

**PRISPEVKI
ZA NOVEJŠO**

ZGODOVINO

1994

1

.....

**PODJETNIŠTVO
NA SLOVENSKEM**

INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

PRISPEVKI

ZA

NOVEJŠO

ZGODOVINO

PODJETNIŠTVO

NA SLOVENSKEM

Razprave s simpozija v Ljubljani 19. januarja 1994

Contributions to the Contemporary History
Contributions a l'histoire contemporaine
Beiträge zur Zeitgeschichte

UDC
949.172"18/19" (05)
UDK
ISSN 0353-0329

Uredniški odbor:

---

dr. Zdenko Čepič (glavni urednik), dr. Jasna Fischer (odgovorna urednica),
mag. Damijan Guštin (pomočnik glavnega urednika), mag. Boris Mlakar,
dr. Janko Prunk

Prevajalec: Andrej Turk (angleščina)

Lektorica: Marija Sivec

Oprema: Janez Suhadolc, dipl. ing. arh.

Izdaja

Inštitut za novejšo zgodovino
SI - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1, Republika Slovenija

Založil

Inštitut za novejšo zgodovino s sofinanciranjem Ministrstva za znanost
in tehnologijo Republike Slovenije

Tisk

Birografika BORI, Linhartova 1, 61000 Ljubljana

Zamenjave (Exchange, Austausch):

Inštitut za novejšo zgodovino
SI - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1, Republika Slovenija

Za znanstveno vsebino tekstov in točnost podatkov odgovarjajo avtorji.

Redakcija zaključena 1. aprila 1994

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415 - 142/92 mb. z dne 2.3. 1992 štejejo
Prispevki za novejšo zgodovino za proizvod, od katerega se plačuje 5 % davek na promet proizvo-
dov na osnovi 13. točke tarifne št. 3 tarife davka od prometa proizvodov in storitev.

Uvodne besede

Kakor je različno in živopisno naše preteklo, sedanje ter prihajajoče življenje, tako so različne in raznovrstne tudi posamezne pripovedi ali zgodbe, ki jih s podoživljanjem oziroma interpretacijo preteklosti pišemo zgodovinarji. Nekaj od teh oživljenih podob slovenske preteklosti, katere tok pripovedi obliva področje podjetništva, je zbrana v tem zborniku in se uvršča v delokrog ekonomske zgodovine.

Gospodarska zgodovina je sicer v naših zgodovinarskih logih deklarativno pomembna historična disciplina, vendar pa v vsakdanjem raziskovalnem življenju zgodovinarjev le ni tako. Z malce zlobe lahko zapišemo, da je gospodarska zgodovina na nek način pastorka politične zgodovine oziroma ugotovimo prevlado le-te, kakor je v tukaj objavljeni razpravi to stanje dobrohotno označil Stane Granda. V to nas prepričuje tako majhno število raziskav in razprav iz naše gospodarske preteklosti (seveda pri tem puščamo v nemar korpus srednjeveške zgodovine), pa tudi majhno zanimanje javnosti za izsledke raziskav gospodarske plati preteklosti naših krajev in njihov prebivalcev. Nezanimanje je enako tako v strokovni kot tudi širši laični javnosti. Vzroke takega stanja bi bilo krivično iskati samo ali izključno v nesposobnem okolju, čeprav ni mogoče prezreti pomanjkanja gospodarskih vsebin v študijskem programu. Našo pozornost moramo usmeriti tudi na gospodarske zgodovinarje kot take, ki očitno z nespretnim izbiranjem tem ter načinom interpretacije in javne prezentacije rezultatov svojega dela ne zmorejo vzbuditi zanimanja publike.

V želji po skromnem poskusu preseganja tovrstnih razmer smo se na Inštitutu za novejšo zgodovino, ki je osrednja slovenska ustanova tudi za proučevanje gospodarske zgodovine novejše dobe, odločili za organiziranje posveta o podjetništvu na slovenskem ozemlju. Posvet je pod naslovom "Slovensko podjetništvo" potekal 19. januarja 1994 v Ljubljani, v inštitutskih prostorih. Menili smo, da nam bo v sedanjih časih, ko tudi gospodarski zgodovinarji postajajo Nobelovi nagrajenci in ko naša družba po približno polstoletnem premoru ponovno pogojuje rast gmotnega družbenega in posameznikovega blagostanja s podjetniško logiko, vendarle uspelo zainteresirati in privabiti k posluhu večje število ljudi, zlasti izven ozko strokovnih krogov. Kljub temu, da naš namen ni bil docela uresničen, iz dosedanjih sorazmerno skromnih, a ugodnih odmevov vendarle sklepamo, da naš trud ni bil zaman in da smo na pravi poti.

V zasnovi posveta smo se osredotočili predvsem na stoletje kapitalizma na naših tleh, ko so Slovenci poleg kulturne in politične nazadnje dočakali tudi gospodarsko emancipacijo. Pomislimo samo na silovit gospodarski razmah Slovenije v prvem jugoslovanskem desetletju, do katerega ne bi moglo priti brez predhodno zgrajene infrastrukture (promet, elektrifikacija, obilje izobražene, poceni in prilagodljive delovne sile) in realno obstoječih finančnih virov. Strukturno

spreminjanje socialnega in ekonomskega ustroja oziroma podobe Slovenije v stoletju kapitalizma je z velikimi pretresi resda potekalo stihijsko in počasi. Vendar je obenem tudi res, da se je transformacija slovenske družbe iz prevladujoče agrarne v industrijsko izvajala organsko, brez prisile, v skladu s slovensko stvarnostjo in realnimi možnostmi. Ta relativno uspešna zgodba je bila po drugi svetovni vojni prekinjena in v kali zatrta s spremembo filozofije gospodarskega in socialnega razvoja, ki je izključevala individualno ter zasebno politično in gospodarsko pobudo. V najkrajšem možnem času in ne glede na stroške je bilo potrebno postati industrijska nacija. Da bi socialno in gospodarsko stvarnost slovenske družbe uskladili z novimi razvojnimi izhodišči, so nosilci politične - z zasnovo družbeno-ekonomskega sistema pa tudi gospodarske - moči morali odmisлити ovirajočo preteklost. To zavestno zanemarjanje ali bolje rečeno odpravljanje sestavin pretekle življenjske stvarnosti na socialnem in gospodarskem polju se je odrazilo v treh nacionalizacijah oziroma podržavljenju industrijskih naprav, finančnih institucij, storitvenih dejavnosti, stavb in zemljišč. S temi dejanji so bila na radikalno učinkovit način spodrezana tla dotedanji bistveno drugačni zasnovi gospodarskega razvoja.

S temi besedami smo zarisali tematski krogotok, v katerega se uvrščajo razprave iz tega zbornika. Razen treh razprav (B. Balkovca, J. Sinobada in B. Repeta), ki so bile pridobljene naknadno, so bile druge v obliki referatov predstavljene na posvetu. Izid zbornika razprav o slovenskem podjetništvu v posebnem zvezku inštitutskih Prispevkov za novejšo zgodovino, spremlja naše upanje, da bo našel pot do širšega kroga bralcev. Predvsem tistih, ki po njih običajno ne posegajo. To upanje temelji na dejstvu, da so avtorji z vsebinsko zasnovo svojih prispevkov presegli postavljene okvire, tako da razprave kot celota nudijo pozornemu bralcu tudi pregled bistvenih dejavnikov gospodarskega razvoja Slovenije v zadnjem poldrugem stoletju.

Žarko Lazarević

Ferdo Gestrin

Pojav podjetij v času od poznega srednjega veka do manufakturnega obdobja

---

V naslovu časovno omejeno obdobje je v gospodarski zgodovini slovenskih dežel doba, ki jo označujejo nastanek in prevlada trgovskega kapitala, obrtna, večinoma na cehe vezana neagrarna proizvodnja s počasno, vendar v bistvu na istih osnovah temelječo rastjo obrtne tehnologije, in končno, z naraščajočim tržiščem povezane nove oblike proizvodnje, zlasti založništvo in začetni pojavi manufakture, ki predstavljajo uvod v manufakturno obdobje proizvodnje, pri nas od prve četrtine 18. stoletja dalje.

Trgovina, ki je imela v fevdalnem obdobju podobno vlogo v družbenem razvoju kakor pozneje industrija, je v 14. stoletju in dalje zavoljo dviga mestnega gospodarstva in povezave naših dežel s tujimi tržišči vse bolj pridobivala na pomenu in obsegu. V njej, zlasti v izvozni in prehodni trgovini proti Italiji in proti severu v nemške dežele, so se uveljavljale nove oblike poslovanja. Gre za srednjeveške trgovske družbe: komendo, koleganco in kompanijo, ki jih najprej srečamo v primorskih obalnih mestih pod skupnim latinskim nazivom "societas". V notranjosti se nato razširjajo pod nemškim terminom "Gesellschaft". Poleg tega trgovci v tem času poslujejo tudi z vnaprej sklenjenimi pogodbami z vsemi varnostnimi uzancami glede blaga, cen, rokov in načinov plačila. Vedno bolj se širi kreditna trgovina s svojimi značilnostmi kot posledica trajnejših trgovskih povezav. V svoje posle vključujejo trgovci plačane faktorje in prokuratorje z večjimi ali manjšimi pooblastili in polnomočji. S tem poslovanjem, rekli bi z enega mesta, se povezuje knjigovodstvo, ki na Slovenskem verjetno že pred koncem srednjega veka dobiva poleg enostavne tudi obliko dvostavnega knjiženja. Vse te nove oblike trgovskega poslovanja so omogočale predvsem pa povečevale posameznim trgovcem obseg tržišča, hitrost obračanja razpoložljivih denarnih sredstev in kot posledico tega kopičenje trgovskega kapitala. Nove oblike tehnike so zrasle iz notranje nuje same trgovine, služile so povečanju trga in trgovskega kapitala. Ta je začel rasti, ko je trgovina prehajala iz faze "spekulativnega" trgovanja potujočega trgovca v fazo vodenja trgovine z enega mesta (kraj bivanja, trgovina, lokal). Trgovski kapital kot prva oblika kapitala je nato prehajal v proizvodnjo in vplival na nastanek podjetništva.

Že pred koncem srednjega veka, še posebej pa v 16. stoletju so se v poslovanju večjih trgovcev, zlasti tistih, ki so se vključevali v izvozno in prehodno trgovino, uveljavljali že mnogi elementi zgodnjega kapitalizma. Kažejo se še posebej v zavestnih naložbah trgovskega kapitala, ki so bile storjene v težnji in pričakovanju dobička. Ta pa je bil v trgovini 20 % in več, v rudarstvu in fužinarstvu od 10 % dalje, v kreditnih poslih 5-7 % in tudi več, v agraru pa povprečno 5 %. Vlagali so razpoložljivi in čestokrat ne majhen kapital v založniške posle, postajali so

lastniki rudnikov in fužin ali le njihovih deležev ter ustanavljali nova podjetja, ki so imela različen značaj. Zavestno se tu ograjujem od denarnega, kreditnega poslovanja, kamor je marsikateri meščanski trgovec tudi usmerjal denarna sredstva.¹

Kriza v zadnjih desetletjih 16. in v prvih 17. stoletja (izpad prehodne trgovine, ki so jo prevzemali tujci, konkurenca tujega kapitala tudi v izvozni trgovini/apalti/, posledice revolucije cen in padca vrednosti avstrijskega denarja, tudi politični dogodki kot npr. posledice protireformacije in deloma tridesetletne vojne) je ta prvi zagon zgodnjega kapitalizma močno zavrla. Šele približno sredi 17. stoletja je začel nov zalet, povsem s pojavom grosistov (Franc Zergolil, Avguštin ter Peter Anton Codelli, Jakob Schell von Schellenburg in dr.) in merkantilistično državno politiko, ki je od prve četrtine 18. stoletja dalje vodil do nagle utrditve manufakturne proizvodnje.

V neagrarni proizvodnji je v slovenskih deželah ves ta čas dominirala v glavnem cehovsko organizirana poklicna obrt z izjemo v obalnih mestih, kjer cehov niso poznali, kar je omogočalo, to bomo še spoznali, razne oblike proizvodnih povezav. Del obrtnih izdelkov je prispevala tudi neagrarna dejavnost kmečkega, podložniškega prebivalstva v okviru domače obrti. Tod je iskati eno izmed gospodarskih družbenih osnov za nove založniške proizvodne odnose v obrtni dejavnosti. Vendar je bilo med obrtjo malo panog, ki so delale za širši trg in še zlasti za izvoz; taki izdelki so bili npr. platno, sukno, usnje, lesni izdelki, pri čemer je imelo važno vlogo prav podeželje. Obrti v mestih, kjer so obrtniki številčno močno prevladovali nad trgovci (in kramarji), so s svojimi izdelki pokrivalo potrebe mesta in njegove neposredne okolice. Tudi surovine so v glavnem dobivali iz mestu bližjih krajev. Potrebe za blagom, ki je primanjkovalo ali ga v mestu niso izdelovali, so krili z uvozom. Ob prodoru tujega blaga se v začetku 16. stoletja v vrstah cehovskih mojstrov javlja odpor zoper konkurenco tistega blaga, ki ga izdelujejo tudi domači obrtniki. Tako so se leta 1513 pritožili cehovski mojstri v Ljubljani proti trgovcem, ki so prodajali nürnberško in drugo nemško blago, in zahtevali, naj se na trg prinaša le blago, ki ga ne izdelujejo domači mojstri. Motiv, ki jih je vodil, je bil povsem v soglasju z vezanim mestnim gospodarstvom in fevdalno miselnostjo; hoteli so, da jim poklic omogoči zmerno, stanu primerno življenje.

Poglavitne vrste poklicnih obrti v srednjem veku so bile tudi v naših mestih živilske (mlinarji, peki, mesarji, ribiči, gostilničarji in vinotoči, ki jih je bilo v vseh mestih veliko), oblačilne (krojači, usnarji-čevljarji, tkalci, sukarnji, suknostrizci, klobučarji, odejarji), kovaške oz. kovinske (kovači, žebjarji, nožarji, kotlarji, kleparji, zvonarji, zlatarji), gradbene (zidarji, kamnoseki, pečarji, lončarji),

¹ F. Gestrin: Piranska komenda v 14. stoletju; prispevek k problemu tehnike trgovine v srednjem veku. Razprave SAZU, I. razr., 5, Ljubljana 1966, str. 239 sl.; isti, Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem, Ljubljana 1991, str. 37 sl.; F. Tremel: Der Frühkapitalismus in Innerösterreich, Graz 1954, str. 9 sl.; O. Pickl: Die Memminger Handelsgesellschaft Funck und ihr Handel mit dem Südosten. Südostdeutsches Archiv 10, München 1967, str. 108 sl.; S. Vilfan - B. Otorepec - V. Valenčič: Ljubljanski trgovski knjigi iz prve polovice 16. stoletja, Ljubljana 1986, str. 37 sl.

lesne (mizarji, tesarji, sodarji, kolarji, obročarji, izdelovalci košar), v primorskih mestih ladjedelske (marangoni, kalafati) in druge posamične obrti (npr. strugarji, rezbarji, slikarji, brivci). Po končanem srednjem veku so se stare obrti specializirale in z ločevanjem od starih nastajale nove, ki so praviloma s cehovskimi pravili razmejile svojo dejavnost.² Poleg mnogih od starih obrti odcepljene specializirane rokodelske dejavnosti so se uveljavljale tudi na splošni napredek vezane obrti, ki se niso cehovsko vezale in so bile lokalno pomembne. Sem je npr. šteti puškarje, livarje topov in v že prej obstoječih livarskih delavnicah zvonov, kositrarje, urarje, steklarje, prve pivovarje konec 16. stoletja, knjigoveze in še kaj.³

Kako razvejana in številna je postajala obrt v 17. stoletju, naj prikažemo na primeru Ljubljane s tabelo, v kateri so po desetletjih zajete zvrsti obrti, število vanje spadajočih posameznih obrti in število mojstrov za čas 1610-1700. Tabeli dodajamo še spisek obrti v vsaki izmed obrtnih zvrsti. Niso pa vanj zajete še naslednje obrti tega časa: izdelovalec pečatov, tapetniki, nizalec biserov, izdelovalec pil, izdelovalec godal in lutenj.⁴

Tabela 1: Pregled ljubljanskih obrti v 17. stoletju

Vrste obrti	Štev.	1610	1620	1630	1640	1650	1660	1670	1680	1690	1700
Kovinske	18	30	18	35	45	38	34	26	27	33	19
Usnj.-kožne	10	42	32	39	62	48	52	42	55	42	31
Tekst.-oblač.	12	33	21	31	41	39	41	32	47	59	46
Kamnoseške	5	14	8	12	15	14	10	5	5	7	11
Lesne	7	14	13	13	16	19	13	11	19	21	14
Obrti kosti in žime	5	-	-	-	-	2	-	-	1	7	2
Prehranjevalnje	4	32	23	34	42	37	39	24	35	42	31
Umetnostne	3	-	-	3	7	11	5	1	5	5	-
Zdrav.higien.	3	2	4	4	5	4	4	3	4	5	3
Skupaj	67	167	119	171	233	212	198	144	198	221	157

V kovinske obrti so zajeti: kovači, umetni kovači, ključavničarji, kleparji, nožarji, sabljariji, iglarji, ostrogarji, kotlarji, zvonarji, puškarji, pasarji, zlatarji, kositrarji, okleparji, urarji in pozlatarji.

Usnjarske in kožne obrti: usnjariji, irharji, izdelovalci kordovana, torbarji, jermenarji, sedlarji, čevljarji, krznarji, rokavičarji in knjigovezi.

Tekstilne in oblačilne obrti: tkalci, sukarnarji, suknostrizci, barvarji, tiskarji platna, krojači, klobučarji, trakarji, vrvarji, nogavičarji, pletilci, izdelovalci odev.

Kamnarske obrti: stavbeniki, zidarji, kamnoseki, lončarji in steklarji.

Lesne obrti: mizarji, strugarji, tesarji, sodarji, kolarji, izdelovalci puškinih kopit, izdelovalci orgel.

Obrti kosti in žime: glavnikarji, izdelovalci gumbov, strugarji, žimarji, milarji.

Prehranjevalne obrti: peki, mesarji, meščarji in pivovarji.

Umetnostne obrti: kiparji, slikarji, rezbarji.

Zdravstveno-higienske obrti: ranocelniki, lekarnarji, brivci.

² D. Mihelič: Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340. Ljubljana 1985, str. 52 sl.; B. Otorepec: Rokodelstvo in obrt v srednjeveški Ljubljani. Razprave 3, Ljubljana 1972, str. 5 sl.; W. Fresacher: Vom Handwerk in Villach. Carinthia I 130, 1940, str. 316 sl.; I. Slokar: Rokodelstvo in industrija v Ljubljani od konca srednjega veka do leta 1732. Razprave 3, Ljubljana 1972, str. 55 sl.; V. Valenčič: Gostinska in prehranjevalna obrt. Razprave 3, Ljubljana 1972, str. 115 sl.; P. Blaznik: O cehih na Slovenskem. Škofja Loka, Muzejsko društvo, 1940.

³ Prim. V. Fabjančič: Prvi ljubljanski livarji zvonov in topov. Kronika I, 1953, str. 23.: isti, Ljubljanski pivovarji od XVI. do XIX. stoletja. Kronika slovenskih mest IV, 1937, str. 137 sl., 223 sl.

⁴ V. Valenčič: Pregled ljubljanskega obrtništva v 17. stoletju. Razprave 3, Ljubljana 1972, str. 143 sl.

Kljub vsej pestrosti in raznolikosti obrti v prvih stoletjih novega veka je treba poudariti, da se v tehnično-produkcijskem pogledu cehovska obrtna proizvodnja na Slovenskem v 16. in 17. stoletju ni bistveno spremenila in izpopolnila.⁵ Spremenili pa so se proizvodni odnosi v posameznih obrtnih delavnicah, ki so sem in tja vendar presegale obseg običajne obrti. Nastajale so od začetka 16. stoletja dalje. Taki obrati so v Ljubljani npr. bili: mestni opekarni z apnenico (zač. 16. stoletja),⁶ mestni mlin in žaga (mlin pred 1500, žaga 1581),⁷ Khislov papirni mlin in še drugi obrati (1580) v Fužinah, posamezne steklarne, kot npr. Khislova na Fužinah (1528) ali Graffhaidnova na Rakovniku (1682), in še druge, pivovarne (od 1592 dalje), morda Mandelčeva tiskarna (1575), katere lastnik je bil po svoji prvotni dejavnosti knjigotržec,⁸ itd.

Omenjeni in verjetno še drugi premalo znani obrati so se v marsičem razlikovali od cehovske obrti. Lastniki teh obratov so bili v velikem delu ljudje (trgovci, tudi fevdalec, mestna občina), ki jim obrat ni bil edini vir dohodkov in razen izjemoma niso bili neposredno vključeni v njegov proizvodni proces. Delo so vodili ali plačani mojstri (npr. v ljubljanskih opekarnah) ali mojstri, ki so obrat vzeli v zakup (npr. Khislov papirni mlin in drugi obrati na Fužinah). V njih zaposlene pomočnike oziroma delavce so plačevali neposredno ali lastniki sami ali mojstri, ki so imeli obrat v zakupu. Te obrate lahko že označimo kot eno izmed oblik podjetij tistega časa, torej kot samostojne gospodarske enote, v katerih se je uveljavljalo mezдно delo. Po Vilfanu so v teh obratih obstajale "nekake vmesne oblike med cehovskim in pravim mezdnim delom: tam, kjer se za kvalificirana obrtna dela uporablja plačilo po času in delodajalec izplačuje dnevne mezde mojstru in pomočniku vsakemu neposredno".⁹

V obeh opekarnah v Ljubljani, ki sta imeli tja do prve polovice 18. stoletja monopolni položaj, je bila lastnik mestna občina. Delo v opekarni je vodil opekarski mojster, obenem verjetno upravitelj podjetja. V vsaki je delalo 7 do 11 delavcev, t.i. kopačev glin in izdelovalcev raznih vrst opeke s pomočniki. Vsi so bili plačani od delodajalca. Opekarski mojster je dobival plačilo od 1000 kosov po različnih vrstah izdelanih opek (npr. za 1000 zidakov 1 gld.). V letih 1637 do 1686 se je letna proizvodnja gibala od ok. 304.000 do 485.000 kosov različne opeke. Kolikšne mezde so sprva imeli delavci, ne vemo. Delovni pogoji so morali biti težki - delo je trajalo s prekinitvami od zore do mraka - o čemer govori podatek, da so leta 1593 trije delavci ušli z dela v opekarni. Dnevna mezda za delavce, ki so kopali glino, je bila leta 1657 po 10 kr., za izdelovalce opek pa 12

⁵ S. Vilfan: Mestne računske knjige kot zgodovinski vir. Gradivo in razprave 8, Ljubljana 1988, str. 23.

⁶ I. Slokar: Zgodovina ljubljanskih opekarn od XVI. stoletja do leta 1731. Kronika 9, 1961, str. 157 sl.

⁷ V. Demšar: Mlin in žaga Kolecija v Ljubljani konec 16. stoletja. Gradivo in razprave 8, Ljubljana 1988, 37 sl.

⁸ Gedeon Borsa: Panonski tiskar Janž Mandelc. Dialogi 1984, št. 1, str. 60; B. Reisp: Prvi (protestantski) tiskar na Slovenskem Janez Mandelc. ZC, XLVII, 1993, str. 509 sl.

⁹ S. Vilfan, nav. d.

kr. Sedem let pozneje so tudi pomočniki pri izdelovalcih opek dobivali po 10 kr. na dan. Toda leta 1682 je občina, morda prisiljena, dvignila mezde na 12 oz. 14 kr. na dan. Opekarski mojstri so bili nastavljeni za daljši čas, delavci pa so bili glede tega v slabšem položaju.¹⁰

Papirni mlin na Fužinah in štiri valjarnice irhovine (pa kovačija pri fužini in steklarna) so bili last ljubljanskih veletrgovcev in podjetnikov ter kmalu tudi plemičev Khislov. Vse obrate so dajali pod določenimi pogoji v zakup, torej oddajali. V papirnem mlinu, ki je deloval v letih 1580-1596, in v valjarnah so verjetno po pogodbah delali posamezni mojstri, ki jim je lastnik pod posebnimi pogoji prepustil obrate z vso opremo. Plačevati so morali zakupnico (census) in izvršiti določena dela za lastnika oziroma oddati del svojih izdelkov. Za ta opravila so verjetno dobila surovine. Tako je mojstr Pangrac (Papiermacher) plačeval letno 25 gld. in dajal še 10 rizmov papirja. Imetniki valjarn irhovine, vsi mojstri, so plačevali za zakupnino po 4 gld. Zaposlene delavce, ki jih je vsaj papirni mlin nedvomno potreboval, so plačevali mojstri sami.¹¹

Žaga v Koleziji, ustanovljena 1581 in last mestne občine, ter starejši mlin sta bila sprva v neposredni upravi mesta. Mesto je v tem času plačevalo mlinarje po 40 kr. na teden. Na žagi pa so bili mojstri in izučeni tesarji plačani po 12 kr. na dan. Pomagači (Handreicher) in samostojni delavci (Arbeiter) so imeli le 7 kr. ter za izjemno težka dela po 8 kr. dnevno. Vendar je mesto mlin, verjetno tudi žago, po letu 1586 začelo dajati v zakup. Zakupnina je tedaj bila določena v žitu v skupni vrednosti 41 oziroma 42 gld. in 2 kr.¹²

Poleg poklicne cehovske in podeželske domače obrti ter novih podjetij zgoraj opisanih proizvodnih odnosov na obrtni osnovi se že v poznem srednjem veku in zlasti od začetka 16. stoletja dalje uveljavljajo še nove oblike takih odnosov v ti. založništvu in pojavi prvobitnih manufaktur. Oboje je značilen pojav proizvodnih odnosov v času zgodnjega kapitalizma oziroma v manufakturnem obdobju kapitalizma.

Pri založništvu (Verlagssystem) gre za združevanje blaga v rokah založnika (Verleger), praviloma iz vrst večjih in velikih trgovcev, ki so za svoje tržišče potrebovali večje množine blaga, kot ga jim je mogla posredovati poklicna obrtna proizvodnja. Z zbranim trgovskim kapitalom so zalagali neposredne proizvajalce (rudarje, fužinarje, obrtnike, nosilce podeželske domače obrti) z denarjem, s surovinami (lahko tudi z orodjem), z življenjskimi in drugimi potrebščinami ter si s tem zagotavljali kot povračilo ali proti plačilu dela proizvedeno blago oziroma predkupno pravico zanj. Neposredni proizvajalci so delali s svojim orodjem in v lastnem delovnem prostoru. S temi odnosi so se ustvarjale vedno stalnejše oblike odvisnosti med založnikom, imetnikom kapitala, in neposrednim proizvajalcem; z njimi pa so rasle možnosti za izkoriščanje slednjih.

¹⁰ I. Slokar: nav. d.

¹¹ F. Gestrin, Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem, str. 212 sl.

¹² V. Demšar, nav. d. str. 40 sl.

Že v 14. stoletju se je v rudarskih območjih slovenskih dežel uveljavljalo založništvo v rudarstvu in fužinarstvu in ostajalo v praksi v raznih oblikah vse obravnavano obdobje. Pogosti primeri založništva so bili zlasti v denarju in oskrbovanju rudarjev in fužinarjev z življenjskimi in drugimi potrebščinami. Vključevanje meščanskih trgovcev kot založnikov v rudarstvo in fužinarstvo, kjer so postajali tudi že lastniki, je bilo ob vplivih iz Italije in pod vplivi italijanskih fužinarjev, ki so prihajali k nam, tesno povezano s tehničnim napredkom obeh vedno pomembnejših gospodarskih panog. Počasi so izginjale preproste, na pobočjih grajene vetrne talilne peči, ki so dajale majhne množine železa v obliki "volka". Fužine so postavljali od druge polovice 14. stoletja ob vodi ali blizu vodnih tokov in tu so rasle večje talilne peči, ki so dajale surovo železo, grodelj. Vodna sila je poganjala mehove za dovajanje zraka v peči in za pogon težkih kladiv. (Z združitvijo talilne peči in težkega kladiva pod eno streho je nastala fužina; do srede 15. stoletja je bilo to že splošno razširjeno.) V fužinah se je izraba vodne sile proti koncu srednjega veka in v 16. stoletju povsem utrdila. Do tedaj so se zelo povečale tudi talilne peči, čeprav so še vedno obstajale peči na "volka", ki pa so dajale do 300 in več kg kovnega železa. Po podatkih iz druge polovice 16. stoletja pa so nove talilne peči dajale že 350-850 grodlja v 12 do 24 urah. Čas taljenja se je torej bistveno skrajšal in tudi kakovost železa ter izkoristek rude sta se izboljšala. Poleg tega se je predvsem pod vplivom novega vala italijanskih fužinarjev in potreb italijanskega trga, kamor je šel v prodajo velik del kranjskega in tudi koroškega železa in železnih izdelkov, začela uveljavljati nova tehnologija. Gre za pridobivanje kakovostnega ti. brescianskega železa in jekla, ki ga je zahtevalo italijansko tržišče. Mehkemu železu, ki so ga razžarili, so dodajali ogljik s pomočjo oglja ali njegovega prahu in pridobivali železo in jeklo različne kakovosti. Fužinarski obrati so se večali in tudi njihovo število je naraščalo. Leta 1569 je bilo na Kranjskem 22 fužin, na vsem slovenskem ozemlju pa nad 30. Železarstvo na slovenskem je torej doživljalo enega svojih vrhuncev. Celotna proizvodnja železa na Kranjskem je tedaj (1569) dosegla okoli 2000 t kovnega in litega železa ter jekla. Poleg tega so kranjske fužine predelale še približno enako množino koroškega železa, ki je prek Velikovca in Celovca prihajalo v deželo. Med železarskimi izdelki, ki so jih izdelovali pri fužinah, so bili kurentno blago zlasti žebliji raznih vrst. Letno so jih izvozili v Italijo še v 18. stoletju okoli 2000 tovorov.¹³

Velika sredstva za razvoj je terjal ok. 1490/93 odprti idrijski živosrebrni rudnik, ki mu gre posebno mesto v razvoju evropskega zgodnjega kapitalizma. Toda v

¹³ A. Müller: *Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien von Urzeit bis zum Anfänge des XIX. Jahrhunderts*, Wien 1909, str. 704 (za predelavo železa); J. Šorn: *Oris zgodovine železarstva na Slovenskem*. ZČ 31, 1977, št. 1 str. 63 sl.; J. Gašperšič: *Gorenjsko železarstvo v XIV. in XV. stoletju*. Kronika 7, 1959, št. 1, str. 5 sl.; isti, *Vigenjc*, Ljubljana 1954, str. 1-104; isti, *O nekdanjem žeblljarstvu na bivšem Kranjskem*, Kronika 8, 1960, št. 1, str. 9 sl.; isti, *O tehniki in opremi nekdanjih rudarjev na Jelovici*, Kronika 10, 1962, št. 1, str. 9 sl.; F. Tremel: *Der Frühkapitalismus in Innerösterreich*, str. 52-86; F. Gestrin: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*, str. 74, 193-198.

njem je imelo založništvo nekoliko drugačen značaj. Za tehnični razvoj so denarna sredstva vlagali sami lastniki rudniških deležev, ki jih je bilo po združitvi idrijskih rudarskih družb pred sredo 16. stoletja kar 144, po letu 1575 pa deželni knez. V rudniku so se namreč že po prvih desetletjih delovanja povečale globine jaškov in rovov ter so bile nujne mehanizacijske naprave. Leta 1536 so uporabili "gepel" na konjsko vprego, ki je služil za dviganje vode iz globine 70 metrov. Po letih 1575, ko je rudnik prešel v deželnoknežjo last, so vedno bolj uvajali črpalne naprave za dviganje vode, naprave za dviganje rude in tudi za pogon mehov za prezračevanje. Zanje so uporabljali pripeljano vodno silo, ki je gnala velika vodna kolesa, "kamšte". V letih 1583/1608 in 1637/47 so izpopolnjevali tehniko taljenja oz. žganja živega srebra, namesto lončenih so pri taljenju rude začeli uporabljati železne retorte, število peči za žganje pa so podvojili, tako, da jih je bilo osem. Večino kuksov so imeli v letih 1509-1575 člani različnih plemiških družin in državni uslužbenci. Toda med lastniki kuksov so se vedno znova pojavljali tudi meščanski poslovneži. Pridobivali so jih z nakupom, priposestvom in dedovanjem.

Založništvo se je pri rudniku omejevalo predvsem na oskrbo rudnika s surovinami, lončenimi in pozneje z železnimi retortami in življenjskimi potrebščinami. Posebej je treba poudariti primer založništva trgovine z živim srebrom v zgodnjem času rudnika. Tako je ljubljanski meščan Jurij Posch, oče Volbenka, trgovca, založnika in bankirja, v začetnem obdobju rudnika zalagal z denarjem kupce živega srebra. Med največjimi meščanskimi imetniki deležev (nekaj nad 18 kuksov) je bil beljaški meščan Viljem Neumann s svojimi dediči. Osem kuksov je imel tudi loški meščan in deželnoknežji uradnik Volbenk Schwarz, vendar pa so po njegovi smrti pripadli vladarju. Po letu 1531 so imeli različni meščanski lastniki (med njimi tudi ljubljanski trgovci Lenart Gruber, Marko Stettner in dediči, Pankracij Dolničar, Janž Weilhammer, Luka Varl) vsi skupaj za 3,4 % deležev. Ko je leta 1575 nadvojvoda Karel odkupil rudnik, je bil delež (kuk) vreden 1180 gld.¹⁴

V kolikšni meri so se založniški odnosi razširili tudi v okviru meščanske (cehovske) obrti, ne vemo. Vendar obstaja možnost, da so se taki odnosi širili prek primorskih obalnih mest v notranjost ali pa so jih prenašali trgovci iz slovenskih dežel, ki so z gospodarskimi povezavami dobro spoznali dežele ob zahodni obali jadranskega morja.¹⁵ Vemo pa npr., da so škofjeloške žebjarje,

¹⁴ M. Verbič: Idrijski rudnik do konca 16. stoletja, Inavguralna disertacija, Ljubljana 1965, (tipkopis na FF), str. 13-93; ista, Gospodarski stiki Loke z Idrijo v 16. in 17. stoletju, Loški razgledi 10, 1963, str. 101 sl.; ista, Idrijski delavec v XVI. stoletju, ZČ 6/7, 1952/3, str. 531 sl.; H. Valentinitsch: Das landesfürstliche Quecksilberbergwerk Idria 1575 - 1659. Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, Bd. 32, Graz 1981, str. 106 sl., 157 sl.; J. Žontar: Ločan Volbenk Schwarz, Loški razgledi 4, 1957, str. 32 sl.; H. Blank: Der Villacher Bürger Wilhelm Neumann als Kaufmann und Gewerke in Idria, 700 Jahre Stadt Villach, str. 121 sl., 133 sl.

¹⁵ Za ilustracijo dva primera iz Fana. V začetku januarja 1482 sta Luka, sin Jakoba Luke iz Cartoceta, prebivalec Fana, in mojster Maksij Marescalchi iz Monbaroccia sklenila družbo za deset mesecev. Luka, ki je bil kovač, je vložil v družbo svoje delo in orodje ter vse drugo, Maksij pa 10 florinov, od katerih

povezane v ceh desetih mojstrov, zalagali domači trgovci z denarjem in surovinami ter nato od njih prevzemali izdelke, zlasti žeblje, s katerimi so nato trgovali proti Italiji. V drugi polovici 16. stoletja žebjarjev in njihovega ceha v mestu ni bilo več. Verjetno jih je uničila konkurenca žebjarjev iz Železnikov. Drug primer založništva obrtnikov je povezan s posegom deželnega kneza v proizvodnjo orožja. Leta 1558 so namreč na založniški način začeli izdelovati puške v Borovljah na Koroškem.¹⁶

Založniški odnosi pa so se od konca srednjega veka v posameznih območjih močno razširili na podeželje, kjer je trgovski kapital vključil domačo obrt v organizirano proizvodnjo. Uveljavili so se v platnarstvu in sitarstvu na območju škofjeloškega gospostva in v širši okolici Kranja. Ob koncu 17. in zlasti v 18. stoletju se temu priključi še svilarstvo oziroma gojenje sviloprejk na Primorskem in tudi na Kranjskem. Na splošno rečeno: trgovec, lastnik trgovskega kapitala, se je vrnil med podeželskega domačega obrtnika in kupca kot organizator proizvodnje s ciljem, da si pridobi izdelke te domače obrti za prodajo, pri svilarstvu surovine za proizvodnjo svile. Če v okviru domače obrti ni bilo dovolj preje in žime, je trgovec v raznih oblikah njihovo vrednost kot posojilo dal izdelovalcu in nato po opravljenem delu plačal izdelke ali le delo, pobral izdelke in pripravil za prodajo. V 18. stoletju so posamezni trgovci - založniki poskušali v platnarstvu in žimarstvu doseči popolno ekonomsko vezanost izdelovalcev nase in uveljaviti svoj monopol. Josip Žontar je označil tako organizirano založniško proizvodnjo kot založniško domačo obrt, vendar mislim, da jo lahko imenujemo kar založniško podjetje, katerega značilnost je raztresena proizvodnja in nato koncentracija blaga v rokah založnika.¹⁷

V Trstu, morda pa tudi v Kopru in Piranu, je založništvo v 18. stoletju poseglo tudi v ladjedelništvo, katerega proizvodnja se je tedaj precej povečala, javlja se predvsem v obliki denarja in oskrbe s surovinami.

Imetniki trgovskega kapitala so denarna sredstva vlagali tudi v lastno proizvodno dejavnost. Že od 14. stoletja dalje so meščanski trgovci postajali lastniki deležev v rudnikih in fužinah, vsaj od 16. stoletja pa se pojavljajo že kot

---

je takoj dal Luki šest, ostale štiri pa dva meseca pozneje. Ob zaključku družbe si bosta partnerja delila dobiček na polovico. Podobno pogodbo je Luka sklenil že leto poprej z drugim družabnikom. Poslovanje je moralo biti donosno, saj je Luka v jeseni 1482. leta kupil njivo (vnum campum laborativum) za 18 dukatov in jih takoj plačal. ASFa, not. knj. Roncoli D f 127' - 1481 jan. 23; f 293 - 1482 jan 7; f 425' - 1482 okt. 31/.

Drugačna oblika se kaže v pogodbi med Fumijo, ženo Ivana Slovana z Raba, prebivalko Fana in delavko na posesti Babtista Onofria, in Konsilijem iz Ancone, prebivalcem Fana. Fumija se je zavezala, da bo leto dni prala in belila platno Konsiliju. Ta pa je Fumiji zagotovil milo in pepel v potrebni količini, Fumija pa vrne obeljeno platno. Ob začetku pogodbe je Fumija kot predplačilo dobila 1 dukat, ostanek 20 bolonjinov jo čaka ob koncu leta. ASFa, not. knj. G. Galassi - 1489 jan. 30/.

¹⁶ J. Gašperšič: O nekdanjem žebjarstvu na bivšem Kranjskem, str. 9; L. Jahne: Zur Geschichte der Ferlacher Gewehrzeugung. Carinthisa I 120, 1930, str. 98 sl.

¹⁷ Prim. J. Žontar: Zgodovina mesta Kranja, Kranj 1939, str. 161, 251 sl.; isti, Platnarstvo in sitarstvo v loškem gospodarstvu v 18. stoletju, Loški razgledi 3, 1956, str. 89 sl.; isti, Svilogojstvo in svilarstvo na Slovenskem od 16. do 20. stoletja, SAZU, Dela 11, Ljubljana 1957, str. 15, sl.; isti, Gojitev sviloprejk, Agrarne panoge 1, Ljubljana 1970, str. 409-415.

edini lastniki. Prav tako so posamezniki ali manjše družbe v tem stoletju pogosto prehajali na druge panoge proizvodnje. Znotraj tega so se - deloma tudi ob založništvu - v fužinarstvu in v novih, tedaj nastalih obratih uveljavljali manufakturni odnosi. Pri manufakturi, pa tudi pri kombinaciji založništvo in manufaktura, je proizvodnja, sicer še vedno na stopnji obrtne tehnologije, združevala večje število delavcev na enem mestu in temeljila na delitvi proizvodnega procesa. Prostor, orodje in surovine so bile last delodajalca, njegovi so bili tudi izdelki - blago. Neposredni proizvajalci, delavci, so dobivali mezdo kot plačilo za delo.

Osnovna enota železarske dejavnosti je bila fužina, ki je v eni stavbi zajela talilno peč in težko kladivo (ali več kladiv). Njej so bile pridružene še cajnarice z manjšimi kladivi in večjim ali manjšim številom ognjišč (ješ) ter vigenjci, delavnice železarskih izdelkov z ješami.

Fužine so bile sprva last treh ali štirih družabnikov, nato je število lastnikov deležev bolj ali manj raslo. Od srede 16. stoletja so se začele množiti enolastniške fužine; takšen primer so doseljeni italijanski fužinarji, Bucelleni, Locatelli, Senuss in dr. Cajnarice so bile ali fužinska (t.j. skupna last družabnikov) ali last posameznih lastnikov deležev ali enolastniškega lastnika. Vigenjci pa so bili ali last posameznega fužinarja ali enolastnika ali celo posameznih žebjarjev.

V fužinah je bilo delo že deljeno in če je bilo v njih po več kladiv, kakor npr. v Weilhammerjevi fužini na Savi, kjer so jih imeli tri, je bilo tudi število delavcev večje. Delili so se na poklice: pečnik ali plavec, veliki kovač ali ogomoster, vodar in dr.: ob njih je bilo še določeno število pomočnikov in tudi večje število pomožnih zunanjih delavcev, npr. oglarji drvarji, tovorniki. V cajnaricah so kovači delali z malimi kladivi in železo obdelovali v palice, v ješah pa so izdelovali tudi posamezne izdelke. V Železnikih je bilo npr. v cajnarici 8 ješ in do 50 in več izdelovalcev železarskih izdelkov, največkrat žebjarje. Vsaka ješa naj bi torej imela vsaj po troje nakoval in vsak žebjar je imel pri delu pomočnika.¹⁸

Že od srede 15. stoletja so fužinarji (Gewerke) v fužinah zaposlovali najeto delovno silo, tako da je v posameznih večjih železarskih krajih živelo tudi 100 in več 100 delavcev, ki so bili pravno neposredno podrejeni deželnemu knezu, torej svobodni. V Železnikih je v vigenjcih verjetno delalo do 200 žebjarjev, prav toliko naj bi jih bilo v Kropi, Kamni Gorici in Kolnici skupaj. V Kropi je l. 1581 ok. 100 žebjarjev naredilo 600 tovorov žebjev.¹⁹ Po družbenem rangi in tudi po plačilu so bili žebjarji na nižji stopnji kot talilci in kovači. Njihovo nagrajevanje je bilo po fužinah različno, odvisno od položaja vigenjcev v obratu. V drugi četrtini 17. stoletja je izgledalo takole. V Železnikih, kjer so bili vigenjci fužinarska last, so morali fužinarji in založniki za delo in oglje vnaprej dati žebjarjem denar ali živila na razpolago, ob koncu leta pa še običajno nagrado. V Kropi in Kamni Gorici je žebjarški mojster, ki je vodil vigenjce, dobil za tovor žebjev (zanje je

¹⁸ Glej op. 12 in I. Mohorič: Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem, I, Ljubljana 1969; S. Smolej: Najstarejša livarna železa na Slovenskem, Kronika 1, 1953, str. 54 sl.; J. Žontar: O našem starem žebjarstvu, Loški razgledi 2, 1955, str. 85 sl.

¹⁹ AS, stan. a., F št. 73 I 6 b fol. 26.

potreboval 4,5 funtnih centov železnih palic) 10 ali 11 gold., toda iz te vsote je moral plačati oglje in delo delavcev ob ješah. Pri vrsti žebeljev, imenovani veliki "grossetti", je dobil še doplačilo v višini enega dukata v denarju (ne v zlatu). V Zagradcu ob Krki je dal fužinarski družabnik žebeljarjem na razpolago oglje in plačal kovanje železa, plačilo za izdelane žebelje pa je dobil žebeljarski mojster (npr. za tovor žebeljev vrste "canali communi" po 14 kr.), a je moral iz tega plačati tudi delavce.²⁰

Iz opisanega se da zaključiti, da so posamezne fužine v 16. stoletju in kasneje, zlasti tiste, ki so imele družabniško ali enolastniško lastnino v celoti ali deloma od fužine do vigenjcev, delale v obliki manufakturne proizvodnje, druge pa so se temu bolj ali manj približevale. Take so bile npr. fužine v Železnikih, fužine italijanskih doseljenih fužinarjev Bucellenijev in Locatellijev pa tudi npr. Janža Weilhammerja, ki jo je nato priženil oče škofa Hrena, Lenart Hren. V manufakturni obliki sta nedvomno delali Fuggerjeva fužina bakra v Fuggerauu pri Podkloštru na Koroškem in Khisl-Weilhammerjeva fužina bakra v Fužinah pri Ljubljani. Fuggerji so svojo topilnico in fužino bakra Fuggerau usposobili za izdelavo orožja. Postali so poveljni cesarski oskrbovalec z orožjem v času beneško-habsburške vojne. V letih 1507/10 so cesarju Maksimiljanu I. poslali blizu 2000 ročnih pušk (Handbüchsen) in 12 večjih pušk (Hackenbüchsen) iz mesinga. Z orožjem iz Fuggeraua so Fuggerji zalagali tudi salzburškega nadškofa. Rudo za taljenje pa so dobivali iz ogrskega - slovaškega območja. Fužine so prenehale delati šele v drugi polovici 16. stoletja, ko so Fuggerji zapustili Koroško. Družabnika Khisl in Weilhammer sta leta 1529 v Fužinah pri Ljubljani, kjer si je Khisl zgradil grad, z velikimi stroški postavila fužino bakra. Za fužino potrebna drva so dobivali v deželno knežjem gozdu, a baker verjetno iz rudnika Rude pri Samoboru, kjer sta pozneje bila založnika in nato lastnika dela deležev poleg beljaških meščanov Mihaela in Ulrika Spachlerja, ki sta imela drug del deležev. Obrat je moral biti precej velik. V njem je delalo 15 italijanskih delavcev, morda mojstrov, in temu številu primerno število pomočnikov in pomožnih delavcev. Da je bil to večji obrat, govori tudi množina bakra, ki je bila potrebna za proizvodnjo. V štirih mesecih leta 1544 se v registru nakladniškega urada v Ljubljani omenja 17.803 funtov (t.j. okoli 9 t) bakra za omenjeno družbo. V fužini so med drugimi izdelki (morda tudi topove) delali bakrene kotle, ki sta jih družabnika prodajala v posebni prodajalni.²¹ Glede na opisano moramo domnevati, da se je proizvodnja v fužini odvijala v manufakturni obliki. Poleg te fužine sta družabnika imela v Fužinah tudi železarno, v kateri so izdelovali topovske krogle. Svoje izdelke je družba tudi izvažala, kakor se zdi, zlasti v Italijo, kjer sta imela oba družabnika poslovne zveze. Leta 1530 je družba v zvezi

²⁰ J. Žontar: O našem starem žebeljarstvu str. 86.

²¹ F. Döbel: Zur Geschichte der Fugger im bambergischen Kärnten. A.f.v.G.u.T. 2, 1850; L. Scheurmann: Die Fugger als Montanindustrie in Tirol und Kärnten, 1929; O. Pickl: Kupfererzeugung und Kupferhandel in den Ostalpen. Schwerpunkte der Kupferproduktion und des Kupferhandels in Europa 1500-1600, Köln-Wien 1977, str. 117-147.

s tem zaprosila za dovoljenje za izvoz 500 topovskih krogel v Bari. Ankonski patricij in veletrgovec Ferduzzi (tudi tajni agent nadvojvode Ferdinanda, prebivalec Ljubljane in Reke) je na prošnjo papeškega legata leta 1539 smel pri Khislu nabaviti 80 tovorov topovskih krogel in jih iz Ljubljane čez Trst poslati papeškemu zakladniku v Ancono. Leto pozneje pa je Games Spaniol (Rodriguez), trgovec iz Brindisija, iz Reke, kjer je pozneje celo stalno prebival, v Neapeljsko kraljestvo odpeljal 17 sodov železnih krogel, nedvomno iz Khislove fužine.²²

V izdelovanje ognjenega orožja je kot investitor posegel tudi deželni knez. Poleg puškarske proizvodnje na založniški način v Borovljah na Koroškem je večja izdelovalnica orožja bila tudi v Celju. Ustanovili so jo leta 1522 in so v njej vtilivali predvsem topove (bila je Geschützgiesserei). V njej so bili zaposleni za vlivanje topov usposobljeni zvonarski livarski mojstri.²³

Domnevati smemo, da je bilo izdelovanje orožja, tako v Khisl-Weilhammerjevi železarni kakor tudi v deželnoknežji fužini v Celju, že organizirano na manufakturni način. Poleg navedenih fužin in orožarn, za katere moremo trditi, da so delale na manufakturni način, sodi v isto vrsto podjetij vsaj tudi prva ljubljanska steklarna (čeprav jih je še nekaj delovalo v slovenskih deželah do 18. stoletja). Okoli srede 20 let 16. stoletja sta ljubljanska meščana Franc Catanio (Cathani) in Andrej Dolenik postavila na Novem trgu v Ljubljani steklarno in leta 1526 pridobila monopolno pravico za izdelavo beneškega brezbarvnega (kristalnega) stekla oziroma za izdelke iz njega za polnih dvajset let. Morda je bilo s tem povezano tudi naročilo v Pesaru, od kjer naj bi prodajalec v Trst v treh voznjah pripeljal 1000 miliarijev (ok. 46-50 t) pepelike v vrednosti 1100 zlatih dukatov. Tega, ali je bilo naročilo izvršeno ali ne, ne vemo; vendar se zdi, da ni bilo opravljeno, pač pa je tedaj ljubljanski trgovec in bančnik Volbenk Posch steklarno zalagal z denarjem, pepeliko, vrbovim pepelom in svincem. Ko je Posch leto pozneje zahteval od lastnikov povračilo dolžne vsote, sta se zavezala, da bosta dolg poplačala tudi s svojimi izdelki (belim steklom).

V letu 1527/41 je v steklarni delalo 14 beneških steklarjev, mojstrov, vsekakor po več hkrati skozi več let. Če upoštevamo zasedbo zaposlenih v poznejših steklarnah, potem je bilo v ljubljanski steklarni zaposlenih več kakor ducat ljudi (steklarji, njihovi pomočniki, steklobrusilci, topilec, kurjači, drvarji). Ko je steklarna zavoljo dolgov prišla na dražbo, sta jo leta 1541 za 350 dukatov kupila Vid Khisl in Janž Weilhammer, že lastnika glažute v Fužinah, ki je 1589 prenehala z delom. Oba sta po Poschu tudi zalagala steklarno z denarjem in svincem, verjetno iz svoje talilnice v Litiji. Toda po sklepu sodišča je bilo obvezno poprej plačati tiste, ki so delali pri steklarni za plačo, šele nato pridejo na vrsto upniki. Posch je npr. tedaj prijavil zahtevek 346 dukatov. Po Khislovi smrti je steklarno vodil

²² F. Gestrin, Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem, str. 208.

²³ L. Jahne: Zur Geschichte der Ferlacher Gewehrerzeugung, Carinthia I 120, 1930, str. 98 sl.; I. Slokar: Izdelovanje orodja, strojev in orožja, orožarne in skladišča smodnika v Ljubljani. Kronika 8, 1960, str. 176 sl.; V. Simoniti: Obrambna organizacija pred turškimi napadi v slovenskih deželah v 16. stoletju, Ljubljana 1991.

sin Janž, ki je 1572 zopet pridobil privilegij za svojo steklarno. Vendar je podjetje dajal tudi v najem; tako ga je do smrti 1563 imel steklarski mojster Krištof Pruner, ki je uspešno deloval in zapustil za 1600 gld. zalog stekla in 8771 gld. likvidnega premoženja. Najemnina je bila kar visoka, 200 gld. Iz povedanega bi sledilo, da je steklarna delala v neki manufakturni obliki.

Poleg te steklarne, ki je bila vsekakor največja, in nekaterih manjših steklarjev v drugi polovici 16. stoletja, se okoli 1570 v Ljubljani ob Gradaščici javlja še steklarna Adama Moscona, velikega finančnika, katerega terjatve so po smrti znašale 112.000 gld. Leta 1573 jo je prodal Petru Adrianu, temu jo je na podlagi monopola zasegel Janž Khisl leta 1581, ob koncu 16. stoletja pa je postala last ljubljanskega lekarnarja Pavla Cirianija, ki je 1626 zaprosil za obnovitev Khislovega privilegija. Tedaj je bila eno največjih podjetij v Ljubljani in je plačala 20 gld. mestnega davka. Po Valvasorju naj bi propadla ok. 1653. leta, toda M. Kosova ugotavlja, da je s prekinitvami delala do leta 1713.²⁴

Naj sklenemo. Pri opisanih pojavih prvih podjetij od poznega srednjega veka do obdobja manufaktur lahko ugotovimo nekaj skupnih značilnosti, s katerimi se, ne glede na ohranjujočo se obrtno tehnologijo, razlikujejo od cehovske obrtne proizvodnje.

1. Nastajala so iz zgodnje kapitalističnih motivov, pri čemer naložba trgovskega kapitala in iz tega pričakovani dobiček nista bila na poslednjem mestu.

2. Obstajala so izven cehovsko organizirane obrti in so močno presegale njeno proizvodno kapaciteto.

3. Surovine so dobivala, vsaj deloma, tudi iz zelo oddaljenih krajev (npr. koroško železo, pepeliko).

4. Lastnikom, predvsem meščanskim trgovcem, podjetje ni bilo edini vir pridobivanja. Tu se poleg kopičenja trgovskega kapitala jasno kaže "Kapitalgeist"

5. Podjetja so iz različnih vzrokov deloma še vedno vezana na založništvo denarja, surovin in življenjskih potrebščin.

6. V podjetjih se, z izjemo založništva domače obrti, kot delovna sila uporabljajo predvsem mezdni delavci.

7. V njih izjemoma zaposlujejo tudi tuje mojstre kot delovno silo.

Od poznega srednjega veka do zadnjih desetletij 17. stoletja se torej večinoma kot posledica investicij trgovskega kapitala na Slovenskem nastajale tri vrste podjetniških organiziranosti: podjetja na obrtniški ravni, založniška podjetja in prvine manufakture. V obdobju krize po zadnjih desetletjih 16. stoletja so razen v fužinarstvu vsi manufakturni poskusi, po Valvasorju, propadli in se začelja nato obdobje manufaktur šele v prvi četrtini 18. stoletja.

²⁴ F. Gestrin, Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem, str. 210 sl.; isti, Trgovina slovenskih dežel z italijanskimi ob koncu srednjega veka in v XVI. stoletju. ZČ XIX, 1975, št. 2, str. 105; V. Valenčič: Ljubljanska industrija od 16. stoletja do prve svetovne vojne. Starejša ljubljanska industrija. Ljubljana 1973, str. 13 sl.; isti, Še nekaj steklarn na Kranjskem. Kronika V, 1957, str. 61 sl.; S. Vilfan: Nekateri rezultati novejših raziskav o meščanskih kapitalih v zgodnjem kapitalizmu. Kronika XVII, 1969, str. 17 sl.; M. Kos: Ljubljanska steklarna in njihovi izdelki v 16. stoletju. Kronika XXXIX, 1991, št. 3, str. 14 sl.

Ferdo Gestrin

THE EMERGENCE OF ENTERPRISES FROM THE LATE MIDDLE AGES TO THE
MANUFACTURE PERIOD

S u m m a r y

The emergence of enterprises in the period considered is very much related to the development in trade and the growth of the trade capital. New forms and techniques of enterprise were introduced due to the rise of the urban economy and, from the 14th Century onwards, the trade links between the Slovenian provinces and foreign markets, in particular those of Italy, south German and Austrian provinces. Among these new techniques were medieval trade enterprises operating from a single place by means of agents and on the basis of contracts made in advance, the credit trade, the bookkeeping by double entry and others. Together with market expansion and a brisker circulation of money, these contributed to a faster accumulation of the trade capital which, in turn, was transferred into the production, thereby stimulating the emergence of enterprise.

Guilds (unknown in the coastal towns) covered with their products the needs of towns and their hinterlands. Only a few, though, produced for wider markets. From the end of the Middle Ages onwards the old crafts became specialised and separated. At the same time, new ones appeared prompted by the general development. Onto these as well as onto the rural cottage industry the trade capital started to encroach. Workshops emerged, which were not the only source of income for their owners who, as a rule, were not directly involved in the production process. The work in these workshops was managed by paid foremen or the foremen leaseholders and performed by wage-earners. These workshops can be identified as an early form of enterprises in which the salaried employment was established.

Apart from these craft based enterprises, two new types of production relationship started to emerge in the late Middle Ages and especially at the beginning of the 16th Century, namely supplying (založništvo) and manufacture. Supplying was about the pooling of goods at the hands of suppliers who, for their market, required larger quantities of goods than the professional craft production could provide. The suppliers supplied capital or raw material to the immediate producers (miners, iron-workers, craftsmen and cottage industry workers) thereby ensuring for themselves the produced goods or the right of preemption to them, in exchange for the work payment. The direct producers worked with their own tools on their own premises in a craftsmanship manner. In such supply enterprises the immediate producer was constantly dependant on the supplier who was the capital owner. Mines and ironworks also became some kind of supply enterprises whereby the shareholders were bourgeois entrepreneurs, feudal lords and the country squire, whom the supplier provided with money and other goods and accessories.

In the emerging manufacture type enterprises - which also combined with the supplying - the production pooled a greater number of immediate producers in a single place and was based on the sharing of the production process at the level of craftsmanship technology. The premises, tools and raw materials were now owned by the employer as well as the goods produced. The immediate producers became salaried employees. The manufacture production relationship became established in some ironworks enterprises whereby the work distribution was connected with the ironworks owned either by the ironworks owner or his partners. A similar situation was the case in the then emerging fire arms factories, the glass factories in Ljubljana and probably some others.

In the period considered, up to the last decades of the 17th Century, three types of enterprise emerged on the Slovenian territory: craftsmanship, supply and primitive manufactures. The real manufacture period, however, began as late as the first quarter of the 18th Century.

Stane Granda

Viri akumulacije kapitala na Slovenskem v 19. stoletju

Zbiranje kapitala¹ je eno osrednjih gospodarskih vprašanj slovenske zgodovine v zadnjih petih stoletjih, ko se je fevdalna družba morala začeti prilagajati in umikati meščanski. Viri za ta vprašanja so zelo razdrobljeni, do njih prihajamo bolj po posredni kot neposredni poti. Lažje bi bilo sistematično raziskovati, če bi bilo v arhivih več osebnih zapuščin naših uspešnih poslovnežev. Zelo hvaležen vir so biografije posameznikov in njihovih družin.² Obsežneje so doslej o tem vprašanju pisali Ferdo Gestrin, Jože Šorn in Vlado Valenčič.

Pri razpravljanju o virih akumulacije kapitala na Slovenskem moramo izhajati iz naše realnosti: velikosti, bogastva in lege etničnega ozemlja ter narave naših ljudi. Nekaj tisoč goldinarjev je v nekaterih okoljih in pri nekaterih ljudeh lahko drobiž, pri nas pa je to že spoštovanja vredna vsota. Glede socialnega položaja naših prednikov ne smemo videti samo njihove revščine, ampak tudi njihovo skromnost. Bahatost je razmeroma redka, bogastvo vzbuja več zavisti in lažnih govoric kot spoštovanja. Podatki o naših furmanih v Trstu govorijo o njihovi izredni skromnosti. Preživljali so se s kruhom in česnom, kar so običajno prinesli s seboj; za prenočevanje je bila važna le streha nad glavo. Nemški vozniki so bili veliko bolj zaželeni gostje tamkajšnjih gostiln, ker so več trošili. Veliki večini naših kmetov je bilo udejstvovanje v neagrarni sferi ekonomska nuja, pomemben dodatni vir za preživetje. Večina si ni želela denarja vlagati v širitev dejavnosti, ampak v imetje in večanje posesti. Vlaganje v nepremičnine so bile sanje mnogih, skrbno so ustvarjali prihranke za težke čase in starost. Po mentaliteti je Slovencu bližja hranilnica kot delniška družba. To ni le izraz vrednot določenega kulturnega kroga, ampak tudi znak določene zaostalosti okolja. Ta pojav v Evropi ni redek in Slovenci v tem pogledu niso izjema.

19. stoletje v naši gospodarski zgodovini ni neko posebno obdobje. Takšen način obravnave akumulacije kapitala na Slovenskem odraža nadvlado politične zgodovine in dogovorjeno delitev dela med zgodovinarji. Prva desetletja 19. stoletja dejansko bolj sodijo v 18., naslednja pa pripravljajo dogajanje, ki polneje zaživi ob prelomu z 20. stoletjem in ga nato upočasni I. svetovna vojna. Zato moramo ob razpravljanju o akumulaciji kapitala v 19. stoletju imeti pred očmi politične, gospodarske in socialne ukrepe Karla VI., Marije Terezije in Jožefa II. Zavedati se je treba pomembnosti proglasitve proste plovbe po Jadranu leta 1717, razglasitve Reke in Trsta za svobodni pristanišči dve leti kasneje, posledic

¹ Pojem akumulacija je uporabljen v smislu zbiranja, kopičenja denarja. Viri akumulacije so zato prikaz poti do pomembnejših, večjih in velikih vsot denarja.

² Primerjaj: Zgodovina družine Luckmann. Prevedla in pripravila za objavo Eva Holz. Kronika XXXVII, 1989, št. 3; str. 290-301.

izboljšanja cestnega omrežja in možnosti plovbe po Savi. Patent iz leta 1768 dovoljuje zemljiškim gospodom, vinogradnikom in kmetom prosto trgovino z deželnimi pridelki; prav tako je pomembna proglasitev Češke, Moravske, Šlezije, Gornje in Spodnje Avstrije, notranjeavstrijskih dežel, Goriške in Gradiščanske, Litorale (čeprav brez Reke in Trsta) za enotno carinsko ozemlje v letu 1775, izenačitev trgovcev s kramarji leta 1782, in proglasitev sejmov v Gradcu in Ljubljani leta 1783 za svobodne.³ Daljnosežni pomen ima tudi ukinitvev nevoljništva, ukinitvev protižidovskih predpisov...

Ekonomsko dogajanje na Slovenskem v 19. stoletju so v veliki meri zaznamovali tudi politični dogodki. Zavedati se moramo gospodarskih posledic vojn s Francozi in nastanka Ilirskih provinc. Ni vsa resnica v Iliriji oživljeni! Izredno daljnosežne posledice je imela tudi odprava fevdalizma leta 1848. Prav tako ne gre spregledati posledic vojn z Italijo in njenega združevanja. Finančna vprašanja, ki so bila sprožena s francoskimi vojnami, avstrijsko monetarno politiko ter francoskimi vojnimi in drugimi davki, niso prizadela le številnih prihrankov, ampak so dobesedno sesula nekaj velikih akumulacij kapitalov, da o manjših niti ne govorimo. Na Kranjskem so ljudje še desetletja imeli občutek, da so v gospodarskem pogledu zaradi Francozov veliko pretrpeli in so tja do poznih osemdesetih let pričakovali, da jim bo država vsaj del škode povrnila v denarju. Spregledati ne gre tudi posledic borznega kraha 9. maja 1873. leta,⁴ ki je pretresel naše gospodarstvo bolj kot smo pripravljeni priznati.

Dokončanje železniške proge Dunaj-Trst leta 1857 in odsekov Pragersko-Ormož-Čakovec 1861, Zidani most-Zagreb-Sisak 1862, Maribor-Celovec 1863, Celovec-Beljak naslednje leto, čez 6 let gorenjske, v zadnjem desetletju 19. stoletja pa kočevske in dolenske železnice je potekalo za seboj velike strukturalne spremembe. Že sama gradnja je dala možnost zaslužka delavcem in tudi zakupnikom del, kmetje so marsikaj lažje prodali, huje pa je bilo, ko je promet stekel. Tuja konkurenca v blagu in ljudeh je pustila globokoe sledove zlasti v tako konzervativnem okolju, kot je bila Kranjska. Propadli so stoletni finančni viri: prevoznništvo in plovba po Savi. Konec je s kmečko trgovino. Proces gospodarskega prilagajanja in ekonomskega okrevanja v naših deželah ni bil enakomeren. Prednjačijo Štajerska, Trst, Goriška. Večina zgoraj naštetih problemov še čaka na monografske analize, zato bo naše nadaljnje obravnavanje bolj poizkus inventure in odpiranje problemov kot pa dajanje dokončnih odgovorov. Zaradi boljše preglednosti bomo vprašanje akumulacije analizirali po stanovih: plemstvo oziroma veleposestniki, kmetje in meščanstvo.

Stoletja je bilo plemstvo na Slovenskem pomemben gospodarski faktor. V zvezi z njim pa je treba uvodoma poudariti, da ni tako enoten sloj, kot si nekateri predstavljajo. Pri nas je prevladovalo nižje plemstvo, starih rodbin je bilo

³ Obširneje Vlado Valenčič: Ljubljanska trgovina od začetka 18. do srede 19. stoletja. Ljubljana 1981 (dalje Valenčič, Ljubljanska trgovina).

⁴ Stane Granda: Reflections on the Grunderboom and the stock exchange crash of 1873 among Slovenes. Slovene Studies XI, 1989, str. 33-46.

razmeroma malo. Med plemstvo so se na različne načine povzpeli tudi meščani in kmetje, ki so se izkazali v poslovnem in javnem življenju. Pripadniki slednjih dveh slojev so bili manj obremenjeni s slavnimi predniki, manj jih je mučilo vprašanje, kaj se za njih spodobi. Vsaj generacijo ali pa dve so ohranili zavest, da je treba pridobivati, bogateti. Staro plemstvo jih je gledalo nekoliko postrani, bogate poroke pa so mu bile kar všeč. Tako so se hčere bogatih trgovcev lahko poročile v zelo ugledne plemiške družine. Ob zrušenju fevdalizma in preobrazbi plemičev v veleposestnike se je sloj lastnikov graščin socialno in politično precej poenotil. Zanje so značilne velike gozdne posesti. Obdelovalne površine, travniki in pašniki zaradi ekstenzivnega obdelovanja niso dajali možnih viškov. Marsikje kmetov dninarjev niso plačevali v gotovini, ampak v naturalijah ali s služnostmi v gozdu. Za trgovanje so prišli v poštev les, vino, le v manjši meri živila in žito. Ob zemljiški odvezi lastniki nekdanjih zemljiških gospostev (in to ne le tisti plemenitega rodu), niso dobili tako malo denarja.⁵ Zanimivo pa je, da o tem, kaj so s tem denarjem naredili, nimamo praktično nobenih vesti. Če upoštevamo, da so na Kranjskem bile graščine, ki so dobile na račun urbarialnih in desetinskih pravic kar 80 % vseh dohodkov, po letu 1848 pa teh ni bilo več, se pravzaprav niti ni treba veliko spraševati. Vrednost fevdalnih onveznosti lepo ilustrira tudi podatek, da je bilo tolminsko gospodstvo kupljeno 1. 1. 1848 za 230.000 goldinarjev, 1871 pa prodano le za 27.000 goldinarjev. Slovenski biografski leksikon navaja, da je Miha Stare iz rodu mengeških Staretov leta 1839 kupil od Jožefa Rudeža Ravbarjev grad, 1870 pa graščino Kolovec pri Rovih in da si je povečal kapital z denarjem, ki ga je država izplačala ob zemljiški odvezi. Naša strokovna literatura je to pomembno vprašanje pustila bolj ali manj ob strani, pa tudi drugod po nekdanji monarhiji ni bilo veliko bolje. Ker je prihajala gotovina sukcesivno, so jo nekdanji graščaki zelo verjetno sproti porabljali za dvig standarda, za šolanje otrok (nekateri plemiške hčere so bile celo v belgijskih internatih),⁶ za bogate poroke in velike dote. Ni nemogoče, da jim je prav ta denar omogočal, da so nekoliko lažje prebrodili strukturalno krizo, ki jih seveda ni obšla. Za nekatere npr. poganške Langerje, vemo, da so špekulirali in jih je zato prizadel tudi borzni krah leta 1873. Če gledamo v celoti, vidimo vsaj pri kranjskem plemstvu namesto investicij v gospodarstvo zadolževanje, ki se je na zunaj odražalo tudi v propadanju nekdanjih grajskih poslopij. Podatki ob prodajah veleposestev v 19. stoletju⁷ dajejo vtis, da "graščaki" glede dolgov niso bili nič na boljšem kot kmetje. Mnogi so bili še v slabšem položaju. Seveda pa je tudi nekaj izjem. Na prvem mestu so knezi iz družine Auersperg, ki so znali zajeti akumulacijo iz svojih obširnih gozdov, metalurških obratov in turističnih možnosti.⁸ Posegali so v industrijo. Borzni zlom leta 1873 je za dvajset let prestavil

⁵ Anton Krošl: Zemljiška odveza na Kranjskem. Ljubljana 1941.

⁶ Osebni arhiv rodbine Jordan, Drškovec pri Šentjerneju.

⁷ Glej Majda Smole: Graščine na nekdanjem Kranjskem. Ljubljana 1982.

⁸ Stane Granda: Razpad posesti knezov Auerspergov na Kranjskem. Kronika XXVIII, 1980, št. 3, str. 200-212.

gradnjo dolenske železnice in onemogočil pravočasno modernizacijo njihove veleposesti. Podobni so jim bili še nekateri posamezniki iz grofovskih vej te rodbine, knezi Windischgrätz⁹ grofje Atttems. Kot uspešni živinorejci so se skušali grofje Barbo z Rakovnika ... Pri mnogih "graščakih" je opaziti pomanjkanje volje za pridobivanje in ustvarjanje novega bogastva, strah pred poslovnim tveganjem in investiranjem. Bolj so dovzetni za oddajanje pridobitnih virov v zakup, prodajanje lesa na rastilu. S tem nemalo zgubljajo in hkrati dokazujejo, da je njihov vzor rentništvo. Zato je v 18. in 19. stoletju pomemben vir akumulacije kapitala upravljanje in zakupništvo celih ali le delov graščin: vinogradov, mlinov ... Znani so številni primeri, najbolj kričeč so verjetno Rudeži.¹⁰ Bili so podložniškega porekla. Anton, sin podložnika Jurija Rudeža iz Kobjeglave je leta 1782 postal upravitelj gospostva Otočec. Naslednje leto je opravljal isto funkcijo na gospostvu Jama pri Postojni. Leta 1785 je postal upravitelj gospostva Ribnica in ga že 1810 odkupil. Postal je graščak. On in njegovi potomci so bili v 19. stoletju ne le najbolj znani slovenski veleposestniki, ampak tudi neposredno udeleženi v številnih nacionalnih političnih, kulturnih in gospodarskih akcijah. Še bolj krut je primer odnosov med Zoisom, ki je bil lastnik gradu Grm nad Novim mestom, in oskrbnikom Smollo. Da bi dokumentirali eno od prejšnjih trditev, kako so ohranili pridobitniški duh tudi potem, ko so se socialno dvignili, bom o navedli naslednja dejstva. Anton Rudež je organiziral založništvo suhe robe, sodeloval v žitni trgovini na veliko, imel je kar 5 apenic za žganje apna, bil je zakupnik vinskega davka, zgradil je opekarno in žgalnico pepelike. Denar je uporabljal predvsem za nakup neprimičnin, zlasti večjih in manjših gospostev. Kupil je Štango, Ravbarjev grad, Malo Loko pri Ihanu, pristavo Vič, dvorec Dragomelj in 1821 še Gracarjev Turn. Njegov sin Jožef (1793-1846), ki ga Slovenski biografski leksikon označuje kot etnografa, graščaka in mecena, je očetovo delo nadaljeval. V Ribnici je zgradil pivovarno, žganjarno in prodajal kuhano meso na drobno. Zadnjo dejavnost je verjetno opravljal na sejmih. Pivovarno je kmalu opustil in jo preuredil ter oddajal v najem za upravne urade. Njegovo delovanje pri narodnih gospodarskih podjetjih, kot je bila Banka Slovenija ali delniška družba Narodna tiskarna ne daje vtisa, da se je za ti podjetji odločal iz poslovnosti, ampak verjetno nacionalne dolžnosti. Njihova gospodarska preukopacija so bile očitno nepremičnine, čutiti je nagnjenost k rentništvu. Karel Dragotin (1833-1885), Jožefov sin, se je predvsem posvečal politiki in kulturi. Res sta skupaj s prijateljem Janezom Trdino grozila dr. Janezu Bleiweisu zaradi njegovega sodelovanja pri kasneje propadlem projektu dolenske železnice, ki naj bi šla preko Suhe krajine in Dolenjskih Toplic, pomagala knezom Auerspergom, Novo mesto pa obšla, vendar je vprašanje, če je bilo to gospodarsko modro. Ker so projekt podpirali knezi Auerspergi, je namreč veljal za nemškega. Rudež je tu

⁹ Hannes Stekl-Marija Wakounig: Windisch-Graetz, Ein Fürstenhaus im 19. und 20. Jahrhundert. Wien-Köln-Weimar 1992, str. 103-152. Gre za zelo nizko raven izkoriščanja naravnih bogastev: žage, kamnolomi.

¹⁰ Majda Smole, nav. d., str. 44-45.

nastopal že kot politik ali politični ekonomist, ne pa kot praktični gospodarstvenik, kar sta njegov oče in ded še nedvomno bila.

V času eksistencialnih stisk so manjši veleposestniki - graščaki postajali žrtve špekulativnih nakupov. Upniki so pritiskali nanje, začele so se hitre prodaje in dražbe. Nekateri so bili tako zvit, da so na dražbi kupili lastno, bratovo ali mamino posest, marsikje pa so se kupci organizirali, posest kupili in potem po delih razprodali. Dokaj številni so bili taki primeri zlasti proti koncu stoletja. Tako je na primer skupina kmetov (Matija Hočevar iz Velikih Lašč, Franc Pirker in Jožef Klun, oba iz Ribnice oziroma njene neposredne okolice) kupila Teriško vas.¹¹ V knjigi Graščine na nekdanjem Kranjskem navaja Majda Smole številne zanimive primere. Tako najdemo med špekulativnimi kupci advokata Ivana Šušteršiča, župana in poslovneža Ivana Hribarja ter številne druge zanimive osebnosti. Med njimi je bil celo novomeški katehet Ivan Smrekar.¹² Ta je avgusta 1911 kupil gospostvi Zalog in Lukno (obe ležita med Novim mestom in Stražo) za 350.000 kron. Aprila naslednje leto je obe veleposestvi prodal za 500.000 kron. Čeprav so bili v ozadju te kupnine in prodajne cene verjetno tudi neporavnani dolgovi, pa ne gre dvomiti, da imamo pred seboj primer hitre in uspešne akumulacije kapitala. Za 19. stoletje lahko trdimo, kljub nekaj izjemam, da plemiči oziroma veleposestniki pri ustvarjanju novega kapitala niso bili uspešni in niso odigrali vidne vloge. Nasprotno pa je poslovanje z njimi omogočilo kar dobre zaslužke. Glede akumulacij kapitala so neverjeten talent pokazali tudi mnogi kmetje. V povprečju so pridobili majhen kapital, ki pa so ga znali dobro obrniti. Seveda ne smemo spregledati, da mnogi tudi niso bili uspešni. Krošnjarstvo je nedvomno svojstven izraz dokaj množične revščine v Ribniški dolini, na Kočevskem, zlasti zahodnem delu Bele Krajine in tudi ponekod drugod, kljub temu pa ta vir zaslužka ni nepomemben. Z njim se je samo na Kranjskem sredi 19. stoletja ukvarjalo blizu 10.000 ljudi. Nekateri so zaslužek lahko uporabili le za preživetje, drugi pa so bili uspešnejši. Od teh so se eni znali pokazati z bahatimi oblekami, pametnejši in še uspešnejši pa so kupovali kmetije ali hiše po mestih in tam začenjali kot trgovci.¹³ V številnejših belokranjskih in dolenjskih pomembnejših mestih, trgih in večjih vaseh najdemo nekdanje trgovske ali obrtniške družine, katerih priimki ne morejo skriti kočevskega ali ribniškega porekla (npr. Pauser, Medic, Picek v Novem mestu). Tudi po vaseh najdemo nekatere njihove rojake. Zanimivo je, da se v zgodovinskem spominu njihovih potomcev ni ohranilo izročilo o njihovem izvoru, ampak radi postrežejo s trditvami, da so njihovi predniki prišli iz Nemčije, da so potomci Francozov ali pa Furlanov. V taki masi krošnjarjev pa je mogoče najti tudi take, ki so postali veliki bogataši. Navedli bomo tri primere. Ivan Kozler¹⁴ (1780-1864) je imel na Dunaju trgovino z južnimi

¹¹ Prav tam, str. 498.

¹² Prav tam, str. 274.

¹³ Več o tem: Št. Tomšič in Fr. Ivanc: Kočevsko okrajno glavarstvo. Ljubljana 1887; Anton Skubic: Zgodovina Ribnice in Ribniške pokrajine. Buenos Aires 1976.

¹⁴ Slovenski biografski leksikon 1. knjiga Ljubljana 1925-1932, (dalje SBL), str. 542-544.

pridelki (kar je bilo v skladu s tradicijo privilegijev za kočevske in ribniške krošnarje) in kožami. Kupil je hiše na Dunaju, Reki, v Trstu in Ljubljani. Leta 1820 je z nakupom Ortneka postal graščak. Njegov tretji sin Peter (1824-1879), ki ga večina Slovencev pozna le kot avtorja zemljevida, pozablja pa se na njegovo pomembno dejavnost v političnem življenju Slovencev leta 1848, je po očetovi smrti prevzel njegovo trgovino na Dunaju, kupil leta 1866 z brati in sestro Cekinov grad in vodil pivovarno, predhodnico Uniona, ki je začela obratovati 1866. Tako kot Rudeži so tudi Kozlerji sodelovali pri nekaterih "narodnih" delniških družbah, vendar z očitnim namenom nadaljnjega pridobivanja in bogatenja. Bili so med ustanovitelji Kranjske stavbinske družbe, ki je delovala okoli 70 let.

Širši javnosti manj znani, a še zgovornejši primer nadvse uspešne akumulacije v krošnarstvu in kramarstvu so mengeški Stareti.¹⁵ Miha (1790-1872) je še spremljal očeta Janeza po sejmih, po njegovi smrti 1807 pa je sam začel s kramarstvom. Po poroki leta 1809 je kupil hišo v Mengšu, v kateri je imel tudi gostilno in kramarijo. S špekulacijo in tihotapljenjem valute v času Ilirskih provinc je njegovo bogastvo naglo naraslo. Leta 1818 je v Mengšu odprl pivovarno. Primerjava tega podatka z onim o Rudežih nam pove, da je pivo v tem času postalo popularnejše in očitno nudilo možnost nagle akumulacije. Leta 1834 je Mengeš prizadel hud požar in Stare je hitro začutil trenutek ter zgradil opekarno strešnikov. Bleiweisove Novice leta 1848 so poročale, da ima praktično že ves kraj opečnate strehe. Seveda je Stare pri tem veliko zaslužil. Ker je vdovel, se je drugič bogato oženil. Nevesto je dobil iz podobno uspešne Jelovškove hiše z Vrhnike. Dota je bila precejšnja, svež denar je akumulacijo pospešil. Zaradi dviga na družbeni lestvici ali pa kasnejših špekulacij je kupil Prinčetrov grad, začel trgovati z vinom na veliko, izdeloval žgane pijače, kupil še Ravbarjev grad, v zakup je začel jemati užitninske davke, kar je eden najboljših virov dobre in hitre akumulacije kapitala. Veliko denarja mu je prineslo preprodavanje nepremičnin, zlasti manjših graščin, kupil je še graščino Kolovec, finančno je prevzemal gradnje javnih stavb, dele železniških prog, železniške stavbe, med drugim tudi poslopje ljubljanskega glavnega kolodvora, organiziral je sindikat, nekakšno družbo za jemanje v zakup užitniškim davkov za širša področja in večje kraje. V tem svojstvu ga srečamo na Štajerskem, v Pragi, Linzu in celo na Dunaju, kjer je imel v zakupu tržnice Naschmarkta. Vlagal je tudi v agrarno produkcijo, zlasti sadjerejo, ki je ob trtnih boleznih postajala vse pomembnejša. Posebej velja poudariti pomen prej omenjenega sindikata, ker predstavlja primer poslovnega povezovanja naših pomembnih poslovnežev, ki so izšli iz kmečkih vrst: Janeza Kalistra iz Trsta, Franca Kotnika iz Verda in Andreja Lenarčiča z Vrhnike. Ta združba je delovala v letih 1850-1860. S povezovanjem oziroma koncentracijo kapitala so lahko zakupili pomembnejše vire za njegovo akumulacijo.

¹⁵ Prav-tam, III., str. 447-448.

Kot tretji primer uspešnega dviga iz kmečko-krošnjarskih vrst v visok poslovni in celo industrijski svet bomo navedli Ivana Medica¹⁶ iz Novega mesta oziroma Birčne vasi. Njegov zgled je zanimivejši, ker je iz konca 19. in prvih desetletij 20. stoletja. Še živi nekaj ljudi, ki so ga osebno poznali, živi so še njegovi sorodniki. Začel je kot krošnjar. Njegov koš je končal na našem podstrešju v Novem mestu v letih mojega otroštva. Z blagom je začel zalagati nekatere ženske v širši okolici Novega mesta, ki so imele šivalne stroje. Takrat je tudi na podeželje v ženski svet zašla moda nošenja spodnjih hlač. Posel je dobro stekel, zato je v Novem mestu na Glavnem trgu kupil hišo in v njej zgradil šivalnico perila. To je bil začetek današnjega Laboda; labod je namreč postal zaščitni znak njegove tovarne konfekcije, zlasti srajc. Začel se je povezovati s podobno zagnanim možem Ivanom Povhom, v desetletju pred II. svetovno vojno pa je začel in praktično dokončal gradnjo tekstilne tovarne, današnjega Novoteksa. Seveda si je pomagal tudi z posojili, večino pa je dosegel z izredno poslovnostjo in skromnostjo. Mož se ni namreč niti poročil, živel je skrajno varčno. Izjemo je naredil takrat, ko je bratu Jožetu, ki je umrl 1993 v Ljubljani, pomaga je pri nakupu vile, ki je bila dotlej last družine našega pokojnega profesorja Zwittra. Vse to se je zgodilo le v treh, štirih desetletjih. Med vojno je pomagal partizanom v denarju in blagu. To ga ni zaščitilo pred revolucijo, vzeli so mu tovarno. Od vsega hudega je v nekaj tednih potem zadet od kapi umrl.

Kot pomemben vir akumulacije na podeželju je bila tudi produkcija in prodaja izdelkov domače obrti, predvsem na strani organizatorjev, ki so prehajali med založnike. Tako srečamo nekatera imena, katerih gospodarski vzpon je tesno povezan s platnarstvom, slamnikarstvom in suho robo. Med kmetijskimi izdelki so bili predmet trgovine vino, suho sadje, fižol, žito, deteljno seme, ob furmanskih cestah tudi seno. V tej zvezi so zanimivi podatki franciscejskega katastra. Ti med drugim tudi navajajo, da nimajo nekateri kmetje na semjih kaj prodajati, ker eventuelne viške kupujejo trgovci pri njih neposredno. Očitno gre za prekupčevalce. V nekaterih predelih Gorenjske, pa tudi okoli Zagradca na Dolenjskem, je bilo še vedno pomembno tudi žebjarstvo. Akumulacija na podeželju je bila veliko uspešnejša, če je lokalni podjetnik razvil poslovanje na več področjih (gostilništvo, žagarstvo, mlinarstvo, trgovina, kovačija, gozd, vinogradi...). Iz teh krogov so izhajali tudi lokalni "bankirji". Pregledovanje arhivov hranilnic in posojilnic v Škocjanu, Šmarjeti in Šempetru na Dolenjskem¹⁷ je pokazalo kar nekakšno mrežo lokalnih posojevalcev, ki je posojala denar kmetom v času stisk ali ob željah, da bi izboljšali svoje možnosti gospodarstva. Ko so dolžniki vračali denar, (običajno z novim posojilom v hranilnici) v prošnjni niti ni bilo potrebno navesti imena posojilodajalca, ampak le kraj. Zato v arhivih "Krekovih" zgoraj naštetih zavodov najdemo podatke, da si je nekdo sposodil denar, vrnil pa v Beli

¹⁶ Ustne informacije Alojzije Granda, ki je bila pri njem služkinja in varuhinja otrok njegovega brata, s katerim je živel v skupnem gospodinjstvu. Nekaj podatkov mi je posredoval tudi njegov brat, ing. Jože Medic.

¹⁷ Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino v Novem mestu.

cerkvi, Gorenji vasi, Škocjanu... Očitno so takrat vsi vedeli, kdo se skriva za to oznako. Nekatere hiše teh lokalnih mogočnikov še danes kažejo blagostanje nekdanjih lastnikov, najdemo pa jih tudi kot darovalce novih cerkvenih oken, bander, zvonov ... Dokaj razširjeno je bilo tudi iskanje poslovne sreče na tujem. Rekla, da je šel nekdo s trebuchom za kruhom ne gre razumeti vedno dobesedno. Mnogi so si z denarjem izseljencev kar lepo opomogli. V zgoraj naštetih hranilnicah najdemo vlogo, ki z navedbo krajcarjev nedvomno kažejo, da gre za zamenjane dolarje, franke ali katero drugo valuto. Krekovi zavodi so takim lokalnim bankirjem v veliki meri naredili konec. Nekateri lokalni mogotci so bili zaradi tega tako prizadeti, da so zamenjali politično stranko in postali najvidnejši pristaši liberalne stranke. Primerjava vlog, posojil in lokalnih razmer tudi pokaže, kako so hranilnice s cenenimi posojili postale za nekatere vir akumulacije. Nekateri so kredite uporabili za povečanje kmetije, drugi pa so vanje dobesedno skrili denar in si pomagali z obrestmi. Med temi najdemo zlasti nekatere advokate iz oddaljenejših krajev.

Jože Šorn imenuje 18. stoletje za stoletje trgovcev.¹⁸ Mnogi od njih so začeli na podeželju, njihov cilj pa je bil, da se čimprej preselijo v mesta. Vsa niso bila enako privlačna. Prednačijo Ptuj, Celje, Maribor, Ljubljana, Kranj, Škofja Loka, Celovec, Trst, seveda tudi Reka in Gradec, zelo redko ali skoraj nikoli pa niso to Novo mesto,¹⁹ Metlika, Kostanjevica, Višnja gora... Če natančneje primerjamo Šornove ugotovitve z dejstvi, ki jih navaja Vlado Valenčič,²⁰ vidimo, da lahko Šornovo oznako razširimo na več kot polovico 19. stoletja. Takratnih trgovcev si ne smemo predstavljati v današnjem smislu, saj niso bili specializirani ampak mnogostranski. Niso bili le posredniki dobrin, ampak tudi organizatorji proizvodnje, trga. Bili so tudi špediterji, bankirji, opravljali so menjalniške posle, kupčevali z vrednostnimi papirji. Za ilustracijo številnih takih primerov naj naštejemo le nekatere. Iz njih bodo razvidni poglavitni viri akumulacije pri meščanskem sloju.

Znana Ljubljanska družina Luckmann izvira iz Kroepe.²¹ Po Apoloniji (ženi Matevža, ki je umrl 1767), so bili sorodstveno povezani z Jakobom Schellom, pl. Schellenburgom (1652-1715), trgovcem in finančnikom, enim naših najbogatejših ljudi tistega časa, katerega premoženje je v veliki meri bilo uporabljeno za lepši in bolj meščanski izgled Ljubljane. Lambert Karel Luckmann (1798-1879) se je v Beljaku in Nürnbergu usposabljal za trgovca. Leta 1825 je dobil dovoljenje v Ljubljani za trgovanje, komisijske in špedicijske posle. Odkupil je Kadunčevo trgovino. Sprva je trgoval z deželnimi pridelki, kot so suhe slive, fižol, deteljno seme, s pepeliko in kolonialnim blagom. Vpletati se je začel tudi v denarne posle, posojal je denar na hipoteke in menice. Tovrstna dejavnost je zanj postajala vse bolj značilna. Bogato se je oženil s hčerko nekega trgovca iz Nürnberga.

¹⁸ Jože Šorn: Začetki industrije na Slovenskem. Maribor 1984, str. 205.

¹⁹ Souvani postanejo pomembni, ko se iz Ločne, novomeškega predmestja preselijo v Ljubljano.

²⁰ Valenčič, Ljubljanska trgovina.

²¹ Glej: op. 2; SBL, 1. knjiga, str. 685 in Valenčič, Ljubljanska trgovina, str. 80-81.

Poroke in sorodstvene zveze so pomemben vir akumulacije (Schellenburg je umrl brez potomstva) in jih pri tovrstnih povezavah ne gre prezreti. Začel je trgovati tudi na velike razdalje, zlasti s severno Italijo in južno Nemčijo. Poleg trgovskih in denarnih poslov je začel posegati tudi na druga področja. V vzdrževanje je prevzel poštni hlev v Ljubljani, zakup poštno linijo Ljubljana-Višnja Gora ter poštni urad v Grosupljem. Kupil je Bavarski dvor v Ljubljani in posest Šmarje pri Grosupljem. S pomočjo hipotečnih in meničnih poslov je pridobil hotel Toplice na Bledu. S trgovcema Holzerjem in Seunigom je posegel v prehrabeno industrijo. Ustanovili so parni mlin, da bi trgovali z moko. Sodeloval je tudi pri delniški družbi za plinsko razsvetljavo v Ljubljani ter imel odločilno besedo pri nastanku Kranjske industrijske družbe. Ob prelomu stoletja je bilo podjetje Luckmann že tesno povezano z znamenitim dunajskim Bodencreditanstaltom.²² Prav primer te rodbine kaže prehod od trgovca preko podjetnika, industrialca, delničarja in bančnika do zastopnika vrhunske finančne ustanove. Vzpon je povezan s poslovno žilico, pridnostjo in razgledanostjo pa tudi z ustreznimi rodbinskimi zvezami. Sin Johann je bil poročen s hčerko znanega odvetnika dr. Raka in imel 9 hčera in sina, ki je umrl neporočen. Ena od deklet je bila poročena s Petrom Kozlerjem, druga z znanim ljubljanskim trgovcem Hudovernikom, tretja z generalnim direktorjem češke Škode, četrta z lastnikom podjetja Carl H. Holzer. Po tej poti denar ni samo krožil in se združeval, ampak so nastajale tudi delniške družbe in široke mednarodne povezave, ki so bile velika vzpodbuda za uspešno akumulacijo. Luckmannovi niso bili le uspešna družina, ampak kar eden najpomembnejših kranjskih rodbinskih "koncernov".

Koncem 18. in v začetku 19. stoletja je bil za uspeh poleg sreče pomemben predvsem talent. Janez Recher, ki je obogatel v trgovini z usnjem (svoj letni promet s tržaškimi trgovci je cenil na 800.000 goldinarjev,²³ je bil baje nepismen. Ker je želel postati član trgovskega združenja, je moral dokazati trgovsko izobrazbo. Te seveda ni imel, zavistneži so mu nagajali, čeprav jih na drugi strani ni bilo sram poslovati z njegovimi menicami, ki so se glasile na več tisoč goldinarjev in so tržaški borzni trgovci potrjevali, da poslušajo z njim. Seveda pa so bili taki primeri izjema in ne pravilo. Izobraževanje, formalno kot tudi samoizobraževanje, je postajalo vse bolj pomembno. Številni trgovci so bogateli in postajali vse pomembnejši tudi v političnem in kulturnem življenju. Da ni bila le poza, ampak življenjsko spoznanje, kaže tudi primer Fidelija Terpinca.²⁴ Že kot mladenič se je izkazal v trgovini s slamniki. Leta 1825, je s Francem Fabritotijem ustanovil trgovsko družbo za trgovanje z deželnimi pridelki in usnjem ter za špedicijske posle. Kupil je gospostvo Fužine. Vleklo ga je v kmetijstvo, vendar pa ni opustil neagrarne dejavnosti. Še s tremi družabniki je osnoval tovarno olja, papirja in barvnega lesa v Vevčah. V Verjah pri Medvodah in v Goričanah je imel brusilnice lesa za proizvodnjo lesovine. Fidelis Terpinca, ki je bil zelo aktiven tudi

²² Avgust Tosti: Denarni zavodi v Sloveniji po prvi svetovni vojni. Ljubljana 1989, str. 12-14.

²³ Valenčič, Ljubljanska trgovina, str. 22-23, 40.

²⁴ SBL, 12. zvezek, Ljubljana 1980, str. 61-63.

v prvih mesecih pomladi narodov 1848. leta, je ustanovitelj papirnice Vevče oziroma kompleksa Vevče - Goričane - Medvode. Slovenski biografski leksikon ga označuje kot prvega slovenskega industrialca.

Do velikega kapitala pa ni bilo mogoče priti le v Ljubljani, ampak tudi v manjših mestih. Znamenit je primer Martina Hočevarja (1810-1886) iz Krškega.²⁵ V slovensko zgodovino se ta bogati Dolenjec ni zapisal le po bogastvu, ampak tudi po izredni darežljivosti, saj ima velike zasluge kot mecen v šolstvu. V mnogočem ga je posnemala tudi žena Josipina, doma z Gorenjskega. Martin Hočevar se je rodil konjskemu prekupčevalcu v Podlogu pri Velikih Laščah. V letih 1836-1840 je bil skupaj z bratom Janezom, ki smo ga že omenili, v službi pri Virantu v Ljubljani, ki velja za prvega zakupnika užitniškega davka na Kranjskem. Nato sta začela to delo opravljati samostojno v večjih krajih na Kranjskem. Leta 1840, se je naselil v Krškem in imel tam do leta 1847 gostilno. V letih 1846-1872 je upravljal pošto. Trgoval je z vinom in jemal v najem vinograde. To je bil čas gradnje proge Zidani Most - Zagreb in velikega povpraševanja po vinu. Poglavitni vir akumulacije pa so bili še vedno užitninski davki, ki jih je jemal v zakup. Tako je imel skupaj z Josipom Gorupom, o katerem bomo v nadaljevanju še govorili, v zakupu graškega. Prevezal je tudi zidarska dela ob regulaciji Save in pri gradnji železnic. Uvrstil se je med naše največje bogataše. Žal je umrl brez potomstva. Večino denarja sta z ženo razdelila že za časa življenja. Med drugim sta ustanovila v Krškem tudi bolnišnico, ki je delovala do konca II. svetovne vojne. Na izjemnost tega zakonskega para tako spominja le še nenavadna grobnica na starem krškem pokopališču.

Navedli bi lahko še številne primere, kako so posamezniki akumulirali precejšnji kapital, ki jih ni dvignil samo med največje poslovneže naših dežel, ampak so mnogi dosegli ugled tudi v celotnem avstroogrskem gospodarstvu. Manjkajo nam sicer sicer podrobne biografije, zlasti za slovenski del Štajerske, kjer po dosedanjem vedenju v obravnavanem času ni Luckmannov ali Hočevarjev, veliko pa za njimi nekateri posamezniki niso zaostajali. Še najbolj je znana družina Vošnjak. Ne glede na to pa velja poudariti, da so Štajerci pokazali veliko več posluha za prilagajanje času, da so se mnoge pobude rodile prav tam. Prednjačili so v združništvu in bančništvu in tudi v snovanju delniških družb. Po ocenah, ki jih ne moremo preveriti, naj bi borzni krah 1873. leta samo v Mariboru povzročil preko 1.000.000 goldinarjev škode.

Potem, ko smo navedli poglavitne vire akumulacije kapitala, pa se velja ustaviti pri enem, ki smo ga večkrat omenili, vendar ga zaenkrat še ni mogoče zadovoljivo pojasniti: zakup pošte. Na tem področju nista bila dejavna le Luckmann in Hočevar, ampak še številni drugi. Številne primere nam daje zlasti knjiga pokojne Majde Smole, Graščine na nekdanjem Kranjskem, ki razkriva ta pomemben vir akumulacije in nam daje tudi številne odgovore na vprašanje, kam se je ta preselila.

²⁵ SBL, 1. knjiga, str. 326-327. Glej še: Enciklopedija Slovenije, zv. 4, Ljubljana 1990, str. 36; Ivan Lapajne: Krško in Krščani. Krško, 1894.

Leta 1798, je poštni mojster v Šmarju Janez Vincenc Paulin kupil Gomnišče.²⁶ Leta 1809, je Frančiška Šebenik, poštna mojstrica v Metliki, kupila dvorec v Črnomlju. 1827 je ista poštarica kupila še Freydangov ali Fuchsov dvorec v istem mestu.²⁷ Leta 1875, je Jožef Milač, poštni mojster v Zagorju, kupil Bukovico.²⁸ Leta 1906, sta posestvo Dol (Lustthal) kupila poštni mojster Franc Fajdiga in župan Franc Bartol.²⁹ 1917. leta je bil za solastnika Čreteža nad Lakenško dolino pri Mokronogu priznan višji poštar Josip Modic.³⁰ Lahko bi navedli še druge primere, toda končajmo z novomeškimi Jelovski - Fichtenaus, ki so kupili v okolici mesta vrsto gradov, nazadnje jim je ostala le Struga, pridobili so tudi plemiški naslov. Ali je bila zakup pošte resnično tako donosen? Odgovor ni enostaven. Po dosedanem vedenju se zdi še najbolj verjetna naslednja razlaga. Zgoraj naštete graščine, sodijo med manjša poslopja. Mnoga so bila zelo zadolžena, stavbe v slabem stanju. Kupnina je bila majhna, dolgovi, ki jih je kupec moral ob nakupu prevzeti, pa običajno kar nekajkrat večji. Pošta ni prinašala enormnih dohodkov, bili so razmeroma majhni, toda gotovi in vsakodnevni. Pri poštarju, običajno je imel tudi hleve, gostilno in prenočišče, je bilo treba vsako malenkost, tudi kolomaz, plačati po tarifi, ki jo je določal zakupnik.³¹ Zaradi gotovosti dohodka se je dotični lažje odločal za nakup, saj je vedel, da prihodek bo. Tu imamo dobeseden primer veljavnosti pregovora: Zrno do zrna pogača, dinar na dinar palača.

Na podlagi doslej navedenih primerov lahko povzamemo, da so bile pri nas zelo raznolike možnosti akumulacije kapitala. Specializiranost ni bila smiselna, pač pa čim širša aktivnost in na čim večje razdalje. Trgovina, špedicija, komisija, zakupništvo, bančništvo, zastopništvo, delničarstvo so bile pglavitne panoge, severna Italija, avstrijske dežele, južna Nemčija, Ogrska, za Slovence na Reki in v Trstu tudi vzhodna obala Jadrana - to je bil svet, v katerem so se sukali naši poslovneži 19. stoletja. Strahu pred tujci ni bilo, čeprav so jih, zlasti neuspešni, a pri oblasteh vplivni trgovci hoteli z upravnimi postopki onemogočati. Izredno poučen je primer Trsta. Tu so se srečevali in si konkurirali ne le vsi narodi monarhije, ampak tudi Nizozemci, Angleži ... Možnosti akumulacije so bile velike, konkurenca huda. Tu nista bogatela le Kalister in Gorup (na prvega še danes spominja ena najlepših tržaških palač) tu so imeli svoje hiše tudi Kozler, Kanduč, Baumgartner ... Dodajmo še, da so v zadnjih desetletjih začeli v večji meri izkoriščati za akumulacijo tudi znanje in v tujini pridobljene izkušnje. Omenimo samo Tonnesia ali Samassa in se spomnimo Pucha s Ptuja, ki je uspel v Gradcu. Nanj še danes spominja ime ene najuglednejših avstrijskih tovarn!

²⁶ Majda Smole, nav. d., str. 159.

²⁷ Prav tam, str. 126-127.

²⁸ Prav tam, str. 107.

²⁹ Prav tam, str. 136.

³⁰ Prav tam, str. 119.

³¹ Nekatera pojasnila mi je posredovala dr. Eva Holz, za kar se ji iskreno zahvaljujem.

V zadnjih desetletjih 19. stoletja se je način akumuliranja kapitala že precej spremenil. Odločilna postaja industrija, zlasti pa različni denarni zavodi. Poglavitni subjekt v tem procesu³² ni posameznik, ampak različne družbe, zlasti delniške. Na našem ozemlju je potekal hud konkurenčni boj raznih dunajskih, tržaških, graških, praških, budimpeštarskih in drugih družb. Poizkusi, da bi se pri delniških družbah naslonili na nacionalna ali lokalna čustva, so se izkazali za nerealne. Propad Prve občne zavarovalne banke Slovenije³³ in ljubljanske Eskomptne obrtne banke ni bil le hud šok za snovalce teh podjetij, ampak je imel zelo daljnosežne posledice. Nastanek in propad obeh podjetij je bil opomin vsem, naj ne mešajo nacionalne ali lokalne politike s podjetnostjo, da denar odhaja tja, kjer se mu obeta večja donosnost. O poslovnem duhu, ki je vladal na Kranjskem, nam zelo zgovorno govorijo rezultati nadvse uspešne Kranjske hranilnice. V Mariboru, Celju, Trstu in Gorici je bilo nekoliko drugače. Pot, ki so jo prehodili naši poslovneži v 19. stoletju, sega od trgovine preko industrije in delniških družb do bank. Konkretno to trditev ilustriramo z lokom od Kranjske hranilnice, ki so jo kot drugo v monarhiji leta 1820 ustanovili ljubljanski trgovci preko Terpinčeve papirniške industrije in Kranjske industrijske družbe, do Mariborske eskomptne banke, Ljubljanske kreditne banke in Jadranske banke.³⁴ Glede na gospodarske in politične razmere (slovensko nacionalno osamosveščanje in politično organiziranje je na gospodarsko integracijo prostora delovalo v nekaterih primerih tudi negativno) je razvoj dokaj impozanten. Zavedati pa se moramo, da je bila naša takratna država v bistvu enoten gospodarski prostor. Denar je pritekel in tudi odtekal. Verjetno ne bomo nikoli izvedeli, pri katerih delniških družbah so naši predniki bili udeleženi in v kakšnem obsegu. Ob dejstvu, da je pred nekaj leti neka študentka iz hribov nad Idrijo prinesla pokazat delnice otomanske železnice, tega ni bilo tako malo.

Ob razpravljanju o virih akumulacije kapitala na Slovenskem in predstavitvi nekaterih konkretnih rezultatov pa se ni mogoče izogniti vprašanju, kaj se je z vsem tem premoženjem posameznika zgodilo, da o njem v bistvu tako malo vemo. Tudi v tem primeru odgovor ni enostaven in je treba na stran gledati z različnih vidikov. Na prvem mestu je seveda človeški faktor. Na Slovenskem velja kot nekakšno pravilo, da tisto, kar ded spravi skupaj, vnuki ali najkasneje pravnuki zavozijo in pustijo propasti. Ne samo Hočevar, tudi nekateri drugi so umrli brez direktnih potomcev. Premoženje je nato sorodstvo z delitvijo razdelilo v nepomembne dele. Številnim družinam in posameznikom je akumulacija služila ne le za dvig na družbeni lestvici, ampak tudi za prehod na druga, zlasti intelektualna področja udejstvovanja. Advokati, zdravniki, tehniki, umetniki in

³² Vlado Valenčič: Delniške družbe na Kranjskem. Zbornik ob 90-letnici arhiva (Gradivo in razprave Zgodovinskega arhiva Ljubljana, 8). Ljubljana 1988, str. 50-76.

³³ Stane Granda: Poskus organiziranja slovenskega zavarovalništva v Ljubljani v drugi polovici 19. stoletja. Zgodovina Ljubljane, Ljubljana 1984, str. 238-244.

³⁴ Milan Pahor: Slovensko denarništvo v Trstu. Denarne zadrage, hranilnice, posojilnice in banke v letih 1880-1918. Trst 1989.

drugi ugledni poklici pri potomcih v teh družinah niso redki. Veliko akumulacije kapitala se je prelilo v nakup nepremičnin, zlasti reprezentančnih (graščine, palače, vile), denar je postal imobilen. Uničujoč vpliv so imeli tudi politični dogodki. Propad Avstro-Ogrske je potegnil za seboj tudi propad kapitala. Naše ozemlje je bilo razkosano, fašisti so še pred požigom Narodnega doma v Trstu uničili Jadransko banko. Koliko našega denarja je v inflaciji po I. svetovni vojni propadlo v dunajskih bankah? Zdi se, da pa je bilo najhujše ravno razkosanje nekdanjega enotnega gospodarskega prostora med številne države naslednice. Stoletja stari trgovski in drugi poslovni stiki so bili pretrgani, novih pa preko noči ni mogoče ustvariti. Kot vidimo danes, je težje kot opustiti stare navade sprejeti nov način razmišljanja in ukrepanja.

Za zgoraj poizkušano iskanje odgovora na eno ključnih vprašanj si za konec pomagajmo še z enim konkretnim primerom. O akumulaciji kapitala na Slovenskem v 19. stoletju ne moremo govoriti, če ne omenimo tudi enega najbogatejših Slovencev vseh časov Josipa Gorupa pl. Slavinskega (1834-1912).³⁵ Njegov stric Janez Kalister (1806-1864), doma je bil iz Slavine, se je preselil v Trst. Sprva je trgoval z domačimi pridelki nato je v Trstu imel več trgovin. Poslovno je bil zelo uspešen, ker je na zunaj dokazal tudi z nakupom palače, ki še danes nosi njegovo ime. Ni pa imel potomcev, zato je svoje podjetje zapustil nečakoma Francu Kalistru in Josipu Gorupu. Ta je pri stricu začel kot prokurator. Izkazal se je pri mnogih poslih, zlasti pri gradnji proge Maribor-Celovec. Leta 1876 sta nečaka podjetje združila. Josip Gorup se je veliko bavil s finančnimi posli, zakupi užitninskih davkov, prevzemal je gradnje železnic in spremljajočih objektov. Bil je med ustanovitelji predilnice v Ajdovščini. Kot izredno zaveden Slovenec je bil aktiven tudi pri snovanju "narodnih" delniških družb. Tako je njegovo ime povezano z obetajočim rojstvom in neuspešnim poskusom reševanja Prve občne zavarovalne banke Slovenije, pri politično onemogočenem nastanku prve slovenske banke,³⁶ pri Narodni tiskarni ... Brez njegove širokogrudne pomoči si ni bilo mogoče predstavljati nobene pomembnejše akcije v tistem času. Poslovno kariero je nadaljeval na Reki. Ladjarstvo, zavarovalništvo, bančništvo, skratka, njegov svet so bili veliki posli. Postal je najbogatejši Slovenec svojega časa in verjetno ga ne prej in ne poslej še ni nihče presegel. Imel je takšen ugled v poslovnem svetu, da je njegova besedna garancija zadoščala pri vseh avstrijskih in ogrskih bankah. Ustvaril si je številno družino, imel je kar 9 hčera. Povezati se s to družino so bile sanje mnogih ambicioznih mož. Ivan Hribar navaja v svojih spominih³⁷ neuspeli poizkus dr. Ivana Žolgerja (1867-1925), edinega Slovenca, ki je bil minister v kateri od avstrijskih vlad. Polomija je morala biti precejšnja, vtis pa uničujoč, saj si Hribar poizkusa s svojim sinom ni upal ponoviti, čeprav naj bi Josip Gorup to želel. Zdi se, da oče na dekleta ni imel velikega vpliva. Da se je ena poročila z

³⁵ SBL, 1. knjiga, str. 326-327; Enciklopedija Slovenije, zv. 3, Ljubljana 1989, str. 301.

³⁶ Stane Granda: Poskus organizacije slovenske Ljubljanske občne banke (1872). Zgodovinski časopis XXXVIII, 1984, št. str. 165-170.

³⁷ Ivan Hribar: Moji spomini, I. del. Ljubljana 1983, str. 173-182.

ljubljskim Luckmannom, bi bolj kazalo na mamin vpliv kot pa na lahkomišelnost bogatih hčera, ki pa je vsaj v nekaterih primerih tudi ne gre izključiti. Očetova zavedna nacionalna vzgoja, se je, sodeč po imenih deklet,³⁸ končala neposredno po krstu: Joža se je poročila z nekim Bopaitichem, Maria z Meynierom, Vera z baronom Turkovičem, Anna z baronom Preuschenom, Milena se je po poroki pisala Fiorese, Zora Luckmann, Stefania in Natalia sta si tudi našli barona. Prva je posnemala Vero, saj je tudi ona vzela enega od Turkovičev, druga pa nekega Eichelberga. Ena od hčera, katere imena iz razpoložljivih dokumentov ne moremo ugotoviti, je bila poročena s kapitanom fregate Broschem, ob očetovi smrti je bila že pokojna. Zapustila je sina Rudolfa. Za naše razpravljanje bi bilo silno pomembno, da bi vedeli, kakšne dote so prinesle te hčere v zakon. Podatkov nimamo, lahko pa domnevamo, da se je skupaj z gotovino in nepremičninami njihova vrednost sukala v višini nekaj 100.000 goldinarjev, če se ni približala celo šestmestnemu številu. Seveda ne smemo pozabiti na Gorupove sinove, Kornelija, Milana, Vladimirja, Bogomila in dr. Aleksandra. Sinovi in žena Claudia, roj. Keesbacher, so postali enakopravni dediči Josipa Gorupa pl. Slavinjskega, ki je 25. aprila 1912 umrl brez oporoke. Nedoravnani računi so na dan smrti znašali 38.673,40 krone. Dedičem je ostalo za razdelitev 8.506.623,47 krone neto v gotovini ter 5.251.815 kron v nepremičninah. Vrednost tega premoženja lahko cenimo, če prikličemo v spomin ceno dokaj lepih zgoraj omenjenih graščin Zalog in Luknja. Za ilustracijo lahko navedemo še podatek, da je država leta 1913 zahtevala od Kranjske približno 1,2 milijona kron davka od zemlje, ki ga naše zgodovino pisje omenja kot najhujše kmečko breme. Vsak od Gorupovih dedičev je dobil 567.108,23 krone v gotovini in 350.121 kron vrednosti v nepremičninah. Očetova podjetnost jv njegovi številni družini ni našla posnemovalca. Najstarejši sin se je še poizkušal v poslovnem življenju, vendar ni pustil pomembnejših sledi. Delež hčere Zore so gotovo oplemenitili Luckmanni, sicer pa je največje slovensko bogastvo poniknilo, kot da ga nikoli ni bilo.

---

³⁸ Historijski arhiv Rijeka, fond Okružni sud, III 1912/36. Gradivo se nanaša na dedovanje po Josipu Gorupu, pl. Slavinjskem. Dr. Janezu Šumradi, ki mi je pomagal pri pridobitvi kopij tega arhivskega gradiva, se najlepše zahvaljujem.

Stane Granda

SOURCES FOR THE ACCUMULATION OF CAPITAL IN SLOVENIA IN THE 19TH
CENTURY

S u m m a r y

In terms of the economic history of the Slovene inhabited territory, the 19th Century cannot be defined as a rounded period. It had been largely influenced by a number of events from the 18th Century, such as the political measures of Charles VI, Maria Theresa and Joseph II. Of crucial significance were the 1817 decree of free shipping in the Adriatic, the 1819 proclamation of Rijeka and Trieste as free ports, the improvement of the road transport network and shipping condition on the Sava river, as well as a number of social reforms and measures by the above mentioned emperors.

The Slovenian economy of the 19th Century was greatly marked by political events, such as the war with the French, the formation of the Illyrian provinces and the abolishment of feudalism in 1848. The war between Austria and Italy and the unification of Italy affected the economy as well. Undoubtedly the most important economic events of the time were the construction of the rail link between Vienna and Trieste in 1857 and the subsequent completion of the rail network, as well as the collapse of the Vienna Stock Exchange on 9 May 1873.

The former brought about major structural changes which put an end to some traditional sources of the accumulation of capital (horse-coach transport, warehouse storage and broking), river shipment and a great part of the domestic trade. The latter, however, crushed many a promising capitals, the efforts of the Slovenian joint-stock companies in insurance and banking, inflicting on people the fear of undertaking more ambitious and modern enterprise approaches.

The nobility, with the exception of the Auersperg and Windischgraetz dukes and the Attems counts, did not show any keen interest for the economic establishment. The abolition of feudalism reduced their income by up to 80 % which explains why the Land Release capital was not prominent in business life. A typical example for this was the Tolmin estate which was bought for 230,000 florins in 1848 and sold for only 27,000 in 1871. In a similar way and often due to debts, a great number of small manors, which prevailed in our parts, were subject to sale by successful entrepreneurs who purchased them for speculative purposes or as status symbols or as investments for their capital. The old nobility much preferred renting to an active participation in business life. A great exception to the rule, however, were the Auspergs who showed a clear economic foresight in the fields of forestry, metallurgy, coal-mining and tourism. Nevertheless, their economic policy on our territory failed in part due to the delay of several decades in the construction of the transport infrastructure and the international wars.

It was typical of many entrepreneurs to have started their businesses in humble conditions and without significant credits. They rapidly acquired wealth through personal modesty and extreme diligence rather than through speculation, which was unpopular. Their policy not to extend the basic activity but to ramify it as much as possible and reach various fields was an important realisation. They started off by trading in domestic produce and products, such as nailmaking, linen trade and similar. Later on, however, they entered the production organisation as suppliers, long distance trade as agents and commissioners, they took on lease of excise and other taxes, assumed major public works and began to invest in industry and banking. It was not uncommon for those who were peddlers in the first generation to have become some of the richest Slovenes in the second. Family links and arranged marriages further contributed to the increase in wealth. What caused their downfall, apart from rare cases of business misfortune, was either the lack of an heir or to many of them, as well as early retirement from business to respected intellectual professions. For some small and medium capitalists, after their business impetus had been exhausted, it was typical to want to protect their acquired capital by investing in prestigious immoveables, such as manors, villas, estates, hunting grounds, etc.

The joint-stock companies, especially domestic ones, which emerged in the last decades of the 19th Century, were met with great reservation. When people decided to buy shares, they bought as varied as possible. Their whole attention was dedicated to dividends and there was no interest for being influential in business life. The majority preferred to invest their capital in a secure savings bank - and the domestic became the second to the Austrian - rather than in a company. As a consequence, big domestic joint-stock companies, such as the Kranjska Industrial

Company (Kranjska industrijska družba) and the Trbovlje Coal-Mining Company (Trboveljska premogokopna družba), soon passed into foreign hands. For decades, great attention was dedicated to trade and, on the other hand, relatively little to the production.

The costal position of our territory was of great significance for the accumulation of capital in Slovenia. At the turn of the 19th Century the Slovenian business life came concentrated in Trieste, successfully confronting Italian and other competitors. The success in ship building, trade and broking was reflected also in banking. Many Slovenes took advantage of knowledge and of understanding the Slavic, Germanic and Romanic languages.

The consequences of the accumulation of capital in Slovenia are not as transparent as in some other European countries, due mainly to political reasons. In the first place, one has to mention the disintegration of the Austro-Hungarian empire. The collapse of such a large and uniform economic area spelled a severe blow for many. The Slovenes were particularly affected by the separation of Trieste from the Primorska region, which had constituted the heart of economic progress. A planned destruction and persecution of the Slovenian population by Italian fascism, whose first victim was the Adriatic Bank (Jadranska banka), can be strongly felt up to the present day. The natural and anticipated development was thus stifled. A separate problem was the "balkanisation" of Slovenia which started with its integration into Yugoslavia. In the climate of byzantine mentality whereby a man's word meant nothing and cheating was considered the highest skill in normal business, the Slovenes simply could not manage. Finally, the revolution carried out during World War II almost totally extinguished the accumulated capital, particularly personal.

Jasna Fischer

Odprtost slovenske industrije v letih pred prvo svetovno vojno

---

V okviru razmišljanja o podjetništvu se ne smemo ustaviti samo pri vprašanih organizacije proizvodnje, ampak nas mora zanimati celoten cikel, torej tudi prodaja izdelkov, pač zaradi preprostega dejstva, da ni dovolj izdelek samo narediti, ampak ga je treba znati tudi prodati. Težave tovrstnega raziskovanja se začnejo pri virih. Znano je dejstvo, da so viri za slovensko gospodarsko zgodovino za čas pred prvo svetovno vojno slabo ohranjeni. Najdemo jih samo za največje industrijske obrate, recimo za jeseniško, štorsko in ravensko železarno, rudnik svinca v Mežici, premogovnike v Zasavju, tobačno tovarno v Ljubljani. V obsežnem fondu Zbornice za obrt in trgovino v Arhivu Republike Slovenije pa je ohranjen t.i. popis starejših industrij iz leta 1919, ki je v resnici zbirka anketnih popisnih pol po posameznih industrijskih in obrtnih podjetjih.¹ Anketa je bila opravljena v februarju leta 1919, zajela pa je podjetja na vsem slovenskem etničnem ozemlju. Odgovori na vprašanje "Kje so slovenska industrijska in obrtna podjetja prodajala svoje izdelke?" nam to analizo omogočajo.

Glede na veliko število dragocenih podatkov, ki so nam na voljo v tej anketi, naj nekoliko podrobneje opišem anketni list. Ima šestindvajset vprašanj: ime tvrdke; sedež centrale; podružnice, tovarne, obrati itd. v državi SHS; podružnice, tovarne, obrati itd. izven države SHS; za podjetja, ki svoje račune podajajo javno, višina kapitala, rezerv in podatki iz zadnje bilance; kdaj so bila podjetja oziroma posamezne podružnice osnovane; konjske sile posameznih tovarn in obratov s podatki o vodni moči, parnem kotlu z velikostjo in sistemom ter raznimi motorji (električnimi, bencinskimi, na surovo olje); številom delavstva (posebej moških in žensk); plače delavstva (posebej profesionistov in posebej drugih delavcev); narodnost delavstva; narodnost in število preddelavcev; narodnost in število uradništva in tehničnega osebja; produkcija pred vojno; produkcija v vojni; produkcijska možnost pri polnem obratu; kje je tvrdka prodajala svoje proizvode; ali je potreben izvoz v Nemško Avstrijo; nabavljanje strojev (kje in katere); ali ima lastno delavnico za popravilo strojev; mesečna potreba po raznih vrstah premoga, olja, bencina; mesečna potreba po drugem materialu; mesečna potreba po surovinah (posebej domačih in posebej tujih); koliko davka na dobiček je plačala (uporabljali so pozabljeno, vendar zelo lepo slovensko besedo pridobinski davek!); morebitne koncesije; ali ima z železnico kakšne dogovore; ali ima lastne vagone in koliko; koliko in kakšne vrste blaga ima na razpolago v času ankete. Popisnice so bile izpolnjevane dovolj korektno, čeprav na nekatera vprašanja v

---

¹ Arhiv Republike Slovenije, fond Zbornica za trgovino, obrt in industrijo, fasc. 311/3.

podjetjih niso hoteli odgovoriti - včasih so celo navedli, da je podatek poslovna skrivnost - oziroma niso znali ali enostavno niso mogli.

Iz teh vprašanj je razvidno, da bi, ko bi podjetja odgovorila na vsa zastavljena vprašanja, resnično imeli na razpolago gradivo, ki bi nam omogočilo skoraj popolno analizo slovenske obrti in industrije ne samo v času ankete, ampak tudi za čas pred začetkom prve svetovne vojne. Kot že rečeno, bom tokrat izkoristila samo podatke iz odgovorov, kam so podjetja prodajala svoje izdelke. Lahko bi uporabila tudi podatke iz odgovorov na vprašanje, kje so kupovali stroje za svoje obrate in koliko surovin mesečno so kupili doma, koliko pa v tujini, vendar za tokratno predstavitev niso posebno relevantni.

V celoti je na anketo odgovorilo 333 obrtnih in industrijskih podjetij v vseh panogah. Po posameznih panogah so razvrščena takole: v rudarstvu in plavžarstvu jih je bilo 19, v industriji kamna in zemlje 39, v kovinski industriji 34, v strojni industriji 3, v kemični industriji 37, v gradbeništvu 4, v tiskarstvu 8, v tekstilni industriji 9, v papirni in usnjarski industriji 50, v lesni industriji 58, enako v prehrabeni industriji in obrteh ter 14 v oblačilnih obrteh. Nobenega podjetja ni bilo v skupini t.i. ostalih industrij in obrti.

Podjetja so bila, kot že rečeno, z vsega slovenskega narodnostnega ozemlja. Meje nove južnoslovanske države na severu in zahodu slovenskega ozemlja še niso bile določene in Zbornica za obrt in trgovino v Ljubljani je ravnala času primerno, podatke je pač zbirala na vsem slovenskem ozemlju. Iz odgovora, kam so podjetja prodajala, je razvidno, da so tudi v njih samih imeli težave z novim političnim zemljevidom Evrope po koncu prve svetovne vojne. Odgovori so namreč dokaj pisana množica različnih oznak za dežele nekdanje Avstro-Ogrske in nove jugoslovanske države. Včasih so se zadovoljili s skupno oznako Avstro-Ogrska, pogostoma so taksativno poimensko naštevati posamezne dežele oziroma kronovine habsburške monarhije. Isti način so uporabljali tudi za novo jugoslovansko državo: posebej so naštevati Srbijo, Črno Goro, Makedonijo, ali pa so uporabili že nov politični pojem država SHS. Dokaj pogosto so uporabili tudi politično neopredeljen pojem Balkan. To je ena od pomanjkljivosti tega gradiva. Gotovo bi bilo zanimivo na primer vedeti, kako so trgovski tokovi potekali znotraj habsburške monarhije v letih pred njenim razpadom. To bi lahko ugotovili, če bi imeli na voljo odgovore, katera podjetja so prodajala svoje izdelke v avstrijski in katera v ogrski polovici države.

To omejitev gradiva je bilo treba upoštevati pri grupiranju odgovorov po krajih prodaje. Nobenih težav ni pri razvrščanju v skupine držav na evropski in drugih celinah. Zaradi navedenih težav pri nenatančnih odgovorih sem se odločila, da jih razvrstim v dvanajst skupin: prodaja v neposredni okolici obrata, v deželi, v kateri je obrat stal, v Avstro-Ogrski, v jugovzhodnem delu Jugoslavije, v državah zahodne in vzhodne Evrope, v Severni in Južni Ameriki, v Aziji, Afriki in Avstraliji. V zadnji skupini so podjetja, ki na vprašanje niso odgovorila.

Preden predstavim rezultate analize, se mi zdi potrebno še enkrat opozoriti, da nam odgovori omogočajo prikazati predvsem stanje v letih pred začetkom

prve svetovne vojne. V času, ko je bila anketa opravljena, podjetjem v veliki meri še ni uspelo v celoti obnoviti proizvodnje, ki je bila zaradi vojne zelo prizadeta. Od konca vojne vihre je minilo le nekaj mesecev. Odgovori na zadnje vprašanje v anketi - Koliko in kakšne vrste blaga imajo podjetja na razpolago sedaj? - je velika večina odgovorov podobnih: Zelo malo ali nič.

Tabela 1: Prodaja izdelkov slovenske industrije in obrti

	ni podatka	neposred. okolica	dežela	Avstro-Ogrska	JV del Jugoslavije	Zahodna Evropa	Vzhodna Evropa	S.Amerika	J.Amerika	Azija	Afrika	Avstralija
1. rudarstvo plavžarstvo	1	8	3	6	-	3	-	1	-	-	-	-
2. indust. kamna in zemlje	1	8	16	21	4	4	1	1	-	1	1	-
3. kovinska ind.	7	2	7	22	6	3	5	1	1	6	3	-
4. strojna ind.	-	-	2	2	1	1	-	-	-	-	-	-
5. kemična ind.	9	6	6	14	2	4	2	2	-	-	1	-
6. gradbeništvo	3	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7. tiskarne	1	-	2	8	5	1	-	1	-	1	-	-
8. tekstilna ind.	-	2	6	1	-	-	-	-	-	-	-	-
9. papirna, usnjarska ind.	1	13	8	39	4	8	4	3	2	5	3	2
10. lesna ind.	4	7	19	29	-	25	9	2	3	4	3	-
11. prehramb.ind.	1	19	23	26	-	2	2	-	-	-	1	-
12. oblačilne obrti	2	-	1	12	-	1	-	-	-	-	-	-
SKUPAJ	30 (9%)	66 (19,8%)	93 (27,9%)	180 (54%)	22 (6,6%)	52 (15,6%)	23 (6,9%)	11 (3,3%)	6 (1,8%)	17 (5,1%)	12 (3,6%)	2

Na zastavljeno vprašanje o krajih prodaje ni odgovorilo 30 podjetij, kar predstavlja 9 % vseh. Na prvi pogled bi se nam lahko tolikšno število zdelo zavajajoče visoko. Pregled podjetij po panogah nam pojasni vzroke. Najbolj preseneča visoko število podjetij brez odgovora v kovinski in kemični industriji. Razvrščanje podjetij po panogah namreč temelji na osnovi razvrščanja, ki ga je imela avstrijska statistična služba. V skupini kovinske industrije so tudi večje obrtne ključavničarske in stavbno - ključavničarske delavnice v Ljubljani in Mariboru ter podjetja za vzdrževanje vodovodov. V panogo kemična industrija pa so uvrščene mestna plinarna v Mariboru, vodovod v Brežicah, elektrarne v Šentvidu pri Ljubljani, v Mostah pri Žirovnici, v Škofji Loki, Kranju, Rogatcu in Trbovljah. Za ta podjetja pa odgovor seveda ni nujno potreben. Isto velja zaradi narave proizvodnje za 3 mestne stavbne mojstre ter pralnico in likalnico v Ljubljani in kemično čistilnico v Mariboru. Škoda pa je, da ni odgovora za rudnik antimona v Trbovljah skupaj s premogovnikom Šemnik, tovarno krede v Celju, suknarno v

Mostah pri Žirovnici, tovarno usnja Baumann v Slovenskih Konjicah, stolarno v Sodražici in rimski vrelec na Kotljah.

V neposredni okolici obrata je prodajalo svoje proizvode 66 podjetij, torej skoraj ena petina. Pogled na tabelo nam spet pokaže nekaj na videz paradoksalnih podatkov. Povsem razumljivo je visoko število podjetij v industriji kamna in zemlje ter prehrabeni industriji. V prvi skupini so to predvsem opekarne na Ptuj in Rogoznici pri Ptuj, v Ljutomeru, Lukavcih, Radgoni in Brežicah, ki so proizvajale za bližnjo okolico, v drugi pa vrsta parnih in valjčnih mlinov (npr. v Kranju, Zagorju, Novem mestu, Poljčanah, Ljutomeru, Domžalah, Sevnici), žganjarne, obrati za izdelovanje sodavice, sirov ipd. Preseneča pa nas visoko število obratov v rudarstvu in plavžarstvu. Podrobnejši pogled nam pokaže, da gre v tej panogi predvsem za večje rudnike, kot so bili zasavski, rudnika rjavega premoga v Kočevju in Konjicah, ki so del nakopanega premoga prodajali direktno železnicam, manjši premogokopi pa so prodajali premog kupcem iz okolice. Za edini plavžarski obrat iz ankete, plavž in rudnik v Štorah, pa so navedli, da "večino porabi doma, le železne šibike prodaja južno od Štor". V kemični industriji spet srečamo obrate, ki svojo proizvodnjo zaradi njene narave prodajajo doma. To so bile plinarne v večjih slovenskih mestih, vodovod v Ljubljani in Kočevju, elektrarne v Kočevju in Ribnici. Elektrarna v Rušah je vso proizvedeno elektriko prodala tovarni dušika v Rušah. V papirni in usnjarski ter lesni industriji gre za manjše usnjarne in žage.

V deželi, v kateri je podjetje obratovalo, je svojo proizvodnjo prodajalo 93 podjetij, to je skoraj 28 % vseh podjetij iz ankete. Spet so bila med njimi najštevilnejša podjetja iz industrije kamna in zemlje in prehrabene industrije ter skoraj vse tiskarne. Zaradi relativno majhnega deleža, ki ga je imela, če lahko uporabim ta izraz, deželna prodaja, mislim, da moramo te podatke le gledati v primerjavi s podatki o prodaji na ozemlju Avstro-Ogrske. Možno je namreč, da so v podjetjih deželno prodajo predstavili kot državno. Težave, ki sem jih že omenila pri grupiranju prodaje v neposredni okolici, deželi in v Avstro-Ogrski zaradi nenatančnosti odgovorov, bi to tezo lahko potrjevale. Na ozemlju monarhije je v letih pred prvo svetovno vojno prodajalo svoje izdelke 180 podjetij, to je 54 %. Kot že rečeno, se žal ne da ugotoviti, katera podjetja so prodajala na področju Cislajtanije, katera v Translajtaniji in katera po vsej državi. Delež podjetij po posameznih panogah je naslednji: največji je delež podjetij iz tekstilne industrije (razen enega, ki ni dal podatka) vsa prodajajo tudi po vsej monarhiji. Presenetljivo pa je dejstvo, da je kar dobrih 85 % podjetij iz oblačilnih obrti prodajalo po vsej državi, razen ene izjeme, niso pa se pojavljala na najbližjem in deželnem trgu. Mislim, da ta podatek vsaj nekoliko pojasnjuje dejstvo, da so v to panogo uvrščene slamninarske delavnice iz okolice Domžal. Sledijo jim podjetja iz papirne in usnjarske industrije z 78 % ter iz kovinske in kemične industrije, katerih delež znaša okoli 65 %. Polovico ali nekaj več je še podjetij iz lesne industrije in industrije zemlje in kamna.

Za analizo odprtosti slovenskih neagrarnih proizvodnih panog pa so vsekakor najpomembnejši podatki o prodaji blaga v druge države. Preden predstavim njene

rezultate, moram opozoriti še na eno pomanjkljivost uporabljenega gradiva. Govorimo lahko samo o geografski distribuciji prodaje oziroma izvoza, nimamo pa žal, razen nekaj izjem, nobenega podatka o količini ali vrednosti trgovanja. Skupaj je bilo 139 podjetij, kar je dobrih 40 %, ki so svoje izdelke izvažala v države vseh šestih celin. Med njimi ni bilo, razumljivo, nobenega iz gradbeništva in tiskarstva, le eno pa iz oblačilnih obrti. Na drugi strani so imela zelo visok delež podjetja iz kovinske, tekstilne, papirne in usnjarske ter lesne industrije. Zelo poznano in domače, če redno beremo poročila iz današnjega gospodarskega življenja danes! Najvišji je bil delež tekstilne industrije (89 %), sledijo mu podjetja iz lesne industrije z 80 % ter podjetja iz kovinske in kemične industrije z 62 %.

Največ podjetij je izvažalo v evropske države. Bilo jih 97, to je dobrih 29 %. Podatke o izvozu v te države se mi je zdelo potrebno, kar mi je gradivo tudi omogočalo napraviti, razvrstiti v tri samostojne skupine, v katerih so podjetja iz jugovzhodnega dela nove države SHS, zahodno in vzhodnoevropskih držav. Trgovinske povezave z bodočimi deli skupne nove države so bile presenetljivo šibke. Le 22 podjetij, kar predstavlja samo dobrih 6,5 %, je tam prodajalo svoje izdelke. Nobenega podjetja ni bilo iz naslednjih panog: rudarstva in plavžarstva, gradbeništva, tiskarstva, iz lesne in prehrabene industrije in oblačilnih obrti. Presenetljivo visok pa je bil delež tekstilnih podjetij, saj predstavljajo kar dobro polovico vseh slovenskih tekstilnih obratov. Če to skupino združimo s preostalim delom vzhodne Evrope, vidimo, da je tja prodajalo svoje izdelke skupaj 45 podjetij, kar je 13,5 %. Torej je na celotno področje vzhodne Evrope izvažalo nekaj manj podjetij kot v zahodnoevropske države. Panoge, ki izvažajo v vzhodnoevropske države, v Rusijo, Bolgarijo, Romunijo, Grčijo in Poljsko, so v glavnem iste, kot jih srečamo v Srbiji, Črni Gori in Makedoniji, le tekstilna podjetja, ki tu sploh ne prodajajo, zamenja relativno številna skupina podjetij iz lesne industrije. Poleg tekstila in praviloma neobdelanega lesa so v te države prodajali še steklo, keramične izdelke, jeklo, srpe, žeblice, barve in sveče, lesno lepenko in usnje, predvsem polizdelke. V zahodnoevropske države izvažajo podjetja iz vseh panog, ki sploh prodajajo na tujih trgih. Daleč najštevilnejša so lesna podjetja. Najbolj živahno je bilo trgovanje z Italijo predvsem zaradi izvoza neobdelanega žaganega lesa, le v dveh primerih pa tudi parketa in čevljarskih kopit. Neobdelan les so precej izvažali tudi v Španijo. Od drugih izdelkov so izvažali premog, boksit, steklo in keramiko, cement, srpe in emajlirano posodo, železarske polizdelke, kemične izdelke (posebej so navedene sveče), lesovino in lesno lepenko, usnje in usnjene polizdelke, salame in razne konzerve, radensko mineralno vodo in slamnike.

Z večjo oddaljenostjo pada število podjetij, ki so prodajala svoje izdelke v državah na drugih celinah. Obenem se krči tudi število panog. V Severno Ameriko je izvažalo le 11 podjetij, to je dobre 3 %. Poleg obeh že večkrat omenjenih neizvoznih panog ni bilo na severnoameriškem trgu nobenega podjetja iz strojne in prehrabene industrije ter oblačilnih obrti. Podjetja so tja prodajala keramične izdelke, emajlirano posodo, čipke, papir in lesena merila. Manj kot dva odstotka, vsega 6 podjetij, je izvažalo v dve državi Južne Amerike, Brazilijo in Argentino.

Tja je izvažala kovinska industrija (železarske izdelke), papirna (papir in lesno lepenko) in lesna industrija (sita, parket in čevljarska kopita). Večje število podjetij je izvažalo v Azijo, predvsem zaradi prodaje v Turčijo. Poleg nje so bile države uvoza slovenskih izdelkov v Aziji še Indija, Kitajska in Japonska. Izvoznih podjetij je bilo 17, več kot 3,5 %. Največ jih je bilo v kovinski, papirni in usnjarski ter lesni industriji. Izvozni izdelki so bili v glavnem enaki, kot smo jih navedli v obeh Amerikah, in jih bomo srečali tudi v Afriki in Avstraliji: cement, kose in srpi, žebliji, emajlirana posoda, železarski polizdelki in jeklo, bombažne tkanine, karton, papir in lepenka, usnje, sita, žagan les in čevljarska kopita. V Afriko, in sicer v eno samo državo, tokrat Egipt, je prodajalo svoje izdelke 12 podjetij iz industrije kamna in zemlje, kovinske, kemične, papirne in usnjarske, lesne ter prehrabene industrije. Izvažali so cement, srpe, emajlirano posodo, barve, papir in lesno lepenko, sita in čevljarska kopita ter salame in konzerve. V Avstralijo sta le dve podjetji izvažali papir in usnjene polizdelke.

Za ilustrativnejšo predstavitev odprtosti slovenske industrije v letih pred prvo svetovno vojno bom na kratko predstavila podjetja, ki so prodajala svoje izdelke na tržiščih izven avstroogrskega državnega okvira. Med njimi bomo našli precejšnje število podjetij, ki jih tudi danes dobro poznamo kot pomembne slovenske izvoznike, vrsta takrat izvozno močnih podjetij pa danes ne obratuje več.

V rudarstvu in plavžarstvu sta bila izvoznika dva. Med premogovniki je izvažal le rudnik Trboveljske premogokopne družbe v Trbovljah, in to v Italijo. Drugi je bil rudnik svinca z obratoma v Mežici in Železni Kapli z izvozom v zahodno Evropo in Severno Ameriko. V industriji kamna in zemlje so izvažala tri podjetja, dve sta nam dobro znani tudi danes. Steklarna Hrastnik, takrat še s podružnicama v Straži pri Rogaški Slatini in Trbovljah je bila s svojimi izdelki prisotna na trgih jugovzhodnega dela Jugoslavije in v Italiji. Keramično podjetje Liboje pri Petrovčah je izvažalo, kot poročajo, "špecijalne majolike" v Francijo, Veliko Britanijo, Nemčijo, Norveško, Rusijo, Združene države Amerike in Kanado. Tovarna cementa portland v Mojstrani je svoj izdelek prodajala v Indiji, Egiptu, Turčiji - ali, kot so zapisali v svojem odgovoru, "v Levantu" - in Južni Afriki. Poleg lesne industrije je največje število izvoznih podjetij, kot sem že navedla, najti v kovinski industriji. Eno največjih slovenskih podjetij v obravnavanem obdobju je bila akcijska družba Kranjska industrijska družba s sedežem na Savi pri Jesenicah in z delujočimi železarskimi obrati na Savi, Javorniku, Dobrovi pri Bledu, Bistrici v Rožu, Škednju pri Trstu ter električno centralo na Radovni. Proizvajala je grodelj, jeklene polizdelke, elektrode in ferolegure. Zadnje tri izdelke je izvažala v jugovzhodne dele Jugoslavije, Nemčijo, Švico, Italijo, Indijo, na Kitajsko in Japonsko, v Egipt ter (brez navedbe posameznih držav) v Afriko in Južno Ameriko. Jeklarna v Beli Peči je razne verige za industrijo in ladjedelništvo prodajala na "Balkan in v Malo Azijo", pri čemer so med redkimi navedli podatke o obsegu te prodaje. Zapisali so namreč, da tja prodajo 40 % svoje proizvodnje. Prva žebljarska in železoobrtna zadruga v Kropi in Kamni Gorici je žeblje za čevlje, ladje, stavbe, rudnike in tračnice ter spojke za odre prodajala v Srbijo, Grčijo in Turčijo. Strojne tovarne

in livarne Gustava Toenniesa iz Ljubljane, ki jih je prav v dneh pred anketo kupilo podjetje Kastelic in Žabkar, so izvažale v Rusijo, Romunijo in na Poljsko. Poseben primer sta prav gotovo dve relativno majhni, saj sta zaposlovali 25 oziroma 65 delavcev, izvozno pa zelo prodorni podjetji iz te panoge. To sta bili tovarna kos iz Slovenj Gradca, ki je izvažala v Turčijo, ter od slovenjgraške nekoliko večja tovarna srpov in kos v Lovrencu na Pohorju, ki je prodajala zobate srpe v Nemčijo, Švico, Italijo, Rusijo, Bolgarijo, Turčijo, Črno Goro, Srbijo in Maroko. Med največjimi izvozniki ne samo v kovinski industriji pa je prav gotovo bila Westnova tovarna emajlirane posode, današnji nesrečni bankrotirani Emo Celje. V odgovoru o svoji prodaji so navedli, da 30 % vse proizvodnje prodajo v Avstro-Ogrski, kar 70 % pa izvozijo. Seznam držav, kamor so izvažali, je dolg: Srbija, Grčija, Turčija, Romunija, Bolgarija, Rusija, Italija, Nemčija, Egipt, Indija, Kitajska, Severna Amerika. Mimogrede, Westnova tovarna se je očitno dobro prilagodila tudi vojnim razmeram - zapisali so, da so med vojno proizvajali vojaško posodo in pribor! Od velikega števila podjetij v kemični industriji jih je izven Avstro-Ogrske izvažalo le pet. Na evropskem trgu, v Nemčiji, Angliji in Franciji je bila prisotna kemična tovarna iz Hrastnika, ki je proizvajala kalijev soliter, rdečo barvo, Glauberjevo sol, žvepleno in solno kislino, kristalno sodo in superfosfat. Letno je pred prvo vojno proizvedla preko 1400 vagonov teh kemikalij. Po vsem svetu je kostno mast in kostno moko ter klej prodajala Akcijska družba za kemično industrijo s sedežem na Dunaju in obratom tovarno kleja v ljubljanskih Mostah. V Egipt je barve prodajala tovarna barv iz Dola pri Ljubljani, prednica današnje kemične tovarne Jub. Dve tovarni sveč iz Ljubljane sta sveče prodajali v Srbijo, na Poljsko, v Romunijo in Nemčijo.

V tekstilni industriji je kar pet od skupaj devetih tovarn prodajalo svoje izdelke na tujih trgih. Dve bombažni predilnici, v Litiji in Preboldu, sta prodajali v Srbiji. Predilnica v Litiji je poročala, da tja proda 15-20 % bombažnega garna, predilnica v Preboldu pa 20 %. Predilnica v Litiji je garn izvažala, presenetljivo, tudi v Anglijo. Bombažna predilnica in tkalnica iz Tržiča je svoje tkanine prodajala na "Balkanu in v Levantu". Prva kranjska tvornica pletenin in tkanin Dragotina Hribarja je v Črno Goro izvažala nogavice. Tržno najbolj prodorna pa je gotovo bila tovarna čipk iz Žirov. Prodajala jih v Nemčiji, Veliki Britaniji, na Danskem in v Združenih državah Amerike.

Ljubljanska kartonažna tovarna Franca Bonača je prodajala vse vrste kartonažne embalaže in papirnih izdelkov v Turčijo. Tovarna lesovine in lepenke v Radljah z obratom na Sladki Gori je izvažala v Italijo, Veliko Britanijo, Združene države Amerike, na azijski Daljni vzhod in v Avstralijo. V Italiji je bila prisotna tudi tovarna lesovine in lepenke s Ceršaka. Obrat Charlesa Molinea za proizvodnjo lesne lepenke v Sveti Katarini pri Tržiču je izvažal v Srbijo, Turčijo, Veliko Britanijo, Egipt in Argentino. Tovarna dokumentnega in kartnega papirja bratov Piatnik v Radečah je specialni papir za izdelovanje igralnih kart in razne druge papirje prodajala v Romunijo, Bolgarijo in Egipt. Največje podjetje papirne industrije pa je bila papirnica Goričane, ki je leta 1911 proizvedla preko sto tisoč metrskih

stotov papirja. Izvažala ga je Srbijo, Črno Goro, Bolgarijo, Grčijo, Turčijo, Italijo, Francijo, Španijo, Portugalsko, Belgijo, Nizozemsko, Dansko, Švedsko, Norveško, Veliko Britanijo, Nemčijo, Švico, Severno Ameriko, Brazilijo, v Indijo in na Kitajsko. Zanimivo je, da poročajo o izvozu tudi v času med prvo svetovno vojno, in sicer na Nizozemsko, Norveško, Švedsko in v Turčijo. V usnjarski industriji so bili veliki izvozniki trije obrati Karla Pollaka iz Tržiča, Kranja in Vrhnike. Izvažali so v Nemčijo, Švico, Francijo, Anglijo, obrata na Vrhniki in v Kranju pa tudi v Združene države Amerike in Avstralijo. Tovarna usnja Franca Vošnjaka iz Šoštanja je svoje izdelke prodajala v Srbijo, Romunijo, Bolgarijo, Grčijo, Turčijo, Rusijo, Nemčijo in Veliko Britanijo.

Največji in najštevilnejši izvozniki so vsekakor bila podjetja iz lesne panoge, vprašanje pa, če so bili najuspešnejši tudi po zaslužkih. Veliko večino slovenskega izvoza pred prvo svetovno vojno v tej panogi je namreč predstavljala prodaja žaganega, torej neobdelanega lesa. Ta les so predvsem prodajali v Italiji, Grčiji, nekatere žage tudi v vzhodno Evropo, v Bolgarijo, Romunijo, Rusijo, dve žagi še v Španijo. To so bile žage v Kočevju, Jelendolu, Ribnici, Loškem Potoku, žage gozdne uprave v Pliberku, Windischgraetzeve žage v Oplotnici, škofove žage v Zgornji savinjski dolini, da naštejemo le največje. Pomemben izvozni izdelek so bili še parket, leseni podplati in kopita, merila, sodi in sita. Uspešna je bila zlasti tovarna kopit in lesenih podplatov iz Sevnice, pri čemer ne moremo vedeti, ali zaradi svojih podjetnih lastnikov, štirih bratov Winkle iz Bavarske. Prodajali so po vsem svetu, v Srbijo, Bolgarijo, Romunijo, Rusijo in Italijo, v Turčijo, Egipt in celo v Indijo in Argentino.

V prehrabeni industriji sta bila izvoznika le dva. Podjetnica Franja Buzzolini je salame in konzerve, ki jih je izdelovala v svojem obratu v Stožicah pri Ljubljani, prodajala v Italijo in Egipt. Kopališče Slatina Radenci, ki je že pred prvo svetovno vojno napolnilo tudi do 3 milijone steklenic, je svojo mineralno vodo prodajalo v Italijo in na Nizozemsko. V oblačilnih obrtéh je tovarna "P. Ladstaetter in sinovi" iz Domžal prodajala slamnike v Nemčijo in Anglijo.

Iz predstavljene analize je razvidno nekaj dejstev. Rečemo lahko, da je bila slovenska industrija skupaj z nekaterimi obrtnimi delavnicami glede na izvoz svojih izdelkov izven države v katere okviru je bila do konca prva svetovne vojne, torej Avstro-Ogrske, dokaj odprta, saj je dobrih 40 % vseh popisanih podjetij prodajalo na evropskih in svetovnih trgih. Morda je zanimivo, če vemo, da gre za podjetja, ki so bila večinoma ustanovljena v drugi polovici 19. stoletja, v času intenzivnejše industrializacije; ta je sledila izgradnji osnovnega železniškega omrežja na Slovenskem in tudi obrtnem redu, ki je bil izdan decembra 1859 in začel veljati januarja 1860 in ki je odpravil pravne ovire pri odpiranju obrtnih in industrijskih obratov.² Tako je med letoma 1860 in 1900 začela obratovati začela obratovati vrsta tovarn, ki obratujejo še danes, čeprav nekatere že zelo kratke sape in brez

² Primerjaj Jasna Fischer: Čas vesolniga socialnega punta se bliža, Socialna in politična zgodovina delavskega gibanja v Ljubljani od začetkov do leta 1889. Ljubljana 1984, str. 23-31.

vitalne moči (izgubile so ju v desetletjih socialističnega nerazumevanja osnovnih pravil podjetništva), med njimi jeseniška in štorska železarna, tovarna emajlirane posode v Celju, bombažne predilnice in tkalnice v Litiji in Tržiču, tovarna kos v Slovenj Gradcu, papirnice, če naštejemo le nekatere. Veliko med njimi pa je bilo uspešnih izvoznikov takrat in so to tudi še danes, s posodobljenimi programi seveda.

Jasna Fischer

OPENNESS OF THE SLOVENIAN INDUSTRY IN THE YEARS PRIOR TO WORLD WAR I

S u m m a r y

The analysis about the openness of the Slovenian industry before World War I was made on the basis of the data from a survey carried out by the Chamber of Commerce and Trade in Ljubljana in 1919.

The survey involved 333 trade and industrial companies from all non-agrarian branches throughout the Slovenian ethnic territory. The authoress processed the answers to the survey question: "Where did the companies sell their products?", which reflect the actual situation before 1914. In spite of some inaccuracies, one can classify the answers, with regards to the place of sale, into the following 11 groups: the vicinity of the workshop or factory, the country, the Austro-Hungarian empire, the south-east of the newly form state of SHS (Serbia, Montenegro, Macedonia), the states of Eastern and Western Europe, USA and Latin America, Africa, Asia and Australia. None or a very small sale outside the country and the Austro-Hungarian empire was effected by mining, iron smelting, building, printing and textile companies. Strong exporters, however, were metal, paper, leather and timber companies. In the article, a detailed presentation is given of the most important export companies, their products and the markets outside the Habsburg monarchy. Many of these companies are known to be major exporters also in the present day.

Žarko Lazarevič

Podjetništvo v slovenskem kmetijstvu (Razpotja med individualnim in kolektivnim podjetništvom v kmetijstvu od zemljiške odveze do druge svetovne vojne)

Pri obravnavi podjetništva v kmetijstvu se že na samem začetku srečamo s problemom načina ubesedenja dileme, kam umestiti kmete kot gospodarske subjekte, kajti v času, v okvirih katerega se bo sukala ta razprava, kmetov niso uvrščali med podjetnike. To je jasno razvidno iz tedanje zelo široke, za naše potrebe pa še vedno preozke definicije podjetništva oziroma podjetnika kot osebe. Za podjetnika so šteli tistega, ki je z lastnim kapitalom, pri čemer je nepomembno ali gre za prihranke ali za kredit, na lastno odgovornost organiziral določeno proizvodnjo za trg.¹ Pri tako oblikovani definiciji podjetnika - kmetovo zemljo in orodje seveda samoumevno prištevamo h kapitalu - je edini zadržek, ki govori proti uvrstitvi kmetov v to kategorijo gospodarskih subjektov, samo odsotnost izključno prodaji namenjene proizvodnje. Vendar ta zadržek ne more kaziti podobe kmetov kot podjetnikov, ker popolnoma avtarkičnih kmetij v Sloveniji obravnavanega časa le ni bilo. Čeprav o izključno tržni kmetijski proizvodnji tedaj še ne moremo govoriti, lahko brez dvoma kmete uvrstimo med podjetnike, resda specifične, a vendarle.

Po drugi strani pa je jasno, da v tržno naravnani ekonomiji, ki poveže kmetijstvo in industrijo, kmetije počasi preraščajo okvire naturalnega gospodarstva in se čedalje bolj levijo v gospodarska podjetja, kar je seveda posledica procesa prilagajanja zahtevam denarnega gospodarjenja. Učinki tega procesa so bili veliki in soodvisni. Odražali so se tako navzven kot tudi navznoter. Med notranje (jasno da težko oprijemljive) učinke štejemo spremembo kmečke psihologije, saj se tudi na podeželju namesto občestva vedno bolj uveljavlja individualizem in prido-bitništvo.

Zunanji učinki, ki so seveda merljivi, se izražajo v težnji k optimalizaciji velikosti kmetij glede na kulturo, kateri se kmet posveča in glede na uporabljana orodja oziroma stroje. Zaradi ekonomske nuje se morajo kmetije iz dotedanjega vsestranskega udejstvovanja preusmeriti v določene panoge, za katere imajo boljše pogoje in v katerih lahko uveljavijo svoje prednosti. Ta specializacija ni nujno enostranska, največkrat se kmetije ukvarjajo z več panogami, ki se medsebojno dopolnjujejo.

---

¹ Dr. Nemo: Trgovsko-gospodarski leksikon, II. del. Ljubljana 1938, geslo "Podjetnik", str. 329.

Med zunanje učinke prehajanja kmetijstva v denarno gospodarstvo prištevamo tudi drobitev kmetij, ki je na eni strani posledica individualizacije in pridobitniškega duha, na drugi pa ekonomskih razlogov. Drobitev posesti je manjša oziroma je ni tam, kjer je dana možnost odtoka odvečne podeželske delovne sile v druge sektorje in seveda večja tam, kjer se industrializacija še ni pričela oziroma slabo napreduje. Skladno z drobitvijo kmetij se zmanjšuje možnost zagotavljanja kmečke eksistence izključno v kmetijstvu. To kmete sili v iskanje postranskih zaslužkov izven kmetijstva, kar zopet pospešuje prodiranje denarnega gospodarstva na podeželje.²

Iz dosedaj navedenega je jasno, da morajo kmetje, če želijo kot taki tudi obstati, nujno poslovati po pridobitniški logiki. Zato moramo pri obravnavi kmetijskega podjetništva spremeniti optiko opazovanja in našo pozornost osredotočiti na vprašanje sposobnosti prilagajanja slovenskega kmetijstva tržnemu gospodarstvu in na oblike tega prilagajanja.

V retrospektivi kmetijstva v obdobju kapitalistične ekonomije, ki jo lahko umestimo v čas stotih let od srede devetnajstega pa do srede dvajsetega stoletja, lahko ločimo dve veliki strukturni kmetijski krizi, ko je bila prilagoditvena sposobnost slovenskega kmetijstva na veliki preizkušnji. Ob tem imamo v mislih kmetijski krizi v zadnjih desetletjih preteklega stoletja ter v času prve jugoslovanske države. Obe sta bili posledici strukturne neprilagojenosti kmetijstva - razdrobljenost kmetij, nizka donosnost ter temu ustrezna rentabilnost in prenaseljenost podeželja - oziroma čedalje bolj uveljavljajoče se komercializacije v tem sektorju. Zato tudi ni presenetljivo, da sta se navzven odlikavali z enako merljivim pojavom, to je v visoki zadolženosti kmečkega prebivalstva.

V bistvu se je od začetkov vključevanja kmetijstva v denarno gospodarstvo zastavljalo eno samo, vendar temeljno vprašanje, kako zagotoviti tržno usmerjenost slovenskega kmetijstva s prevladujočo drobnoposestniško strukturo - v devetnajstem stoletju so jo nekateri z zaskrbljenostjo označevali za "Kinderfabriken"³ - in višjo raven pridelave, tako v kakokovostnem kot tudi količinskem smislu, ki bi omogočila kmetom višje dohodke in s tem vsemu v kmetijstvu zaposlenemu prebivalstvu višji življenjski standard.

* * *

Krizne razmere v slovenskem kmetijstvu v drugi polovici 19. stoletja niso bile samo slovenska posebnost, temveč je šlo za splošno evropsko agrarno krizo. Izhod iz te krize, ki smo jo poimenovali prva strukturna kriza slovenskega kmetijstva, se je kazal samo v odpravi že omenjenih strukturnih neskladij in prilagoditvi proizvodne sestave kmetij denarnemu gospodarstvu. In ravno to se je zgodilo v pogojih splošne konjunktura avstrijskega gospodarstva, saj je na eni strani prišlo

² Mijo Mirković: Izabrani ekonomski radovi, 1. Zagreb 1979, Ekonomska biblioteka XIV. kolo, 1-2, str. 7-16.

³ Poročilo o kmetijski anketi z dne 17. in 18. aprila 1884 v Ljubljani. Uredil dr. Josip Vošnjak. Ljubljana 1884, str. 19.

do specializacije proizvodnje, s tem da se je prestavilo težišče s pretežne proizvodnje žitaric na intenzivno živinorejo in je zato prišlo do povečanja deleža travnikov. Poleg tega pa so se uveljavile tudi nove panoge, kot je sadjarstvo, hmeljarstvo in obnovljeno vinogradništvo. Racionalizacija je prinesla znatno znižanje stroškov proizvodnje, tako v celoti kot tudi na hektar. V proizvodni proces se uvajajo železni plugi in stroji, širi se uporaba umetnih gnojil, kar je omogočila cenejša serijska industrijska produkcija. Poleg tega kmetje vpeljujejo nove kakovostnejše in donosnejše vrste semen.⁴ K okrevanju kmetijstva je pripomogla tudi država s predpisovanjem zaščitnih carin za domače kmetijstvo, kar je zaradi višjih kmetijskih cen dvigovalo dohodke kmečkega življa.⁵

Druga pomembna strukturna sprememba se je odražala v znižanju števila kmečkega prebivalstva oziroma uskladitvi s produktivnimi potenciali, saj je v devetdesetih letih prišlo do velikega izseljevanja "odvečnega" kmečkega prebivalstva, ki je iskalo kruh v industrijskih centrih na robu slovenskega etničnega prostora ali drugje v tujini.

Pozitivni učinki teh strukturnih sprememb, pri čemer vprašanje razdrobljenosti ni bilo odpravljeno (nasprotno: ščasoma se je samo zaostrovalo), so se izčrpali v naslednjih desetletjih, tako da je slovensko kmetijstvo v času prve jugoslovanske države ponovno stalo pred enakimi dilemami kakor v drugi polovici 19. stoletja. Te dileme smo poimenovali za drugo strukturno krizo slovenskega kmetijstva.

Če je nastanek jugoslovanskega gospodarskega prostora vzpodbudil hiter industrijski razvoj Slovenije, pa na področju kmetijstva niso beležili tako ugodnih rezultatov. Vzrokov konstantno kriznih razmer v kmetijstvu ni moč pripisati izključno agrarni konkurenci novega gospodarskega prostora ali samo kmetijstvu nenaklonjenim splošno ekonomskim razmeram, čeprav jih ne gre zanemariti. Predvsem moramo vzeti v zakup dejstvo, da so se v desetletjih po premostitvi prve strukturne krize znova zaostrovala že naštetá notranja neskladja slovenskega kmetijstva. Ta neskladja, ki so predstavljala bistveno oviro pri usmerjanju slovenskega kmetijstva v intenzivnejšo proizvodnjo narekovano z zahtevami časa, so se tako kot med prvo strukturno krizo zrcalila v veliki kmečki zadolženosti.

Splošno znano dejstvo je, da je bila Slovenija v obdobju med vojnama še vedno pretežno agrarna dežela, kjer se je kar 60 % prebivalstva preživljalo s kmetijstvom.⁶ Obenem je bila Slovenija tudi dežela malih kmetij, saj je bilo kar slabih 60 % takih, ki niso presegale 5 hektarjev površine. Opazno nizek je bil tudi delež velikih kmetij, to je tistih s prek 50 hektarjev zemlje. Bilo jih je le za dober odstotek, pri

⁴ Ferdo Gestrin - Vasilij Melik: Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do 1918. Ljubljana 1966, str. 241.

⁵ O splošnem evropskem okviru glej Rudolf Bičanić: Ekonomske promjene u Hrvatskoj izazvane stvaranjem Jugoslavije 1918. Prilozi za ekonomsku povijest Hrvatske, Zagreb 1967, str. 81.

⁶ V letu 1921 so med kmečko populacijo uvrstili 63 % prebivalcev Slovenije. Do leta 1931 je ta delež padel na 60,3 % zaradi razvoja drugih gospodarskih panog, predvsem industrije in obrti, kjer se je delež zaposlenega prebivalstva povečal s 16 na 22 %. Glej Fran Erjavec: Kmetiško vprašanje v Sloveniji. Ljubljana 1928, str. 12; Svetozar Ilešič: Agrarna prenaseljenost Slovenije. Tehnika in gospodarstvo, 1940, št. 3-4, str. 68; Spominski zbornik Slovenije. Ljubljana 1939, str. 544.

čemer ne smemo pričakovati, da je tu šlo za obsežne veleposesti, saj je večina med njimi obsegala do 100 hektarjev.⁷

Neugodni posestni strukturi se je pridruževala znova aktualna prenaseljenost podeželja. Svetozar Ilešič je v svoji izčrpni razpravi ugotovil, da je bila gostota kmečkega prebivalstva ena najvišjih v Jugoslaviji, saj je na kvadratnem kilometru obdelovalne zemlje živelo v povprečju 190 prebivalcev, drugje pa le 144. Poleg tega je bila obljudenost obdelovalne površine tudi ena najvišjih v Evropi, podobno razmerje je bilo tedaj moč najti samo še v Švici in deloma Italiji.⁸ Po gostoti in deležu kmečkega prebivalstva so zlasti izstopali štajerski in prekmurski okraji, za njimi pa belokranjski. Ni odveč pripomniti, da so bile v teh predelih obenem tudi najbolj razdrobljene kmetije.⁹

Preobljudenost slovenskega podeželja je bila posledica nezadostnega razvoja drugih gospodarskih panog, tehnološkega izpopolnjevanja in dviga storilnosti dela v industriji, ki ni zmogla zaposliti vsega na kmetih "odvečnega" prebivalstva.¹⁰ Obenem je bila tem ljudem zaprta tudi pot v tujino in so bili prisiljeni ostati doma.¹¹

Prenaseljenost podeželja je imela negativni odraz tudi v tehnologiji kmetovanja, ker je ob obilici delovnih rok izostajal vzvod, ki bi kmete prisiljeval k modernizaciji proizvodnje.¹² V slovenskem kmetijstvu je tako še vedno prevladovalo ročno delo in s tem velika fizična obremenjenost kmetov,¹³ o čemer zelo nazorno pričajo Erjavčevi podatki iz leta 1925 o opremljenosti slovenskih kmetij s stroji, ki je bila milo rečeno zelo skromna.¹⁴

Pomanjkljiva opremljenost slovenskih kmetij z mehanizacijo, pozabiti pa ne smemo tudi na zelo majhno uporabo umetnih gnojil, je rezultirala v neučinkoviti in zato nizko rentabilni proizvodnji, ki je jasno vidna v nizkem hektarskem donosu

⁷ Aleksander Bilimovič: Agrarna struktura Jugoslavije in Slovenije v primeri z agrarno strukturo nekaterih drugih dežel. Ljubljana 1939, str. 5.

⁸ Ilešič, nav. delo, str. 62-63.

⁹ O deležu kmečkega prebivalstva po posameznih slovenskih okrajih glej Slovenec LXVIII, 25.6. 1940, št. 143. O posestni strukturi v posameznih okrajih pa je moč najti podatke v Statistični godišnjak 1937. Beograd 1938, str. 98.

¹⁰ O industrializaciji Slovenije v obdobju med vojnama glej sintetične razprave: Jože Šorn: Razvoj industrije v Sloveniji med obema vojnama. Kronika, VII, 1959, št. 1, str. 10-21; isti, Industrializacija Slovenije v letih 1919-1940. I. del: Industrializacija Slovenije v poprevratnih letih (1919-1924). II. del: Leta 1925-1930. Knjižnica INZ Ljubljana, oboje v tipkopisu; France Kresal: Oris gospodarskega razvoja Slovenije in ekonomski položaj delavstva 1918-1941. Delavsko gibanje v Sloveniji 1918-1941, Ljubljana 1974, str. 80-115; isti, Oris gospodarskega razvoja Slovenije 1918-1941. Acta historico oeconomica Iugoslaviae VII, 1980, str. 3-20.

¹¹ Poleg tega je potrebno upoštevati, da se je industrijsko delavstvo v jugoslovanski dobi, drugače kakor v Habsburški monarhiji, že v dokajšnji meri rekrutiralo iz slojev mestnega prebivalstva. Temu pa se je pridruževalo zlasti v tridesetih letih naglo zviševanje storilnosti dela, kot posledici modernizacije proizvodnje. Vse to je seveda krčilo zaposlitvene možnosti kmečkega prebivalstva.

¹² Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog I. Ljubljana 1970, str. 218.

¹³ Hrvoj Maister: Zaposlitev kmetijskega prebivalstva. Socialni problemi slovenske vasi II. Ljubljana 1938, str. 93-116.

¹⁴ Erjavec, nav. delo, str. 37.

zlasti v primerjavi s širšim evropskim prostorom. Slovensko kmetijstvo je bilo v primerjavi z jugoslovanskim resda veliko bolj učinkovito, vendar je na drugi strani kazalo klavrne rezultate v primerjavi s kmetijsko in drugače razvitimi deželami.

Trditev bomo ilustrirali na primeru pšenice, ki je bila najpomembnejši poljedelski pridelek. Slovenski kmetje so v obdobju med vojnama povečali pridelek pšenice za sedmino (z 8,4 na 9,6 q/ha)¹⁵ in tako uspeli zmanjšati prehrabeni primanjkljaj Slovenije.¹⁶ A s tem še daleč niso dosegali povprečnega evropskega pridelka, ki je znašal 16,5 q/ha. Slovenija je bila v spodnjem delu lestvice v družbi s Španijo, Portugalsko, Romunijo, Bolgarijo, Grčijo in Turčijo. Sredi lestvice so se nahajale vzhodnoevropske, medtem ko so srednje in zahodnoevropske države imele nadpovprečno učinkovito kmetijsko proizvodnjo. Kot primer navedimo, da so Danska, Nizozemska in Belgija, ki so že dotodaj imele najvišji hektarski donos v Evropi, le tega v tridesetih letih še povečale. Konkretno so na Danskem poželi 29 q pšenice na hektar.¹⁷

Zgoraj smo rekli, da so se strukturna neskladja slovenskega kmetijstva kazala v veliki zadolženosti kmečkega življa, ki je bila obenem tudi posledica razdiralnih učinkov velike gospodarske krize, ko so se kmetijske cene znižale za polovico. Ravno v tej zadolženosti se je zrcalila podoba slovenskega kmetijstva, saj so med zadolženimi prevladovala male kmetije, ki niso bile sposobne zadostiti pogojem tržnega gospodarjenja. V zadolženosti se je namreč odražal proces optimalizacije velikosti kmetij, narekovane s strani trga.

Ko gledamo podatke o posestni strukturi zadolženih kmetij, ugotovimo, da je med njimi bilo kar 60 % takih, ki niso presegle desetih hektarjev. Ta delež postane veliko bolj poveden, ko mu pridružimo spoznanja iz analize rentabilnostnih računov. Na taki osnovi je moč sklepati, da v dvajsetih letih nikakor ni bilo mogoče preživeti na kmetiji, ki ni presegala petih hektarjev in je bilo zato nujno iskati zaslužek izven kmetijstva. Z izbruhom krize so v to kategorijo prišle tudi kmetije v obsegu desetih hektarjev, ki so v prvem desetletju jugoslovanske države še omogočale pokrivanje vseh izdatkov izključno s kmetovanjem. K takemu sklepu nas poleg navedenega vodijo tudi podatki iz popisa prebivalstva v letu 1931, ko so ugotovili, da je na dobri petini slovenskih kmetijskih obratov kmetijstvo postranska dejavnost.¹⁸ Ta delež pa se po številkah približno ujema s številom zadolženih kmetij v obsegu do desetih hektarjev.

Tako lahko sklepamo, da je v tridesetih letih optimalna velikost kmetije, ki je ob nujni specializaciji proizvodnje poleg preživetja omogočala tudi določeno akumulacijo, že presegala deset hektarjev. Razsežnost problema se nam pokaže v

¹⁵ Erjavec, nav. delo, str. 34; Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana 1937, str. 20.

¹⁶ Slovenija je morala iz drugih jugoslovanskih predelov uvažati znatne količine žitaric, predvsem pšenice. Erjavec (nav. delo, str. 17) navaja, da so morali sredi dvajsetih let uvoziti 12.500 vagonov žita in 280 vagonov fižola. Dvig donosa produkcije, kot posledici naporov kmetijsko pospeševalne službe, je vendarle zmanjšal primanjkljaj, tako da so deset let pozneje uvažali le še 700 vagonov krušnega žita (Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 22).

¹⁷ Bilten Priviligovane agrarne banke, 1937, št. 3-4.

¹⁸ Maister, nav. delo, str. 94.

dejstvu, da je na slovenskem podeželju kar tri četrtine kmetov zagotavljalo eksistenco svojim družinam na kmetijah, ki niso presegale desetih hektarjev.

Take tendence so seveda pretile z velikimi gospodarskimi, socialnimi in tudi političnimi pretresi. S spremembo vidika opazovanja, ko vključimo celotno število zadolženih kmetij v Sloveniji, katerih delež se je približeval 40 odstotkom¹⁹ in med katerimi so prevladovala male kmetije, ugotovimo, da je bila kar četrtina tedanjega prebivalstva Slovenije na poti zanesljivega ekonomskega propada. To pa je bila vsekakor odločno prevelika populacija, da bi država ostala ravnodušna in ne bi posredovala. Še zlasti zato ne, ker je bila tem množicam pot v industrijo ali izseljeništvu zaprta. Z objavo Zakona o zaščiti kmetov in z njim tudi moratorija za kmečke dolgove v letu 1932 ter s kasnejšo zakonodajo je bila v bistvu konzervirana obstoječa, razmeram neprimerna posestna struktura. Male kmetije so se tako še naprej ohranjale pri življenju. S socialnega in političnega stališča je bilo tako ravnanje razumljivo, z gospodarskega vidika pa nikakor ne.²⁰

Zastavlja se nam tudi vprašanje, če je bil drugačen razplet sploh mogoč. Veliko število neuspešnih dražb v tridesetih letih²¹ kaže, da tudi večji kmetje zaradi prepolovitve dohodkov med krizo niso razpolagali z zadostnimi sredstvi za nakup bankrotiranih kmetij. Le tako bi namreč lahko nastajala večja kmečka gospodarstva, ki bi bila tržno naravnana. Tudi novo zadolževanje v ta namen je bilo izključeno, ker je bila kreditna sposobnost kmetov v temeljih omajana, svoje pa so pridodale tudi negativne izkušnje z moratorijem.

* * *

Videli smo, da je nujnost neprestanega prilagajanja slovenskega kmetijstva pridobitniški logiki gospodarjenja vnašal na podeželje latentno krizne razmere. Jasno je bilo, da večina slovenskih kmetov že zaradi svojih majhnih kmetij ni mogla slediti temu procesu in je bila tako obsojena na počasen ekonomski propad. Taka perspektiva je neravnodušnim prebivalcem te dežele predstavljala izziv, da so se začeli spraševati o vzrokih in na osnovi teh spoznanj izoblikovali ukrepe za izhod iz krize. Zlasti je bilo pomembno spoznanje, da razdrobljena posestna struktura onemogoča kmetovanje po čisti podjetniški logiki. Zato je bilo nujno najti sredstvo, ki bi tudi malim kmetom omogočilo obstanek v kapitalističnem gospodarstvu, dokler, vsled pričakovane industrializacije, ne bi nastopili pogoji za njihov prehod v ta sektor.

Tako organizacijsko obliko so našli v združništvu, ki naj bi bilo po mnenju njegovih ideologov posrečena kombinacija individualnosti, kolektivnega gospodarjenja in medsebojne vzajemnosti. Z organiziranjem zadrug oziroma s "samo-

¹⁹ Zanimivo je, da je ta delež skladen z mnenjem Antona Pevca (Slovenec LII, 13.6. 1924, št. 133), ki je na začetku dvajsetih let zapisal, da bo po vsej verjetnosti polovica kmečkega prebivalstva ekonomsko propadla.

²⁰ Več o kmečkih dolgovih in rentabilnosti glej Žarko Lazarevič: Kmečki dolgovi na Slovenskem, Socialno-ekonomski vidiki zadolženosti slovenskih kmetov 1848-1949. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče, 1994.

²¹ Glej rubriko "Razglasi sodišč in sodnih oblastev", Službeni list Kraljevske banke uprave za Dravsko banovino v navedenih letih.

pomočjo", kakor jih označuje Bogo Grafenauer,²² bi kmetje dobili najprimernejšo zaščito pred učinki prodiranja denarnega gospodarjenja tudi v kmetijstvo.

Med utemeljitelje združništva na Slovenskem uvrščamo Josipa Vošnjaka in Janeza Ev. Kreka. Opazovanje dogajanja v kmečkem okolju ju je pripeljalo do sklepa, da bi bilo modro predpisati obvezno članstvo kmetov v zadrugah, ki bi imele vso potrebno samostojnost (samoupravo) in neovirano gospodarsko pobudo. Organizirati bi morali tako kreditne, nabavne kot tudi prodajne zadruge.

Medtem ko so Vošnjaku ti ukrepi zadostovali, pa je Krek svoje razmišljanje razširil in podrobneje utemeljil. Tako je hotel zadrugam dati določene oblastne funkcije ter je zato predvidel tudi mehanizme, ki naj kmeta vsaj delno izločijo iz tokov denarnega poslovanja. To njegovo hotenje ilustrira vizija zadruge kot posrednika med kmetom in državo pri plačevanju davkov oziroma med kmetom in tržiščem.

Krekovega predloga o povratku naturalnega gospodarstva ni mogoče razumeti dobesedno. Na osnovi njegovega pisanja lahko sklepamo, da je želel uskladiti plačilne roke davkov z vnovčitvijo pridelkov, za kar naj bi organizirano poskrbele zadruge. Tako bi eni strani razbremenil kmeta, na drugi pa nadomestil stihijski prodajo z organizirano in tako kmetom zagotovil višji dohodek.

Nadalje bi bila naloga kmečkih zadrug določanje obsega stalnih domov in kupovanje kmetij na prisilnih in prostovoljnih dražbah, katere bi potem prodale naprej ali pa dale v najem "poštenim poljedelcem" brez lastnih domov. Kmečke zadruge, organizirane po Raiffeisenovem principu, bi skrbele za skupno izboljševanje zemlje, vnovčevanje pridelkov in nakupovanje vsega, kar kmetje potrebujejo.

Pri kreditnih zadrugah Krek posebej izpostavi organiziranost "po načelih krščanske vzajemnosti in požrtvovalne ljubezni". Vse zadruge, še zlasti kreditne, bi morale biti med seboj povezane in v stiku z okrajnimi in deželnimi zavodi ter z državno kmetijsko banko. Sčasoma bi morali doseči, da bi kmete kreditirale samo zadruge.

Tudi delni povratak naturalnega gospodarstva naj bi se izvedel preko združništva. Kmetje naj bi namreč plačevali davek v naturalijah zadrugam, te pa bi po prodaji pridelkov naredile obračun z državo. Pri tako široko zasnovanem združništvu nas ne sme presenetiti Krekov predlog, da bi zadruge dobile tudi določene sodne pristojnosti. Tako bi lahko kot prva instanca odločale v primerih sporov o lastništvu in posesti, prevzele pa naj bi tudi vsa notarska opravila.²³

Vošnjakova in Krekova prizadevanja so pustila globok in trajen vpliv na razmišljanje o poteh razvoja slovenskega kmetijstva. Lahko zapišemo, da se v bistvu vse do druge svetovne vojne niso izvili iz konceptov združnega razvoja kmetijstva, resda v ožjih okvirih Krekovih zamisli. Vendar pa so spoznali, da je poleg združne organizacije še kako pomemben tudi individualni podjetniški duh kmetov.

²² Zgodovina agrarnih panog I, str. 673.

²³ Ž. Lazarevič: Kmečki dolgovi v avstrijski dobi. Prispevki za novejšo zgodovino XXXIII, 1993, št. 1-2, str. 9-13.

Ob vstopu v jugoslovansko skupnost, ki je imela še bolj agraren značaj kot Slovenija, je bilo nujno znova premisliti in opredeliti položaj kmetijstva ter vprašanja njegovega nadaljnega razvoja. To ni bilo potrebno samo zaradi novega gospodarskega prostora, v katerem je Slovenija naenkrat postala njegov tehnološko in tudi drugače najrazvitejši del, ampak predvsem zaradi kmetijskega sektorja samega, kajti notranja neskladja so pričela ponovno naraščati.

To dilemo je slovenski javnosti brez olepševanja predstavil pronicljivi Anton Pevc, ko je zapisal: "V Sloveniji bo treba ali dvigniti kmetijsko produkcijo ali pa število kmečkega prebivalstva za polovico reducirati".²⁴ Prepričan je bil, da se bo to zgodilo samodejno, vendar bi morale oblasti to preprečiti z ukrepi, ki bi zagotovili prestrukturiranje slovenskega kmetijstva v smeri učinkovitejše proizvodnje in povečanja obsega kmetij.

Z gotovostjo lahko zapišemo, da so se tega zavedali tudi drugi, poleg strokovnjakov še zlasti politični pol slovenske družbe, ki se je moral opredeliti do tega v perspektivi vedno bolj perečega vprašanja. Naj tu predstavimo le stališča katoliške in liberalne politične grupacije, kajti oba tabora sta na eni strani politično in deloma tudi gospodarsko obvladovala podeželje s svojimi združnimi organizacijami, na drugi pa utemeljevala in izvajala kmetijsko politiko na področju jugoslovanske Slovenije. Ker gre v obeh primerih za presenetljivo podobnost stališč (govorimo lahko kar o družbenem konsenzu), jih ne bomo navajali za vsak subjekt posebej, temveč skupaj.

Ugotavljali so, da je kmet podjetnik in so zato priporočali komercializacijo kmetijstva. Zavedali so se, da je bila racionalizacija in specializacija kmetijske proizvodnje na večini slovenskih kmetij zaradi majhnosti zelo otežkočena. Tem malim kmetom bi vključevanje na trg omogočalo združništvo v obliki proizvodnih, prodajnih in nabavnih zadrug, medtem ko bi kreditne zadruge to prizadevanje finančno podpirale. Vzporedno s tem bi morali dvigniti izobrazbeni nivo kmetov, predvsem z nenehnim izobraževanjem v obliki krajših tečajev. Na teh naj bi se kmetje usposobili za nove tehnologije v kmetijstvu in se lažje odločali za specializirano proizvodnjo. Permanentno izobraževanje bi moralo spremeniti kmečko mentaliteto, z njim naj bi kmetom privzgojili pridobitniški in podjetniški duh. Taki programi ne bi bili celoviti, če bi v nemar pustili državo. Njej je bila dodeljena zelo velika vloga, saj bi poleg organizacije izobraževanja morala izdatno subvencionirati proizvodnjo, investicije in skladen razvoj kmetijstva.²⁵

Tako velika vloga združništva izhaja predvsem iz gospodarskih potreb, čeprav ob tem nikakor ne smemo pozabiti tudi na politično plat zadeve. Obema nazorskima poloma je združništvo namreč služilo kot mehanizem obvladovanja podeželja in utrjevanje strankarskih pozicij med kmeti.

²⁴ Slovenec LII, 13.6. 1924, št. 133.

²⁵ Slovenski gospodar, 25.9. 1919; Domovina, 18.7. - 15.8. 1919; Kmetijski list, 26.8. 1920, 27.4. 1922, 25.10. 1922.

Zaradi konsenzualne narave pogledov na kmetijstvo bi bilo presenetljivo, če bi se poudarki kmetijske politike, ki je bila v Jugoslaviji izpred druge svetovne vojne za razliko od drugih področij decentralizirana, spreminjali ob menjavah oblastne vrhuške v Sloveniji. Slovensko kmetijsko politiko v obdobju med obema vojnama lahko enostavno strnemo v nekaj točkah: dvig kmečke izobrazbe, izkoriščanje vseh notranjih rezerv in postopno subvencionirano uvajanje specializacije, novih kultur in tehnologije, kar naj bi ščasoma omogočilo višjo stopnjo komercializacije ter kvantitete, kvalitete in donosnosti kmetijske produkcije. Vzporedno s temi dejavnostmi so podpirali še zadružništvo in se trudili utemeljiti njegovo vlogo in pomen pri centralnih organih v Beogradu.²⁶

Ko pri obravnavi zadružništva preidemo s politične ravni na gospodarsko ugotovimo, da je bila njegova stvarna vloga daleč stran od politično deklarirane pomembnosti. V tem nas utrjuje sestava članstva revizijskih zvez v letu 1937, ko je od začetkov zadružnega gibanja preteklo že dobrega pol stoletja²⁷ in so bile premagane vse začetniške zadrege.

Daleč najmočnejša skupina so bile kreditne zadruge, ki so v skupnem številu zadrug predstavljale kar tretjino. Tovrstne zadruge so po nagli rasti števila in vlog pri njih v dvajsetih letih, s prihodom velike krize v naše kraje, beležile ravno nasprotno trende. Če se osredotočimo na čisto kmetijske zadruge, ki naj bi kmetom, zlasti majhnim, omogočile in olajšale stopanje na trg, vidimo, da so bile po številu zadružnikov najmočnejše mlekarske zadruge, sledile pa so jim živinorejske, kmetijsko-strojne ter vinarske in sadjarske zadruge. Vendar je bilo število teh zadrug zelo majhno v primerjavi s celotnim številom članstva revizijskih zvez. Za tako stanje je iskati vzroke predvsem v nedodelanem sistemu. Blagovno zadružništvo namreč ni imelo svoje poslovne centrale. Poleg tega so bile kmetijske zadruge, predvsem vnovčevalne, navezane same nase, ker organizacija ni bila zaključena, in bolj podobne osamljenih poskusom kot pa plodu načrtnega dela.²⁸

Zaradi zelo velikega poudarjanja gospodarskega pomena zadrug, predvsem za male kmete, nas preseneča prav neznatno število njihovega članstva v primerjavi s številom kmetov v Sloveniji in tudi zelo majhen ustvarjeni promet. Če za primerjavo vzamemo čisto kmetijske zadruge, pri čemer članstvo enega in istega kmeta v več zadrugah ni izključeno, se nam pokaže, da je bila le dvajsetina²⁹ slovenskih kmetov včlanjena v to obliko zadrug. To razmerje bi bilo verjetno

²⁶ Arhiv Slovenije, fond Banski svet Dravske banovine, fasc. 14, zapisnik 1. seje, 13.2. 1939.

²⁷ O razvoju zadružništva pri Slovencih glej Dolfe Schauer: Prva doba našega zadružništva, Od nastanka do 1895. Ljubljana 1945; Anton Kralj: Iz zgodovine slovenskega zadružništva. Slovenci v desetletju 1918 - 1928, Ljubljana 1928; Zadružni zbornik, Ljubljana 1937; France Adamič: Razvojna obdobja slovenskega zadružništva. Zbornik Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani, zvezek 24, Ljubljana 1975; O zadružni zakonodaji pa je v istem zborniku pisal Emil Čeferin: Pregled zadružnega prava, zlasti o kmetijskih zadrugah, v sto letih na slovenskem ozemlju.

²⁸ Vlado Valenčič: Pregled našega zadružnega gibanja in stanja. Spominski zbornik Slovenije, str. 457-464.

²⁹ Delež je izračunan s primerjavo podatkov o številu kmetij in številom zadružnikov v omenjenih zadrugah. Podatke o teh številkah je moč najti v citiranih delih Bilimoviča in Valenčiča.

bistveno drugačno, če bi poznali tudi podatke o številu članstva v kreditnih zadrugah, ki so bile najštevilnejše.

V razmišljanju, zakaj so se na podeželju ravno kreditne zadruge najbolj razmahnile, najbrž nismo daleč od resnice, če zatrdimo, da je bila to posledica uveljavljanja denarnega gospodarjenja. Kmetom je namreč kronično primanjkovalo gotovine. Na drugi strani se je učinek delovanja vaške kreditne zadruge čutil veliko prej, kot pri kakšni drugi obliki združništva. Kmetje so si lahko v svoji kreditni zadrugi, kjer so jih osebno poznali, dokaj hitro in tudi relativno poceni priskrbeli potrebna posojila. Obenem je potrebno upoštevati, da so ideologi združništva na začetku vzpodbujali predvsem ustanavljanje kreditnih zadrug, ker je bilo vprašanje zadolženosti kmečkega življa pač najbolj pereče, četudi ob tem niso pozabili na drugovrstne zadruge. Zanimariti ni moč tudi dejstva, da je v dvajsetih letih, ko je bilo podeželje z mrežo kreditnih zadrug že v zadostni meri pokrito, intenziviralo ustanavljanje proizvodnih in prodajnih združnih oblik. V to obetajoče gibanje je nato ostro posegla velika gospodarska kriza, ki je znatno upočasnila to dejavnost, saj je vodilnim možem v združništvu povzročala obilico preglavic z zagotavljanjem likvidnosti že obstoječih zadrug.

Tako lahko zaključimo z besedami, da je združništvo odigralo pozitivno vlogo pri kreditiranju kmetijstva in tako marsikateremu kmetu odložilo ekonomski propad. Zatajilo pa je na tistem področju, ki je bilo veliko pomembnejše, saj naj bi malim kmetom na organiziran način omogočilo vstopanje na trg in tako ustvarjalo pogoje za popolno komercializacijo kmetijstva. Ker se to ni zgodilo, je razumljivo, da so bili mali kmetje, lastnemu in družbenemu prizadevanju navkljub, obsojeni na počasno ekonomsko hiranje in so vedno bolj postajali akuten gospodarski, socialni in ne nazadnje tudi političen problem.

Žarko Lazarevič

ENTERPRISE IN SLOVENIAN AGRICULTURE

The crossroads between individual and collective agricultural enterprise from the time of the Land Release (1848) to the World War II

S u m m a r y

The constant demand on Slovenian agriculture to adjust to the logic of profit economy introduced a latent crisis into rural society. It was evident from the outset that the majority of Slovenian farmers, who owned small farms, could not compete with this process and consequently were doomed to slow economic ruin. Faced with such a gloomy prospect, concerned Slovenes analysed the causes for the situation and on the basis of the findings devised measures for a way out of the crisis. The realisation that a pulverised estate structure would not allow farming according to pure profit logic was of great importance. Given this, it was necessary to find means which would allow small farmers to exist in a capitalist economy until, following the impending industrialisation, conditions would arise for their transfer into that sector. It was concluded that such means would be provided by cooperative farming, which, in the opinion of its ideologists, was a happy combination of individualism, collective husbandry and mutual cooperation. Through cooperative farming, i.e. "self-help", farmers would have the most appropriate protection from the effects of economic monetary policies which were encroaching on farming. At the same time cooperative farming would allow small farmers to release their enterprise in an organised way and to survive in capitalist economy. These hopes, however, were not fulfilled. Under the circumstances in Slovenia, cooperative farming had, without doubt, played a positive role in crediting farming and in this way postponed the economic ruin of many farmers. But it failed on a much more important level, whereby it should have provided small farmers with access to the market in an organised way, thus creating conditions for the thorough commercialisation of farming. As this did not happen, it is understandable, that despite their own and society's efforts, small farmers were condemned to a slow economic decline, thus becoming an acute economic, social and, not least, political problem.

France Kresal

Slovensko podjetništvo v industriji

Podjetništvo obravnavam z vidika slovenskega narodnega gospodarstva in državnih oblasti, kolikor je bilo to možno v okviru gospodarske avtonomije ob prehodu Slovenije v novo državo, pa tudi z vidika podjetniškega stanu in podjetnikov v Sloveniji v obdobju 1918 do 1941.

Sredstva za doseganje gospodarskih in podjetniških ciljev sem shematično razdelil na gospodarsko politiko in gospodarske ukrepe.

Gospodarska politika je bila usmerjena v čimvečjo gospodarsko avtonomijo Slovenije in v njeno industrializacijo z ustreznim razvojem finančne, energetske in prometne infrastrukture.

Slovenski gospodarstveniki so se takrat zavedali, da je gospodarsko nerazvitost in agrarno prenaseljenost možno preseči le z intenzivnejšo industrializacijo, ki je pred prvo svetovno vojno zaostajala. Ob prehodu v novo državo so se razmere bistveno spremenile. Iz okvira industrijsko razmeroma močno razvite Avstro-Ogrske je prehajala v industrijsko manj razvito državo s prevladujočo agrarno strukturo in zelo skromno akumulacijo kapitala, hkrati pa je bilo razmeroma veliko in ne preveč zahtevno tržišče zelo privlačno za razvijajočo se industrijo.

Ne samo oblast in center odločanja, tudi gospodarski centri in sedeži maloštevilnih podjetij na Slovenskem so bili prej na tujem ozemlju, kjer se je ustvarjala akumulacija kapitala.¹ V novi državi je bilo drugače. Sedež političnega odločanja je bil res v Beogradu, v gospodarskem oziru pa sta bila Zagreb in Ljubljana pomembnejša. Narodna banka je bila res v Beogradu in je bila to bivša srbska Narodna banka, toda poslovno bančništvo, kreditni in hranilni denarni zavodi, sistem zadružništva in finančni viri, ki so izhajali iz fondov samoupravnih zavodov za zavarovanje delavcev, pokojninskih in zavarovalniških fondov so bili v Zagrebu in Ljubljani.² Sedeži podjetij niso bili več na tujem.

Razen tržišča je razvijajoča se slovenska industrija od nove države hvaležno sprejela še ustrezno carinsko zaščito, ki je nastala ob srbsko-avstrijski carinski vojni. Ta carinska zaščita je bila leta 1925 sicer spremenjena in pozneje s trgovinskimi sporazumi še bolj omiljena,³ vendar je prvih 5 do 10 let zadoščala za začetni razvojni zagon industrije v Sloveniji, pozneje pa se je množila samodejno.

Gospodarski ukrepi so bili kratkoročni in dolgoročni. Kratkoročni gospodarski ukrepi so imeli predvsem pomen preskrbe prebivalstva in zaščite njihovega premoženja in denarja ob koncu vojne in po njej (aprovizacija, denarne podpore

¹ France Kresal: Avstrijski kapital v industriji stare Jugoslavije. Prispevki za novejšo zgodovino (dalje PNZ) XXVII, 1987, št. 1-2, str. 33-38.

² F. Kresal: Gospodarski okvir problemov socialnega zavarovanja ob nastanku stare Jugoslavije. Prilozi XXII, Sarajevo 1987, št. 23, str. 81-91.

³ F. Kresal: Mědnarodna trgovina. Enciklopedija Slovenije, 7. zv., Ljubljana 1993, str. 44-45.

vdomam, brezposelnim, demobiliziranim vojakom in vojnim ujetnikom, stanovanjska zaščita, ipd.);⁴ posebna zaščita premoženja, ki je bila pomembna z vidika narodnega gospodarstva (državni nadzor, sekvester in nacionalizacija tujega premoženja), in žigosanje kronskih bankovcev, da se prepreči nadaljnji vdor razvrednotenih kron iz Avstrije.⁵

Dolgoročni gospodarski ukrepi so temeljili na ustvarjanju in razvoju akumulacije kapitala in vseh drugih pogojev za razvoj industrije, od lokacij, prometa, elektrifikacije in energije sploh, do tržišča in ureditve delavskega vprašanja. Za gospodarsko promocijo Slovenije je bil potreben Ljubljanski velesejem, za razvoj tržnega gospodarstva pa Ljubljanska borza. Vzajemni gospodarski interesi znotraj narodnega gospodarstva so se izražali v Zbornici za trgovino, obrt in industrijo (TOI) in v okviru stanovskih zbornic (industrijska, trgovinska, obrtna, delavska zbornica, kmetijska, zdravniška, inženirska in druge) ter v okviru prostovoljnih združenj (Zveza industrijcev, trgovski gremiji).

V vseh teh oblikah in še v mnogih drugih sta se kazali slovenska podjetnost in podjetniška dejavnost. Vseh vidikov podjetništva in njegovih dejavnosti tu ni mogoče nakazati, kaj šele obdelati, dotaknili se bomo samo nekaterih iz obdobja 1918-1941, ki smo jih omenili.

Začnimo s podjetništvom z vidika slovenskega narodnega gospodarstva in državnih oblasti. Dr. Milko Brezigar, mladi liberalni politik in ekonomist, tajnik Narodnega sveta in vodja njegovega gospodarskega odseka, poznejši upravni svetnik Kranjske industrijske družbe (KID) in Narodne tiskarne, je v svojem programskem delu Osnutka slovenskega narodnega gospodarstva septembra 1918 zapisal: "Do sedaj nismo poznali slovenskega, še manj jugoslovanskega gospodarstva, a stojimo neposredno pred časom, ko si go bomo morali sami zgraditi. Od nas bo odvisno, ali bo zgradba dobra ali slaba. ... Do sedaj smo poznali kranjskega, štajerskega, koroškega in goriškega kmeta, v bodoče pa izgine ta razlika ter bomo govorili in pisali samo o slovenskem kmetijstvu. Do sedaj smo bili pač narod v etničnem in kulturnem, ne pa v gospodarskem in političnem pomenu besede. Šele z nacionaliziranjem premoženja postanemo gospodarski narod. ... Prebuja ustvarjajočih sil našega naroda nam bo pomnožila produktivnost nešega kmetijstva ter ustvarila narodno industrijo, obrt in trgovino. ... Industrializirana dežela pa pospešuje kmetijstvo na stotero načinov."⁶

Narodni svet in njegov gospodarski odsek sta od ustanovitve avgusta 1918 uresničevala zamisli slovenskih nacionalnih, političnih in ekonomskih ciljev. Nas tu zanimajo predvsem ekonomski cilji. Narodni svet, ki je štel 109 ljudi, je imel zelo močno zasedbo iz vrst gospodarstvenikov, ekonomistov in gospodarskih

⁴ F. Kresal: Pregled razvoja delavsko zaščitne zakonodaje in ustanov delavske zaščite. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja (dalje PZDG) VIII-IX, 1968, št. 1-2, str. 103-190.

⁵ Drago Potočnik: Slovensko denarništvo. Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana 1939, str. 445-446; F. Kresal: Gospodarski okvir problemov socialnega zavarovanja ob nastanku stare Jugoslavije. Prilozi XXII, 1987, št. 23, str. 81-91.

⁶ Dr. Milko Brezigar: Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva, Ljubljana 1918.

teoretikov. Gospodarski odsek Narodnega sveta je ob ustanovitvi 17. avgusta 1918 dobil nalogo, da prouči vrednost avstroogrškega denarja in njegovo relacijo do tuje valute ter način, kako preiti na zdravo valuto. Pripravo študije je prevzel tajnik Narodnega sveta dr. Milko Brezigar in jo tudi uspešno opravil. Dr. Jakob Mohorič pa naj bi proučil možnost za koncentracijo (združitve) slovenskih zadrug vseh smeri, hranilnic in drugih manjših denarnih zavodov zadrúžnega tipa v enotno in močno nacionalno zadružno zvezo s centralno zadružno banko; ta projekt ni uspel.⁷ Gospodarski odsek naj bi tudi proučil vlogo, ki naj bi jo imelo slovensko gospodarstvo v bodoči novi državi v razmerju do hrvaškega in srbskega gospodarstva.⁸ Delni odgovor na to vprašanje je dal Brezigar: "Tesna spojitev s Hrvatsko-Slavonijo bo podpirala reorganizacijo našega kmetijstva. V prvih letih po vojski nam bo dajala živež in surovine, ki nam primanjkujejo. ... Po tem načelu si bo treba razdeliti notranji in zunanji trg. ... Na Slovenskem je industrija bolj razvita kakor na Hrvatskem. Slednja bo glavni industrijski odjemalec, nam omogoči ustanovitev novih industrijskih strok. Industrializirana dežela pa pospešuje kmetijstvo na stotero načinov." Srbsko tržišče je bilo še povsem nepoznano.

V gospodarskem odseku je dr. Milko Brezigar analiziral gospodarsko stanje doma in poudaril potrebo po konsolidiranju domače valute. Trdil je, da je od njene trdnosti odvisna družbena stabilnost in ugled države. Za ohranitev vrednosti denarnega premoženja je predlagal čimvečje investiranje inflacijskih kron v nepremičnine in druge vredne stvari. Zato je treba kupovati čimveč solidnih vrednostnih papirjev, zemljišč, stanovanjskih zgradb. Izkoristiti je treba tudi najmanjše priložnosti za nakup nepremičnin. Kmetje naj si oskrbijo čimveč orodja, konjev, živine in podobno.⁹ Brezigar je izrazil potrebo po propagiranju investiranja inflacijskih kron v vrednostne papirje, nepremičnine in vsakršno blago in tudi kmetje naj se znebijo kron. Kako naj bi ta akcija potekala v praksi, nimam podatkov, na možne rezultate pa kaže razmeroma majhna količina kronskih bankovcev, ki je bila na slovenskem ozemlju v obtoku ob kolkovanju kronskih bankovcev novembra 1919. Ko so namreč v Narodnem svetu in njegovem gospodarskem odseku oktobra 1918 razpravljali o valutnem in finančnem problemu nove države, so ugotavljali, dr. Milko Brezigar pa izračunal, da je avstroogrška banka do takrat dala v obtok za več kot 25 milijard kronskega denarja in da je na slovenskem ozemlju krožil petindvajseti del teh bankovcev¹⁰ - torej 1 milijarda, leto pozneje pa je na sicer manjšem slovenskem ozemlju bilo evidentiranih bankovcev v vrednosti samo za 586 milijonov kron (kam jih je izginilo skoraj pol milijarde?) čeprav bi se jih moralo nabrati še veliko novih, saj

⁷ Jože Šorn: Narodni svet v Ljubljani in njegov gospodarski odsek. PZDG XXIII, 1983, št. 1-2, str. 55-61.

⁸ Dr. M. Brezigar: Osnetek slovenskega narodnega gospodarstva, Ljubljana 1918.

⁹ V op. 7 nav. d., str. 55-61.

¹⁰ J. Šorn: Slovensko gospodarstvo med dvema vojnama. Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, str. 686-699.

je bila trgovina z Avstrijo zelo živahna kljub uradnim omejitvam in prepovedim. Ob kolkovanju kronskih bankovcev novembra 1919 je bilo v Sloveniji za 586,6 milijonov kronskih bankovcev, na vsem državnem ozemlju pa 4,9 milijarde kron.¹¹ Na Slovenijo je torej odpadlo samo 12 % vsega denarja - ta del države pa naj bi bil najbogatejši. Kakorkoli že, v času kolkovanja je finančno ministrstvo 11. novembra 1919 odredilo razmerje med krono in dinarjem na 3,5 kron za 1 din, že 31. decembra 1919 pa novo razmerje 4:1, ki je ostalo v veljavi do konca leta 1922, ko je nastopila namesto mešane kronsko-dinarske samo dinarska veljava.

Brezigar je bil izračunal, da je bila v oktobru 1918 avstrijska krona šestkrat šibkejša od predvojne in je vedel, da bo nova valuta srbski dinar, če bo prišlo do združitve. Ni pa vedel, kolikšno je kritje dinarja, in tudi ni mogel vedeti. S podjetniškim duhom je predlagal, kar je predlagal, več ni mogel storiti. Kjer je to uspelo, je bilo učinkovito. Samo tarnanje, ki se je tudi že začelo v Narodnem svetu (kdo da bo pokrtil vlaganja v vojna posojila in avstroogrške državne obveznice; antanta naj bi posredovala glede valut premaganih držav in uredila odplačila vojnih posojil, ki so jih morali najeti tudi avstroogrski Jugoslovani) je bilo odveč, prav tako junačenje v Narodnem veču v Zagrebu, da mora biti menjava 1:1, ali teoretiziranje o kontinuiteti kronske valute, ki bi jo še naprej izdajala avstroogrška narodna banka ob kontroli Narodnega veča. Podjetniške poteze so uspevale, politične ne.

Narodna vlada za Slovenijo je ne glede na državnopravni akt z dne 1. decembra 1918 20. decembra izdelala predlog organizacije oddelka za trgovino in obrt, ki je pripravljala sklepanje meddržavnih trgovinskih pogodb, odločal o uvozu in izvozu, vodil nadziranje državnih industrijskih podjetij, skrbel za socialno varstvo delavcev in delavsko zavarovanje. Upravna komisija Narodne vlade SHS v Ljubljani, ki jo je vodil dr. Gregor Žerjav, mladi politik liberalne smeri, predsednik upravnega sveta Narodne tiskarne, je reševala mednarodno trgovinsko situacijo z Avstrijo, Češkoslovaško, Poljsko in Italijo ter probleme z notranjo jugoslovansko trgovino. Z italijanskimi podjetji je upravna komisija sodelovala od marca 1919 in izvažala oglje, drva in les, uvažala pa tekstil, riž in olje. Iz Poljske je aprila 1919 dobivala naftne derivate za potrebe slovenske industrije, izvozila pa večje količine taninskih ekstraktov. Z Avstrijo je bilo ves čas živahno gospodarsko sodelovanje, ki ga je začela že Narodna vlada novembra 1918 v zvezi s prevozom vojaštva in v zvezi z družbo Južne železnice. Že septembra in oktobra 1918 sta Narodna sveta v Ljubljani in Mariboru pozivala prebivalce, naj preprečujejo odvažanje živil v Avstrijo. Gospodarski odsek Narodnega sveta je prevzemal aprovizacijsko centralo za preskrbo prebivalstva. Ker se je doma preskrba izboljšala, so skušali presežke zamenjati z avstrijskimi industrijskimi proizvodi in večjo količino soli. Z Avstrijo so tudi spretno tihotapili in možno je, da so se tudi na ta način znebili odvečnih količin inflacijskih kron, nekaj pa jih je Prehodni

¹¹ D. Potočnik: Slovensko denarništvo 1919-1938. Spominski zbornik Slovenije, str. 445-446.

gospodarski urad zagotovo uporabil za nakup industrijskih izdelkov in soli v Avstriji.

Jugoslovanska vlada oziroma finančno ministrstvo pa je med tem časom delalo na tem, da je dinar dosegal čim višji kurz na borzi v Zuerichu. Kronam je ob kolkovanju odtegnila 20 % vrednosti¹² in si s tem vzela notranje brezobrestno posojilo. Z intervencijami iz zlatih rezerv je umetno vzdrževala visoko vrednost dinarja. To je počela tudi na račun tistega dela zlatega zaklada, ki ga je dobila po sukcesiji od avstroogrske narodne banke in od prve tranše Blairovega posojila. Po uveljavitvi razmerja 4:1 je sredstev za borzne intervencije v korist dinarja zmanjkalo in dinar je zdrvel v inflacijo.

S podjetniškimi potezami so uspevali slovenski gospodarstveniki, s političnimi pa beograjska vlada v korist takratnega dinarskega področja.

Zavarovanje premoženja slovenskega narodnega gospodarstva in nacionalizacija tujega premoženja po konstituiranju nove države

---

Tridesetega decembra 1918 je v Ljubljani Narodna vlada SHS izdala naredbo o nadziranju podjetij in zemljišč. Pod državno nadzorstvo je prišlo vsako podjetje, katerega dohodki so se pošiljali v tujino, in vsako podjetje, o katerem je bila utemeljena domneva, da se hoče odtegniti obdavčitvi pri nas. Pod nadzor so lahko prišle tudi stavbe, posestva in zemljišča. Trgovske, industrijske in denarne družbe, ki so imele svoj sedež v tujini, so morale odpreti v Sloveniji svoja predstavništva, če pa so obratovalle izključno na tem ozemlju, so morale prenesti svoj sedež na ozemlje vlade SHS v Ljubljani. V podjetjih so bili postavljeni državni nadzorniki, ki so morali skrbeti, da se ne bi gospodarilo v škodo države. Nadzorniki so imeli pravico: zahtevati pojasnila o celotnem gospodarjenju podjetja; pravico do vpogleda v vse spise in knjige podjetja ter blagajniško stanje; v imenu podjetja sprejemati vse poštno pošiljke in dopise; prepovedati, da bi podjetje po svoje razpolagalo s svojo imovino, ali pa bi v posameznih primerih dopisovalo ali dajalo kaka pojasnila v inozemstvo; ukazovati, naj podjetje uveljavlja svoje zahteve pred sodiščem; ukazovati, naj se razpoložljiva denarna sredstva in vrednostni papirji nalagajo pri tistem denarnem zavodu, ki ga je določil nadzornik; preklicati prokuro ali trgovsko pooblastilo. Voditelji in uslužbenci podjetja so se morali pokoravati nadzornikovim odredbam in ukazom. Vsi stroški državnega nadzora so šli na račun podjetja.¹³ Drjavno nadzorstvo je bilo zasnovano zelo na široko in kompetence nadzornikov so bile velike, vendar je bil končni učinek bolj skromen. Drjavni nadzor se je ukinil po izvedeni formalni nacionalizaciji tuje družbe. Te so morale del svojih delnic ali drugih deležev odstopiti domačim denarnim zavodom, izvoliti nov upravni svet z večino domačinov. 55 % kapitala je moralo biti domačega, 75 % vseh delnic deponiranih

---

¹² Prav tam.

¹³ Uradni list Narodne vlade SHS, II, Ljubljana 4.1. 1919, št. 71.

pri domačem denarnem zavodu in 3 leta pod zaporo, večino upravnega sveta so morali imeti jugoslovanski državljani in podjetje se je štelo za nacionalizirano. Dlje ta nacionalizacija ni šla. Mnoge domače banke in podjetniki so pozneje te delnice zopet prodali nazaj z večjim ali manjšim dobičkom, jugoslovansko večino v upravnem svetu pa so predstavljali fiktivni delničarji.¹⁴

Centralna vlada je leta 1922 razveljavila to naredbo o nadzorstvu, čeprav vsa nacionalizacija dotlej še ni bila izvedena.

Nič učinkovitejša ni bila naredba vlade Kraljevine SHS z dne 30. aprila 1919 o popisu, sekvestru in likvidaciji premoženja državljanov sovražne države, s katero se je veljavnost srbskega zakona o sekvestru iz leta 1915 razširila na vse državno ozemlje. Sekvestri so bili sicer takoj vpisani v trgovinske registre in zemljiške knjige, toda s popisom premoženja je šlo počasi in nobeno podjetje v Sloveniji ni bilo likvidirano. Podjetniki so imeli dovolj časa, da so spremenili svoje "sovražno" državljanstvo v nevtralno ali zavezniško, sprejeli jugoslovanskega, ali pa družbo nacionalizirali.¹⁵ Vse sekvestrske naloge (prisilna uprava) je izvrševal oddelek za trgovino in obrt pri deželni vladi.

Nacionalizacijo tujega premoženja v Sloveniji so izvajale predvsem banke: Ljubljanska kreditna banka, Zadržna gospodarska banka, Trgovska banka, Slavenska banka in Praštediona iz Zagreba.

Ljubljanska kreditna banka se je na primer angažirala pri nacionalizaciji papirniške industrije. Pridobila je večinski paket delnic in 1920 v Ljubljani ustanovila podjetje Združene papirnice Vevče, Goričane in Medvode d.d. Ko je avstrijski Bodencreditanstalt med gospodarsko krizo zašel v finančne težave, so odkupili še preostali del delnic. Kranjska industrijska družba je bila v glavnem tudi last dunajskega Creditanstalta, ki pa jih je po prevratu prodal italijanski skupini delničarjev, ki so imeli v lasti železarno Škedenj pri Trstu, sedaj pa pridobili še gorenjske obrate in železarno v Bistrici v Rožu. Delnice Kranjske industrijske družbe z obrati na Jesenicah je leta 1929 odkupil bančni konzorcij pod vodstvom Avgusta Westna iz Celja, ki je bil jugoslovanski državlján nemške narodnosti. Tekstilni tovarni v Litiji in Preboldu, ki sta bili last Mautnerjevega koncerna na Dunaju, je nacionalizirala Ljubljanska kreditna banka, ki je pridobila 55 % delnic in leta 1922 ustanovila novo delniško družbo Jugoslovanske tekstilne tvornice Mautner, ki so prevzele v obratovanje ti dve tovarni. Trboveljska premogokopna družba je za potrebe nacionalizacije izdala 120.000 novih delnic in jih četrtino dala na voljo jugoslovanski bančni skupini, leta 1924 pa sedež družbe premestila z Dunaja v Ljubljano. Bombažna predilnica in tkalnica v Trziču je sekvester rešila leta 1920 tako, da je Andrej Gassner, ki je bil nosilec avstrijskega kapitala v podjetju, svoje delnice prepisal na svojega sina, ki je imel angleško državljanstvo, ostali deležniki - komanditisti pa so imeli že prej švicarsko državljanstvo. Podjetje

¹⁴ F. Kresal: Tekstilna industrija v Sloveniji, Ljubljana 1976 (dalje Kresal, Tekstilna industrija), str. 54-58.

¹⁵ Prav tam; R. Marn: Nacionalizacija tujega premoženja. Spominski zbornik Slovenije, str. 368.

ni bilo nacionalizirano, ker je nosilec firme Gassner živel v Trziču; jugoslovansko državljanstvo je prevzel šele leta 1930. Rudnik svinca v Mežici so avstrijski lastniki zgolj formalno prepisali na angleško družbo. Rudnik Velenje, ki je bil že prej avstrijska državna last, je sedaj postal jugoslovanska državna last, prav tako Cinkarna v Celju, Smodnišnica v Kamniku, Tobačna tovarna v Ljubljani. Podržavljene železnice, pošta, telegraf in telefon so postale jugoslovanska državna last.¹⁶

Nacionalizacija tujega premoženja bi bila bolj učinkovita, če bi oblast odločneje nastopala. Banke, podjetja in podjetniki so pokazali veliko zanimanja za to akcijo. Tudi podjetniško vzdušje je bilo takoj po prevratu spodbujeno v to smer. V drugi polovici dvajsetih let je ta vnema popustila, slovenske banke in podjetniki so se bolj angažirali pri ustanavljanju novih podjetniških družb v povezavi s tujim kapitalom. Precej destimulativno je vplival tudi zlom Slavenske banke leta 1926, ki se je bila zelo angažirala pri nacionalizacijah in ustanavljanju novih podjetij, po finančnem zlomu in likvidaciji pa je potegnila za seboj tudi več svojih podjetij. Za obdobje nacionalizacij je bilo značilno privzemanje pridevnikov "jugoslovanski", "slovenski" ali "domači" v naslov firme, na primer: Jugoslovanske tekstilne tvornice Mautner, Jugočeška, Jugobruna, Jugoslovanska industrija boja (Domžale), Slovensko gradbeno podjetje Slograd, Domača tvornica rublja (DTR).

Državni nadzor in sekvester, ki bi se končal s formalno izvedeno nacionalizacijo, v slovenskih gospodarskih krogih ni bil zamišljen samo kot kratkoročni ukrep v razmerah prevratnega razdobja z močnimi vplivi mednarodne in notranje politike ali špekulativnega kapitala, pač pa kot dolgoročni interes slovenskega narodnega gospodarstva. Večinski del lastništva naj bi iz tujih rok prišel v roke domačih podjetnikov, bank in družb, ki imajo dovolj kapitala, sposobnosti in zmožnosti, da bi gospodarili z njim, "da se bo dobiček porabljal v oploditev naše domovine ter da bodo Slovenci zaposleni ne le kot težaki, ampak tudi kot voditelji" (Brezigar).¹⁷ To je bil dolgoročni proces, ki se ni mogel končati samo s formalno nacionalizacijo do leta 1922, ko je centralna vlada razveljavila odredbo o državnem nadzoru. Mnoga podjetja in banke so prehajale v domače roke tudi pozneje (KID na primer 1929, Kreditni zavod za trgovino in industrijo 1930), mnogi slovenski ali bolje rečeno domači podjetniki so svoje tovarne postavljali konec dvajsetih ali v tridesetih letih, ko so prej zbrali potreben kapital kot poslovodje ali direktorji v drugih industrijskih podjetjih ali v trgovini (na primer Franjo Sirc ali Josip Hutter).

Vloga in mesto podjetnikov v Sloveniji 1918 - 1941

Gospodarstveniki, podjetniki, direktorji in ekonomisti so imeli pomembno mesto v Sloveniji med dvema vojnama. Za Narodni svet v Ljubljani smo že ugotovili, da so v njem prevladovali gospodarstveniki in ti so na svojem področju

¹⁶ J. Šorn: Slovensko gospodarstvo med dvema vojnama. Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, str. 686-699; Kresal, Tekstilna industrija, str. 56-58.

¹⁷ V op. 8 nav. d., str. 14.

dobro opravili svoje delo. Prva Narodna vlada za Slovenijo je štela 13 ljudi in samo za 3 bi lahko rekli, da niso bili iz vrst podjetnikov; ti so bili zadolženi za uk in bogočastje, za pravosodje in za narodno obrambo, vse druge oddelke vlade so zasedali gospodarstveniki. Predsednik vlade Josip vitez Pogačnik je bil veleposestnik, upravni svetnik Kreditnega zavoda, Trboveljske premogokopne družbe, pivovarne Union in pozneje še Jugočeške. Advokat dr. Janko Brejc je bil upravni svetnik Tovarne verig Lesce, Ljubljanskih opekarn in član direktorija Saturnusa. Anton Kristan je bil direktor Zadružne banke, predsednik Zveze gospodarskih zadrug in Zveze gradbenih zadrug, pozneje še borzni svetnik, član uprave Ljubljanskega velesejma in več drugih gospodarskih družb. Advokat dr. Vekoslav Kukovec je bil član predsedstva Ljubljanske kreditne banke, dr. Pavel Pestotnik upravni svetnik Delniške tiskarne in Ljudske tiskarne, predsednik upravnega sveta Zadružne hranilnice. Veleindustrialec ing. Vladimir Remec je bil upravni svetnik Pollakove usnjarne, svetnik Inženirske zbornice, pozneje še član vodstva Zveze industrijcev in borzni svetnik. Zdravnik dr. Antón Breclj je bil upravni svetnik Zadružne gospodarske banke in Zavarovalnega zavoda.¹⁸

Na pobudo podpredsednika poznejše Deželne vlade za Slovenijo dr. Gregorja Žerjava, predsednika Narodne tiskarne, je bil ustanovljen že omenjeni Prehodni gospodarski urad, ki je skrbel za aprovizacijo, deloval pa je tudi kot devizna centrala in kot podružnica centralne uprave za trgovski promet s tujino. Ta urad je izvajal vse prehodno gospodarstvo Slovenije v letih 1919-1920. Konec leta 1920 je Zbornica za trgovino, obrt in industrijo sklenila, naj se organizira Ljubljanski velesejem, "da pokažemo Srbom in Hrvatom, kaj imamo in kaj znamo, da si zasiguramo tamošnji trg" (dr. Rudolf Marn, načelnik oddelka za trgovino, obrt in industrijo pri banski upravi).¹⁹ Ta prehodni gospodarski urad je s svojo upravo postal Urad Ljubljanskega velesejma.²⁰ V upravi Ljubljanskega velesejma so se zbrali najeminentnejši slovenski podjetniki in gospodarstveniki.

Predsednik Ljubljanskega velesejma je bil Fran Bonač, upravni svetnik Ljubljanske kreditne banke in trgovske družbe Merkur, predsednik Združenih papirnic Vevče, Goričane in Medvode. Velesejem je bil organiziran kot zadruga, ki so jo vodili poslovneži. Predsednik zadruga je bil Avgust Praprotnik, predsednik Centrale industrijskih korporacij Beograd in Zveze industrijcev, tudi predsednik prvega avtokluba v Ljubljani, bil je upravni svetnik KID do leta 1930, potem pa njen podpredsednik, predsednik Rudnika Liboje in Rudarske združbe Bohemija v Celju, podpredsednik kemijske tovarne Hrastnik, predsednik Premogokopne družbe v Ljubljani, Rudarske združbe v Litiji, Slovenske gradbene industrije Slograd v Ljubljani, upravni svetnik Jugoslovanske d.d. za ceste in nizke gradnje

¹⁸ Compass, Finanzielles Jahrbuch. Personenverzeichnis. Wien 1928 (dalje Compass).

¹⁹ R. Marn: Rojstvo Ljubljanskega velesejma. Ob desetletnici Ljubljanskega velesejma, Ljubljana 1930, str. 21.

²⁰ Prav tam, str. 20-21.

v Zagrebu, Rudnika železa in topilnice Topusko, pivovarne Union in predsednik Cinkarne in kemične tovarne v Celju.²¹

Prvi podpredsednik velesejma je bil lastnik tovarne pletenin Dragotin Hribar,²² ki je bil tudi predsednik Zveze industrijcev Slovenije, predsednik industrijskega oddelka Zbornice TOI, poznejši častni predsednik in ustanovitelj Ljubljanske borze in nadzorni svetnik Narodne banke v Beogradu; bil je tudi predsednik Hipotekarne banke Jugoslovanske hranilnice v Ljubljani, podpredsednik Dolenjskih železnic, član predsedstva Lesne industrije v Sisku, upravni svetnik Železniške družbe Donava-Sava-Adrija na Dunaju in lokalnih železnic Kranj-Tržič in Ljubljana-Vrhnika. Drugi podpredsednik velesejma je bil Ivan Ogrin, gradbeni podjetnik v Ljubljani in podpredsednik ljubljanske trgovinske zbornice in zbornice TOI; bil je tudi upravni svetnik Opekarne Emona in lokalne železnice Kranj-Tržič.²³

Načelstvo velesejma²⁴ so predstavljali: Dr. Milan Dular (ki je bil tudi direktor velesejma); Ivan Šubič (ravnatelj Tehnične srednje šole v Ljubljani); ing. Milan Šuklje (generalni sekretar Zveze industrijcev, predsednik Inženirske zbornice in upravni svetnik Gradbene družbe v Ljubljani, Prometnega urada za premog, Prve jugoslovanske industrije Kovina v Mariboru in Dolenjskih železnic); dr. Fran Windischer (generalni sekretar Zbornice TOI, predsednik Narodne galerije, borzni svetnik, predsednik trgovskega združenja Merkur, podpredsednik Centrale industrijskih korporacij Jugoslavije in upravni svetnik Kreditnega zavoda za trgovino in industrijo, KID, pivovarne Union, predsednik Tovarne dušika Ruše in član predsedstva zagrebških družb Prva jugoslovanska kemična industrija Zorka in Julius Meinl); dr. Ciril Pavlin (direktor in generalni sekretar Združenih papirnic Vevče, Goričane in Medvode in upravni svetnik Elektra); dr. Fran Pavlin (direktor Ljubljanske kreditne banke in upravni svetnik jugoslovanskih tekstilnih tvornic Mautner in Motvoz in platno Grosuplje); dr. Viktor Murnik (upravni svetnik Tovarne strojil, lesne in kemične industrije Polzela in Lesne industrije Arbor v Ljubljani); Viktor Meden (podpredsednik Ljubljanske kreditne banke in upravni svetnik Zavarovalne banke Slavija); dr. Ivan Mohorič (generalni sekretar Zbornice TOI, nekaj časa minister za trgovino in industrijo in upravni svetnik Jugoslovanskih tekstilnih tvornic Mautner, tekstilne tovarne v Dugi Resi in Premogokopne prometne družbe); advokat dr. Jakob Mohorič (ta je bil predsednik Zadružne gospodarske banke, član predsedstva Zadružne zveze in upravni svetnik Vzajemne zavarovalnice, Tovarne zaves Stora v Ljubljani, Tovarne klobukov Šešir v Škofji Loki in Šumske industrije Inac v Sarajevu.²⁵

Ljubljanski velesejem je bil osrednja ustanova za gospodarsko promocijo Slovenije v Jugoslaviji in v svetu. Prirejal je redne letne in občasne vzorčne razstave

²¹ Compass 1928, 1930, 1939.

²² F. Bonač: Jubilej dela, organizacije in poguma. Ob desetletnici Ljubljanskega velesejma, str. 5-6.

²³ Compass 1928, 1930, 1939.

²⁴ Ob desetletnici Ljubljanskega velesejma, str. 8-47.

²⁵ Compass 1928, 1930, 1939.

in prodajne razstave. Ljubljanskega velesejma so se udeleževala tudi tuja podjetja iz 16 evropskih držav, iz Brazilije in ZDA. Velesejem je posloval na podjetniški osnovi.²⁶

V podjetniške strukture so se vključevali tudi predstavniki državnih oblasti in mesta.²⁷ Ing. Dušan Sernec, ban Dravske banovine, je bil tudi upravni svetnik Privilegirane agrarne banke, Mariborske industrije svile in predsednik Deželne posojilnice ljubljanske okolice; advokat dr. Dinko Puc, ljubljanski župan in poslanec, je bil tudi upravni svetnik KID in Slovenske gradbene industrije Slograd; direktor ljubljanskega magistrata dr. Milutin Zarnik je bil tudi upravni svetnik podjetja Julius Meinl v Zagrebu.²⁸

V slovenskem podjetništvu so pomembno vlogo imeli tudi dr. Otmar Pirkmajer (pomočnik bana), Rudolf Marn (načelnik trgovskega oddelka banske uprave), ing. Matko Prelovšek (gradbeni direktor mestne občine ljubljanske), dr. Joža Bohinjec²⁹ (dolgoletni ravnatelj Okrožnega urada za zavarovanje delavcev (OUZD) in vrsta drugih ravnateljev pokojninskega zavoda, Humanitarnega fonda železničarjev in bratovskih skladnic, ki so z velikimi finančnimi sredstvi svojih fondov spodbujali slovensko podjetništvo s krediti, nakupi vrednostnih papirjev in s svojo gradbeno dejavnostjo. Ko je bil leta 1928 minister za socialno politiko dr. Andrej Gosar in je zamrznjene fonde javnih borz dela usmeril v kreditiranje stanovanjskih hiš, je to spodbudilo veliko gradbeno dejavnost.³⁰ Tudi javna dela v letih gospodarske krize in melioracijska dela, ki so se financirala iz državnih, banovinskih in občinskih fondov, so se izvajala na podjetniški način.³¹

Za uspešno poslovanje slovenskega gospodarstva je bila potrebna tudi samostojna borza, ki je imela takrat osrednje mesto v slovenskem gospodarstvu na področju organiziranja in usmerjanja zunanje in notranje trgovine, oblikovanja gospodarskih normativov, pravil gospodarskega poslovanja in gospodarskega razsodništva. Ožje vodstvo Ljubljanske borze so sestavljali tovarnar Dragotin Hribar, veletrgovca Ivan Jelačin in Andrej Šarabon, bančni direktor dr. Ivan Slokar in direktor TPD Rihard Skubec.³² Dragotin Hribar je bil že omenjen. Ljubljanski veletrgovec Ivan Jelačin mlajši je bil še upravni svetnik Ljubljanske kreditne banke, Trgovsko-industrijske družbe Merkur in Ljubljanske opekarne. Dr. Ivan Slokar je bil direktor Zadržne gospodarske banke, predsednik Saturnusa in Tovarne klobukov Šešir ter upravni svetnik Tovarne dušika Ruše, Splošne gradbene družbe Maribor, Tovarne mila in sveč Ljubljana, Tekstilane Kočevje,

²⁶ Oris nekaterih važnejših kulturnih in gospodarskih ustanov in podjetij. Spominski zbornik Slovenije, str. 618-619.

²⁷ Ob desetletnici Ljubljanskega velesejma, str. 8-47.

²⁸ Compass 1928, 1930, 1939.

²⁹ Ob desetletnici Ljubljanskega velesejma, str. 8-47.

³⁰ F. Kresal: Stanovanjska zaščita in gradnja stanovanj v važnejših delavskih središčih. Kronika XVIII, 1970, št. 2, str. 105-112.

³¹ F. Kresal: Nekateri načini reševanja delavskih socialnih vprašanj. PZDG XIII, 1973, št. 1-2, str. 3-52.

³² Letna poročila Ljubljanske borze za blago in vrednote od 1927 do 1944.

Store Ljubljana, Tovarne verig Lesce in Šumske industrije Inac Fojnica; Andrej Šarabon je bil veletrgovec in predsednik Kreditnega zavoda za trgovino in industrijo, Kmetijske posojilnice ljubljanske okolice in Trgovsko-industrijske družbe Merkur ter upravni svetnik Strojnih tovarn in livarn, Gradbene družbe v Ljubljani, pivovarne Union in Jadransko-Podunavske banke Beograd. Rihard Skubec je bil direktor Trgovinske zbornice, direktor in upravni svetnik TPD in upravni svetnik Tekstilane in Dolenjskih železnic.

Najvišji organ Ljubljanske borze je bil borzni svet. Borzni svetniki so bili iz vrst Ljubljanske kreditne banke (vletrgovec Jelačin, industrialec Viktor Meden, Joško Javornik, ki je bil podpredsednik banke, in Rihard Schwinger, direktor banke in upravni svetnik Tovarne dušika Ruše in Jugoslovanskih tekstilnih tvornic Mautner), iz vrst Zadrुžne gospodarske banke (Ivan Slokar in dr. Josip Basaj, podpredsednika banke, Janko Juvan in Karol Čeč, ki je bil tudi direktor Saturnusa, upravni svetnik Kristala Maribor in podpredsednik Kranjske hranilnice), iz vrst Kreditnega zavoda za trgovino in industrijo (predsednik banke Andrej Šarabon, direktor banke Avgust Tosti, ki je bil še član direktorija Trgovske in obrtne banke Novi Sad, AEG-Unionelektro Zagreb in Julius Meinel Zagreb, podpredsednik Tovarne dušika Ruše in upravni svetnik Agrarne in industrijske banke Beograd, Železarn grofa Thurnskega Ravne, pivovarne Union in Združenih pivovarn Laško, in upravni svetnik banke Fran Windischer), iz vrst Zavarovalne banke Slavija (upravni svetnik Viktor Meden, podpredsednik Ljubljanske kreditne banke) ter iz vrst Zadrुžne banke (njen direktor Anton Kristan). Borzni svetniki so bili tudi predstavniki najpomembnejših industrijskih podjetij in zbornic.³³

Ljubljanska borza je bila ustanovljena 16. avgusta 1924. Njeni ustanovitvi je zelo nasprotovala predvsem zagrebška borza. Zato je prišlo do ustanovitve razmeroma pozno in v začetku je lahko poslovala le kot blagovna borza, šele leta 1927 je postala popolna in je lahko trgovala tudi z vrednostnimi papirji, valutami in devizami. Bila je tretja največja v Jugoslaviji.³⁴ Ob ustanovitvi je štela 43 članov, leta 1940 pa 195; to so bila vsa pomembnejša slovenska gospodarska podjetja; nekatera so z leti prenehala obstajati, druga so se včlanila na novo. V 15 letih delovanja je tako bilo včlanjenih v Ljubljanski borzi vsega 351 podjetij. Leta 1941 je borza obsegala samo teritorij Ljubljanske pokrajine, 24. aprila 1945 pa je bil njen zadnji 20. redni občni zbor.³⁵ Organi Ljubljanske borze so bili: borzni svet (16 članov), upravni odbor (7 članov), finančni odbor (5 članov) in 2 razsodnika; borzni komisarji so bili: delegat ministrstva financ in njegov namestnik ter inšpektor ministrstva financ. Borzo sta vodila dva tajnika. Zelo pomembno je bilo tudi borzno razsodišče. Borznih razsodnikov iz vrst članov borze je bilo 40 do 60, 12 pa je bilo razsodnikov, ki niso bili člani borze. Borzno razsodišče je razsojalo v sporih, ki so izhajali (ali bi lahko izhajali) iz borznih

³³ Compass 1928, 1930, 1939.

³⁴ Letno poročilo Ljubljanske borze za blago in vrednote za leto 1927.

³⁵ Ljubljanska borza za blago in vrednote, letno poročilo 1944.

poslov. Razsodišče je bilo je prostovoljno in brezplačno, poslovalo je hitro in uživalo velik ugled. Ker so bili člani borze vsi pomembnejši gospodarski subjekti, je bilo borzno razsodišče pomemben dejavnik za urejenost in varnost poslovanja v slovenskem gospodarstvu.³⁶

Personalna podjetniška baza

V organih Ljubljanskega velesajma in borze so bili najpomembnejši predstavniki gospodarskega življenja Slovenije, člani pa vsi gospodarski subjekti. Če vse skupaj seštejemo, dobimo nekaj čez 300 oseb, ki so v Sloveniji predstavljali podjetniško osnovo, če pa k temu prištejemo še tiste, ki so med obema vojnoma kakorkoli prenehali obstajati kot gospodarski subjekti, so pa to prej bili, se to število poveča na okrog 450; večje podjetniške baze Slovenija v obdobju razvitega kapitalizma ni premogla. Ožje vodstvo podjetij, gospodarskih združenj, zbornic in gospodarskih organov oblasti je bilo personalno jedro slovenskega podjetništva, ki je štelo okrog 50 članov. Ti vodilni slovenski podjetniki, ki smo jih večji del omenili, so bili angažirani v več podjetjih hkrati, najpogosteje v 5 do 10 podjetjih, tudi v največjih. Če vzamemo, da so bili ti angažirani vsak v petih podjetjih in tem prištejemo še onih 300, ki smo jih prej omenili, dobimo seštevek 550 in približno toliko je bilo v statistiki industrije tudi registriranih podjetij. Po statistiki iz leta 1938 jih je bilo 577.

Za Slovenijo je bil značilen podjetnik, ki je vodil svoje osebno podjetje, ali pa družbo z omejenim jamstvom, ki je v podjetje investiral do 5 milijonov din kapitala (to bi danes približno ustrezalo vrednosti okrog 100 milijonov SIT) in zaposloval do 200 delavcev. Takih podjetij je bilo 70 %, 20 % je bilo manjših, 10 % pa večjih, samo 3 industrijska podjetja pa so imela več kot 100 milijonov din osnovnega kapitala in samo v 7 tovarnah je bilo zaposlenih po več kot 1000 delavcev. Delniških družb je bilo 56 (10 %) in so imele v povprečju po tri tovarne. Komanditne družbe so bile samo 3 in so imele 6 tovarn. Bilo je 7 zadružnih, državnih in banovinskih in 9 občinskih podjetij. Domačih podjetij je bilo 86 %. Od tujih firm so prevladovale večje in te so imele 34 % vsega kapitala; vložen je bil v največjih industrijskih podjetjih.³⁷

Po statistiki industrije, ki je bila narejena leta 1938 in objavljena 1941, je bilo v Sloveniji, ki je obsegala takrat za eno petino manjše ozemlje od sedanjega, 577 podjetij z 856 tovarniškimi obrati. Takratna Slovenija je dajala 28 % vrednosti jugoslovanske industrijske proizvodnje, čeprav je bilo vanjo vloženega samo 18 % kapitala; slovenska industrija je imela 21 % delovnih mest, pri tem pa samo 10 % jugoslovanskega prebivalstva. Še večji je bil njen delež v vrednosti proizvodnje najpomembnejših panog. Slovenija je predstavljala 51 % vrednosti vse jugoslovanske metalurške in kovinske industrije, 37 % tekstilne in usnjarske, 38 % papirniške, 26 % kemijske in steklarske industrije, 25 % lesne, in priizvedla

³⁶ F. Kresal: Ljubljanska borza. Enciklopedija Slovenije, 6. zv., Ljubljana 1992.

³⁷ Statistika industrije Kraljevine Jugoslavije, Beograd 1941.

je 21 % vse električne energije v državi. Skupna vrednost slovenske industrijske proizvodnje je znašala 4,2 milijardi dinarjev, kar je predstavljalo takrat približno eno tretjino vrednosti državnega proračuna.

V slovenski industriji so bile najpomembnejše panoge tekstilna, metalurška in kovinska. Po vložnem kapitalu in številu delovnih mest je bila na prvem mestu tekstilna industrija.

Polovica tovarniških obratov je bilo na novo zgrajenih v letih po prvi svetovni vojni, največ do leta 1925. Stare obrate so povečevali in modernizirali tako, da je bila v njih investirana več kot polovica kapitala. Vsi večji tovarniški obrati so imeli videz evropskih tovarn z lastno energetsko in prometno infrastrukturo (tovarniški dimnik, industrijski železniški tir). Industrijski razvoj Slovenije je bil po prvi svetovni vojni mnogo hitrejši kot pred njo. V 20 letih je bilo narejeno toliko kot prej v 50 letih.

Tabela 1: Moč slovenske industrije leta 1938 po času nastanka

čas nastanka	štev. tovarn	kapital milj. din	štev. delav.	stroj. KM
do 1858	59	131,852	3.288	5.844
1859 - 1868	20	69,552	849	1.295
1869 - 1878	52	325,740	6.528	31.817
1879 - 1888	64	333,551	6.746	13.886
1889 - 1898	48	162,089	5.005	12.789
1899 - 1908	124	195,077	6.688	8.100
1909 - 1918*	86	180,646	3.451	16.477
1919 - 1928	264	660,793	24.301	74.830
1929 - 1938	139	137,037	7.415	6.945
skupaj	856	2.196,337	64.271	171.983
do 1918	453	1.398,507	32.615	90.477
1918 - 1938	403	797,830	31.716	81.675

* V desetletju do konca prve svetovne vojne niso nastajala pomembnejša industrijska podjetja, čeprav je njihovo število precejšnje; razmeroma visok vloženi kapital in velika pogonska moč strojne opreme gre na račun hidroelektrarn Fala in Završnica, ki sta bili zgrajeni v tem obdobju.

S temi podatki smo skušali prikazati življenjsko moč slovenskega podjetništva, ki se je pokazala, ko so bili podani pogoji za njegov razvoj. Pogoje za razvoj industrije so ustvarjali tudi podjetniki sami. S pomočjo državnih organov, stanovskih združenj, velesejma in borze so organizirali tržišče, spodbujali ustvarjalno podjetniško vzdušje, sodelovali pri oblikovanju take pravne ureditve, ki je omogočala zaščito slovenskega narodnega gospodarstva, akumulacijo kapitala, njegovo nacionalizacijo v začetku in možnost angažiranja tujega kapitala ob ustanavljanju novih podjetij in razvoju starih, kar smo omenili že ob začetku razprave.

Podjetništvo na Slovenskem je kazalo tudi potrebno razumevanje za urejen odnos med delom in kapitalom. Že slovenska Narodna vlada je uvedla 8-urni delavnik v industriji, z uredbami uredila ustrezno delavsko zaščito in delavsko zavarovanje še preden je izšla jugoslovanska delavska zakonodaja leta 1922. Podjetništvo je potem izgrajevalo avtonomen sistem podjetniških kolektivnih pogodb, v katerih so določali mezde, mezdni sistem in druge delovne pogoje.

Podjetniki so sodelovali pri razvoju in pospeševanju slovenskega strokovnega šolstva, ki je bilo uspešno. V začetku industrializacije smo ugotavljali, da je potekala ob pomoči tujih strokovnjakov, v tridesetih letih so jih že uspešno zamenjevali domači. Tudi ugled strokovnemu šolstvu so dajali. Ravnatelj Tehnične srednje šole Ivan Šubic in univerzitetni profesor dr. Leon Boehm sta imela pomembno mesto v spodbujanju razvoja slovenskega gospodarstva in v vodstvu Ljubljanskega velesejma sta sedela skupaj z Bonačem, Pavlinom in Windischerjem.

Značilni primeri podjetniških uspehov in neuspehov

Podjetniške pobude in ambicije so različno uspevale. Nekatere so se uresničevale, druge ne. Večina podjetnikov je uspela, vendar ne vsi. Že pri nacionalizacijah tujih družb so bile razlike. Nekatere so lepo uspeli, pri drugih je šlo vse narobe ali s težavami. Spomladi 1919 so nameravali ustanoviti delniško družbo za izvedbo nacionalizacije premoženja tujcev, a je niso, ker je prevladala ugotovitev, da to zmorejo že obstoječe banke.

Slovensko politično vodstvo si je začelo takoj po vojni prizadevati, da bi v Sloveniji zgradili močno tekstilno industrijo, s sodelovanjem jugoslovanskega in češkega kapitala ob močnejši državni podpori. Za tak načrt so bili zelo zainteresirani tudi češkoslovaški gospodarstveniki, katerim je Ivan Hribar že leta 1919 v pogovorih naročil projekt o razvoju tekstilne industrije v Sloveniji. Že 14. februarja 1920 je ekspert pri češkoslovaški vladi František Martineko predložil Deželni vladi načrt in kalkulacije za zgraditev velike tekstilne tovarne za izdelovanje vojaškega sukna, lodna in odej v Medvodah. Za zgraditev in obratovanje tovarne je predlagal 70 milijonov kron kapitala. Čisti dobiček bi znašal 60 milijonov kron letno. Predsedništvo deželne vlade je ta predlog podprlo in ga takoj poslalo ministrstvu za trgovino in industrijo v Beograd s predlogom, naj pri ustanovitvi sodelujejo tudi srbski podjetniki, država pa bi morala dati podjetju večje ugodnosti: oprostitev zemljiškega in obrtnega davka za 15 do 20 let, zagotovitev potrebnega zemljišča po ugodni ceni, uporabo vodnih sil brez odškodnine in poceni dobavo elektrike, carine prost uvoz strojev in surovin, popust na železnici, carinsko zaščito, predvsem pa zagotovitev dobav vojski, pošti in železnici. Centralna vlada naj bi te ugodnosti zagotovila s posebno naredbo z veljavnostjo zakona.³⁸ Iz vsega tega ni bilo nič. Tekstilna industrija je iz Češke sicer prišla, a na podjetniški način in ob sodelovanju slovenskega podjetništva. Zopet

---

³⁸ Kresal, Tekstilna industrija, str. 95-96.

se je pokazalo, da slovenski politiki na političnem področju niso bili uspešni, podjetniki pa so na gospodarskem bili.

Ljubljanski veletrgovec Andrej Šarabon je bil predlagatelj Trgovsko-industrijske delniške družbe Merkur, ki bi izvajala vsestransko gospodarsko dejavnost od javnih skladišč, špedicije, nakupa brodovja, ustanavljanja industrijskih podjetij, pospeševanja in podpiranja izumiteljstva, poslovnega in finančnega posredovanja in finansiranja podjetij do založništva ter tiskarne. Leta 1921 je bila ustanovljena tiskarna Merkur (sedanja Tomšičeva tiskarna), solidna tiskarna, a vendarle samo tiskarna.³⁹

Podjetje Inteks v Kranju je bilo poljskega izvora, pri katerem je sodelovala Slavenska banka s 50-odstotnim deležem, ki ga je zastopal Franjo Sirc. Po zlomu Slavenske banke so ta delež prevzeli Franc Luzner, Adolf Prah in nazadnje Franc Indihar, a vsi izstopili. Vsi ti kranjski podjetniki, ki so pozneje ustanovili svoja podjetja, so bili pri Inteksu neuspešni. Podjetje bi se rado preoblikovalo v delniško družbo z bistveno večjim kapitalom in 80 % tega bi zagotovila Zadržna gospodarska banka, tudi koncesijo za ustanovitev so že imeli, a ker jim v treh letih ni uspelo sestaviti likvidne bilance, je koncesija ugasnila in z delniško družbo ni bilo nič.⁴⁰

Anton Šinkovec je leta 1921 ustanovil podjetje v Grosupljem, ga čez dve leti oblikoval v delniško družbo pod vodstvom Trgovske banke in zvišal osnovno glavnico. Podjetje je slabo poslovalo in zašlo v finančne težave. Skupaj s Trgovsko banko je prišlo v okvir Ljubljanske kreditne banke, ki je reducirala glavnico na eno desetino prejšnje vrednosti in sklenila likvidacijo podjetja. Pozneje so ugotovili, da je preusmerjeno obratovanje pod drugim vodstvom cenejše od stroškov likvidacije; kot podjetje Motvoz in platno d.d. je podjetje v Grosupljem ponovno zaživelo in zvišalo glavnico na 5 milijonov din. Odslovljeni Anton Šinkovec pa je osnoval drugo podjetje.⁴¹

Peter Kozina, slovenski podjetnik in tovarnar iz Ribnice na Dolenjskem, je v Tržiču zgradil tovarno čevljev Peko in petdeset prodajaln po vsej državi. Sin revnega kmeta se je izučil za trgovca, bil trgovski potnik in z družabnikom ustanovil trgovsko podjetje za izvoz izdelkov domače obrti in čevljev. Nato je to opustil in v sodelovanju z Zadržno gospodarsko banko ustanovil v Tržiču novo podjetje Peter Kozina & Co. ter organiziral proizvodnjo čevljev pri tržiških čevljarjih. Po petih letih je sezidal tovarno, ob koncu prve svetovne vojne izplačal družabnika, se zadolžil in prišel v težave v obdobju deflacijske krize, ki so ga stale samostojnosti. Vzeti je moral družabnika s svežim kapitalom in osebno podjetje preoblikovati v družbo z omejenim jamstvom, ki je solidno poslovala ves čas. Imel je razumevanje za svoje delavce in dosegel ustvarjalen odnos med

³⁹ F. Kresal: Tiskarna Merkur. Rokopis, pri avtorju.

⁴⁰ Kresal, Tekstilna industrija, str. 119-120.

⁴¹ Prav tam, str. 124-125.

delom in kapitalom. Zgradil je veliko stanovanjsko stavbo, v tovarni pa ustrezne obrate za ugodne delovne in življenske razmere zaposlenih. Iz nič je postal velik podjetnik.⁴²

Josip Hutter, trgovec iz Maribora, kočevski Nемеc in jugoslovanski državljаn, je v sodelovanju z avstrijsko firmo Wenzel Hoffelner iz Linza ustanovil tekstilno podjetje v Mariboru. Osnovni kapital je leta 1926 znašal 3 milijone dinarjev in se je do 1939 zvišal na 52 milijonov, 52 % kapitala sta imela Josip Hutter in Betka Hutter, rojena Hribar, 48 % pa avstrijski partner, ki ga je v Mariboru zastopal Richard Poche. Začel je s 360 delavci, 1939 jih je zaposloval 1600. Tudi Hutter je imel velik posluh za dobro razmerje med delom in kapitalom. Delavcem je nudil optimalne delovne razmere, plačeval najvišje mezde, omogočil stanovanja in urejene zelenjavne vrtove. Začel je z razmeroma visokim kapitalom - v Mariboru je imel že prej veliko trgovino - in hitro napredoval.⁴³

Omenimo še Avgusta Westna kot primer največjega poslovneža in podjetnika iz Celja; ne toliko zaradi njegove velike tovarne emajlirane posode (po 500 vagonov letno jo je prodal doma in v tujini) s 1200 do 1600 zaposlenimi, ki se je leta 1924 preoblikovala v delniško družbo, kot zaradi njegovega vodstva bančnega konzorcija za sanacijo in prevzem Kreditnega zavoda in Kranjske industrijske družbe v letih svetovne gospodarske krize.⁴⁴

Ne Hutter ne Westen nista bila slovenske narodnosti, nista pa bila tujca. Kapital smo v tej razpravi delili na tuji-inozemski in domači, po načelu, kot ga je postavil Milko Brezigar v programskem delu Osnutka slovenskega narodnega gospodarstva, "da podjetja ne smejo biti eksponent tujega kapitala, ampak morajo delovati edinole nam v korist".

Tudi iz revščine slovenskega delavstva so se s podjetniško ustvarjalnostjo razvijale delavske konzumne zadrugе z Zadružno banko na čelu, ki jo je vodil Anton Kristan. Vodil je tudi stanovanjsko zadrugo Stan in dom, bil borzni svetnik in upravni svetnik mnogih delniških družb in pri tem ga ni nič motila njegova socialistična politična usmeritev in tudi drugih podjetnikov to ni motilo.⁴⁵

Primerov podjetništva na Slovenskem in razvoja slovenskih podjetnikov bi lahko našteali še veliko, a bodi dovolj.

Kadar smo v tej razpravi uporabljali izraz predsednik ali podpredsednik, je to pomenilo predsednik ali podpredsednik upravnega sveta delniške družbe ali druge oblike družbe. Upravni svetnik pa pomeni član upravnega sveta delniške družbe.

Kakšno je bilo razmerje med podjetniki, ki so predstavljali lastništvo družbe in direktorji, ki so jo vodili, naj ponazori anekdota, ki sem jo slišal od dr. Jožeta Šorna, in jo je povedal Ciril Pavlin, direktor Združenih papirnic. Ko se je ta

⁴² F. Kresal: Peter Kozina. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Ljubljana 1991, str. 350.

⁴³ Kresal, Tekstilna industrija, str. 109-110.

⁴⁴ F. Kresal: Avstrijski kapital v industriji stare Jugoslavije. PNZ XXVII, 1987, št. 1-2, str. 33-38.

⁴⁵ F. Kresal: Delavsko združništvo. PZDG X, 1970, št. 1-2, str. 67-79.

pogovarjal s Franom Bonačem, predsednikom upravnega sveta delniške družbe, in se mu pohvalil, kako je v času svetovne gospodarske krize pametno predlagal odkup še preostalega paketa delnic od dunajskega Creditanstalta in kako dobre predloge za modernizacijo tovarne da je predlagal v potrditev upravnemu svetu, mu je Bonač odgovoril: "Gospod direktor, zapomnite si, da boste za vsako neuspelo poslovanje odgovorni vi osebno, vsi uspehi podjetja pa so zasluga nas, upravnih svetnikov."

France Kresal

SLOVENIAN ENTERPRISE IN INDUSTRY

S u m m a r y

This paper considers enterprise from the viewpoints of the Slovenian national economy and state authorities, professionals and individual Slovenian entrepreneurs, in the framework of the first Yugoslav state. The economic policy of the time was aimed at achieving the maximum possible autonomy for the Slovenian economy and its industrialisation, based on an appropriate financial, energy and transport infrastructure. When Slovenia joined the newly formed Yugoslav State Slovenian economists were well aware that economic underdevelopment and agrarian overpopulation could only be overcome by an intensified industrialisation which had been handicapped before World War I.

Economic measures were both short and long term. The purpose of the short term measures was to ensure supplies for the population and to protect national property and money in the transitional period at the end and after the war. These covered state supervision of foreign companies, sequestration and nationalisation of foreign held property and the stamping of crown banknotes to protect the home currency. The long-term economic measures, however, were based on the establishment and development of business banking, credit cooperative banks, saving banks and other financial institutions, especially the funds of Employees Social Protection Office self-management organisations, pension scheme institutes and insurance companies.

In order to promote the general Slovenian economy, market economy and export, the Great Fair (Velesjem) and the Stock Exchange for goods and valuables were established in Ljubljana, in 1921 and 1923 respectively. Mutual national economic interests were expressed through Chamber of Trade, Kraftmannship and Industry and in the framework of individual chambers (industrial, commercial, trade, workers', farmers', medical, engineers' and other) as well as those of voluntary associations of industrialists, building entrepreneurs, commercial groups and similar.

Businessmen, entrepreneurs, managers and economists occupied a special place in Slovenia between the two World Wars. They were solidly represented on the National Council and in the first National Government for Slovenia in 1918 and performed their tasks well in the economy. The most influential representatives of the economy counted just over 450 persons and they formed the basis for enterprise between the two wars. This was the largest basis that Slovenia could afford during the time of developed capitalism. Some 50 heads of economic associations, chambers and governmental agencies formed the nucleus of Slovenian enterprise. They were engaged in five to ten companies at a time, even in the largest ones. There were about 600 significant companies. A typical Slovenian entrepreneur ran his own company or a society with a limited guarantee, in which he invested capital of up to 5 million dinars and employed up to 200 workers. There were about 70 % of such companies and 86 % of domestic companies. Among foreign companies the larger ones prevailed, owning 35 % of the total capital. The most important branches of Slovenian industry were textile, metallurgic and metal. Half of the industrial plants were rebuilt after World War I, mainly before 1925. The larger plants were built along European lines. Slovenian industrial development after World War I was much quicker than before it, with as much being done in 20 years post-war as in the 50 years pre-war.

Bojan Balkovec

Prispevek k zgodovini Ljubljanske borze za blago in vrednote

Gospodarski krogi v Sloveniji so že v začetku dvajsetih let tega stoletja začutili potrebo po ustanovitvi borze v Ljubljani. Borza v Zagrebu je postala preveč oddaljena. Velik razvoj in pomen slovenskega gospodarstva v Kraljevini SHS je prav tako terjal borzo v Ljubljani.

Najaktivnejši pri delu za ustanovitev borze v Ljubljani je bil Dragotin Hribar. Pri tem delu mu je stal ob strani še nekaj sodelavcev in pa Zbornica za trgovino, obrt in industrijo. Spomladi leta 1922 je akcija obrodila sadove. Minister za trgovino in industrijo Osman Vilović je 30. marca 1922 Hribarju in njegovim sodelavcem dovolil ustanoviti borzo za blago in vrednote v Ljubljani.¹ Predmet trgovanja na tej borzi so bili blago in efekti, ni pa bilo dovoljeno trgovanje z valutami. Boj za popolno borzo, torej tudi za trgovanje z valutami, se je nadaljeval.

V letih 1922 do 1924 so se v časopisu Trgovski list vse pogosteje pojavljali članki o borzi. Ti članki so bralcem pojasnjevali splošni pomen in ustroj borze, pisci pa so bili predvsem pobudniki za ustanovitve borze v Ljubljani. Prevladovali so članki Dragotina Hribarja in dr. Maria Dobrile. Prav tako lahko mnoge nepodpisane članke pripišemo njima. Članki so poudarjali pomen borz za trgovino in tudi za vzgojo gospodarstvenikov.² "Za trgovca je borza najboljša šola, ki prisili trgovca, da nastopi hitro in odločno." Od trgovcev na borzi se pričakuje, da bodo pošteni. "Kdor krši besedo, tega se izključi, odvzame se mu pravica obiska borze."³ Pomembna je tudi ugotovitev, ki se je pojavila v istem članku. "Borza je najtočnejši barometer našega gospodarskega življenja, ker nam točno kaže dviganje in padanje ekonomskega položaja, ona je instrument, ki nam napoveduje momente konjunktore."⁴

Serijo člankov o borzi je objavljala Trgovski list od 23. marca 1922 do 18. maja istega leta. Zgoraj omenjenim člankom so sledile razlage o vrstah borz, o zahtevah za nastope na borzi (standardi in kvalitete), o pristopih na borzo.⁵ Članek 6. maja 1922 je bralce obvestil o načinu ustanovitve borze v Kraljevini SHS. Dovoljenje za ustanovitev borze je dajalo ministrstvo za finance, pri blagovnih borzah pa še ministrstvo za kmetijstvo. Temeljni akt borze je bil njen statut. Ta je zapisal vsebino trgovanja na borzi, določil pogoje včlanjevanja, pravice in dolžnosti članov borze,

---

¹ Arhiv Slovenije, fond Zbornica za trgovino, obrt in industrijo (dalje AS, TOI), fasc. 197, dopis VI Nr. 1455, 20.3. 1922.

² Trgovski list (dalje TL) V, 23.3. 1922, št. 35.

³ Prav tam.

⁴ Prav tam.

⁵ TL V, 28.3. 1922, št. 37; 6.4. 1922, št. 41; 15.4. 1922, št. 45; 18.4. 1922, št. 46; 6.5. 1922, št. 54; 18.5. 1922, št. 59.

način zbiranja sredstev za vzdrževanje borze, način izvolitve borznega vodstva in organov borze, določil formalnosti o poslovanju, določil način urejanja sporov na borzi in obliko razdelitve borznega premoženja v primeru njenega razpada.

Vendar pa leta 1922 borza v Ljubljani še ni zaživela. Zato lahko spomladi 1923 zopet zasledimo pozive za njeno ustanovitev. Trgovski list je 8. maja 1923 objavil članek z naslovom *Za borzo v Ljubljani*. Pisec je poudaril pomen borze za slovensko gospodarstvo in opozoril na nujnost njene ustanovitve. Najbližja borza je bila v Zagrebu, kar pa je bilo za hitre gospodarske posege predač.

Seveda so se zahteve po borzi v Ljubljani pojavljale tudi na različnih zborovanjih slovenskih trgovcev in industrialcev. 9. maja 1923 je bil v Ljubljani občni zbor Zveze trgovskih gremijev in zadrug za Slovenijo. Z občnega zbora so poslali zahtevo za ustanovitev borze v Ljubljani.⁶ Nekaj dni pred tem je tajnik zbornice za trgovino, obrt in industrijo dr. Fran Windischer na seji vodstva zbornice sporočil, da ministrstvo za finance meni, da še ni čas za borzo v Ljubljani.⁷

6. avgusta 1923 je končno napočil pomemben dan. Dragotin Hribar, predsednik Kranjske hranilnice, je v dvorani Filharmonije na Kongresnem trgu v Ljubljani sklical ustanovni občni zbor Ljubljanske borze. Izvoljena sta bila borzni svet in borzno razsodišče. Predsednik borznega sveta je postal Dragotin Hribar, podpredsednik Avgust Praprotnik, člani pa Ivan Knez, Anton Kristan, dr. Fran Černe, Jean B. Pollak in Janko Jovan. Člani razsodišča so bili Viktor Meden, Fran Stupica, Josip Pogačnik, Fran Čuček, Rihard Skubec in Anton Kajfež.⁸ O ustanovitvi borze je 1. septembra 1923 v Trgovskem listu pisal tudi Dragotin Hribar. Poudaril je pomen enoinpolletnega boja za borzo in izrazil upanje v skorajšnjo otvoritev.

Za začetek poslovanja borze v Ljubljani pa je bilo najprej potrebno urediti prostore. Za ta namen so preuredili prostore v prvem nadstropju Filharmonije. Veliko težavo so predstavljale tudi slabe telefonske zveze. Na njihovo ureditev je bilo potrebno čakati kar nekaj časa. O urejanju prostorov je svoje bralce obveščal tudi Trgovski list.⁹ Nekaj let kasneje se je borza preselila v Trgovski dom v Gregorčičevi ulici 27.

Ker pa je bila avgusta ustanovljena le borza za blago in efekte, se je nadaljevala aktivnost za dovolitev poslovanja z vsemi sredstvi, t.j. za popolno borzo. Takšno zahtevo so prebrali tudi na zboru industrialcev 21. novembra 1923 v Mariboru.¹⁰

26. novembra 1923 je bil izredni občni zbor ljubljanske borze. Na sestanku so spremenili pravila borze. Tajnik borze dr. Dobrila je predstavil najpomembnejše od sprememb: razširitev poslovanja tudi na valute in razširitev borznega sveta s sedmih na petnajst članov. Ustanovil naj bi se finančni odbor. V zvezi s poslovanjem z valutami

⁶ TL VI, 12.5. 1923, št. 54, *Zahteva po borzi*.

⁷ TL VI, 7.6. 1923, št. 65.

⁸ TL VI, 7.8. 1923, št. 91.

⁹ TL, 25.10. 1923, št. 126.

¹⁰ TL VI, 24.11. 1923, št. 139.

in devizami je bila sprejeta posebna resolucija.¹¹ O izrednem občnem zboru ljubljanske borze so spregovorili tudi na zborovanju trgovske in obrtne zbornice.¹²

V začetku leta 1924 je Trgovski list zopet objavil skupino člankov o borzi in njenem pomenu za slovensko gospodarstvo. Avtor prispevkov dr. Dobrila je med drugim zapisal: "Le tedaj, ako si ustvarimo lastni borzni trg, bode naše gospodarstvo urejeno po pravilnih nazorih in osvobojeno od političnih in birokratskih tendenc. Država naj da za to samo pravno podlago in organizira nadzorstvo v sporazumu z merodajnimi gospodarskimi faktorji in s tem bo ustrezno nji in vsem gospodarskim slojem. Odločujoči činitelji pa naj blagohotno upoštevajo, da je temelj vsake države njeno narodno gospodarstvo."¹³

17. marca 1924 je bil v Kranjski hranilnic pogovor o borzi. Sogovorniki so se izrekli za pričetek dela borze, čeprav bi poslovala le z blagom in efekti.¹⁴ Nekaj dni kasneje pa je dr. M.D. (Mario Dobrila) opisal zgornji sestanek in hkrati opozoril na skorajšnjo otvoritev borze.¹⁵

Maja 1924 je bilo zopet nekajkrat poudarjeno, da je odprtje borze pred vrati. Sočasno so na zboru gremija ljubljanskih trgovcev poudarjali pomen borze.¹⁶ Vprašanje razširitve poslovanja ljubljanske borze tudi na valute je bilo postavljeno tudi na konferenci trgovskih zbornic in gospodarskih organizacij v Skopju 10. in 11. maja 1924. Glede te zahteve je bila sprejeta posebna resolucija. Obvestilo o zahtevah s skopskega sestanka najdemo v poročilu občnega zbora Zveze trgovskih gremijev in zadrug za Slovenijo, ki je bil na Bledu 25. maja 1924.¹⁷ Načelnik zveze Ivan Jelačin ml. je v poročilu predsedstva povedal, da bo borza začela delovati v prihodnjem tednu.¹⁸ Vendar se to še ni zgodilo.

Petega maja 1924 je minister za trgovino in industrijo podpisal pravila ljubljanske borze. Mesec dni kasneje jih je v Trgovskem listu predstavil dr. Dobrila. V Uradnem listu so bila pravila objavljena 4. septembra 1924.¹⁹ Člani borze so postali lahko neoporečni trgovci, podjetja, družbe, ustanove ali osebe, vpisane v trgovski register, industrialci in obrtniki (ne pa mali obrtniki) in oblastni organi. Januarja 1925 so popravili pravila in član borze je bil lahko tudi denarni zavod.²⁰ Člani borze niso mogli biti borzni nameščenci, mešetarji in ženske. Če je postal član borze plačilno nesposoben, je bil izključen iz borze in je moral kandidirati ponovno, tako kot ob prvi kandidaturi. K prošnji za sprejem je moral prosilec dodati podpis dveh članov borze. Člani borze so imeli izkaznice, podjetja pa so dobila po eno izkaznico. Ostali

¹¹ TL VI, 27.11. 1923, št. 140.

¹² TL VI, 22.12. 1923, št. 151.

¹³ TL VII, 9.2. 1924, št. 18; 12.2. 1924, št. 19; 14.2. 1924, št. 20; 16.2. 1924, št. 21; 19.2. 1924, št. 22; 21.2. 1924, št. 23.

¹⁴ TL VII, 20.3. 1924, št. 35.

¹⁵ TL VII, 29.3. 1924, št. 39.

¹⁶ TL VII, 1.5. 1924, št. 52; 6.5. 1924, št. 54.

¹⁷ TL VII, 27.5. 1924, št. 63.

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ TL VII, 5.6. 1924, št. 66; 7.6. 1924, št. 67; Uradni list Ljubljanske oblasti (dalje UL LO) VII, 4.9. 1924, št. 83.

²⁰ UL LO VIII, 7.3. 1925, št. 24.

iz trvdke so lahko bili le zasebni člani borze. Imetniki članskih izkaznic so volili borzni svet, finančni odbor in borzno razsodišče ter so sodelovali na občnem zboru. Občni zbor je bil sklican enkrat letno. Kvorum je bil dosežen s prisotnostjo vsaj enega člana več od polovice vseh članov borze. Če prvi sklic občnega zbora ni bil sklepčen, je na njegovem ponovnem sklicu zadostovala prisotnost kateregakoli števila članov. Na občnem zboru so lahko glasovali le člani z veljavnimi izkaznicami (plačana članarina za tekoče leto).

Borzni svet je imel 16 članov, med katerimi jih je moralo biti 3/4 iz Ljubljane, finančni odbor pa 5 članov. Seja borznega sveta je bila sklepčna, če so prisostvovali predsednik, 1 podpredsednik in vsaj 8 članov. Na konstitutivni seji pa je moralo biti prisotnih vsaj 3/4 vseh članov. Borzni svet je odločal z navadno večino, odločilen pa je bil glas predsednika. Naloge borznega sveta so bile predstavljanje borze, nadzorovanje zakonitosti, izdajanje pravil, določanje poslovnega časa, spreminjanje statuta, razglašanje tečajev, skrb za red, sprejem novih članov, sklic občnega zbora, določanje višine prispevkov, upravljanje z imetjem in dohodki borze, skrb za delo razsodišča, nastavljanje in odpuščanje uradnikov, razpisovanje natečajev za posrednike in določanje kavcije borznih posrednikov. Izvršni organ borznega sveta je bil upravni odbor. Sestavljali so ga predsednik, oba podpredsednika in 4 člani borznega sveta. Upravni odbor je odločal o sprejemanju članov borze, izvajal disciplinsko oblast na borzi, pobiral pristojbine in opravljal izplačevanja, dajal predloge o registraciji in kotiranju papirjev na borzi, izvrševal sklepe borznega sveta in odredjal ter nadziral delo borznega osebja.

Finančni odbor je bil sestavljen iz 5 članov, izvoljenih za 1 leto. Odbor je pregledoval poslovne knjige in stanje borze. Na občnem zboru je moral predložiti poročilo o delu. Kvorum pri delu finančnega odbora so sestavljali predsednik in dva člana. Borza se je vzdrževala s članarino, dohodki za registriranje in kotiranje vrednot, od taks za borzne posle od razsodišča in od kazni.

Borza se je lahko sama ukinila, če sta bili na občnem zboru prisotni vsaj 2/3 vseh članov in če sta bili 2/3 prisotnih za ukinitvev. Ukinitvev pa je moral podpreti še minister za trgovino in industrijo. Minister je lahko zaradi nepravilnosti borzo zaprl oz. zamenjal njeno upravo. Vendar se je moral o tem dogovoriti z Zbornico za trgovino, obrt in industrijo. Ministrstvo je postavilo za kontrolo borznega komisarja.

Za kazniva dejanja na borzi so pravila označila vplivanje na tečaj, navidezne posle, zaračunavanje napačnih tečajev, nedostojne pogoje, špekulacije, nedovoljeno uporabo izkaznice, laži in nečastne posle. Kazni so bile ukor, denarna kazen v višini od 300 - 3000 din, začasna in tajna izključitev z borze.

Pomemben organ borze je bilo tudi borzno razsodišče. Slednje se je ukvarjalo s spori, nastalimi v trgovanju. Razsodišče je bilo dolžno doseči poravnavo med strankami. Če poravnava ni bila možna, se je vršila razprava. Razsodba je bila dokončna in ni dopuščala možnosti priziva.

6. junija 1924 je bil izredni občni zbor, ki je izvolil razsodišče. Prisotni pa so bili obveščeni o kooptaciji novih članov v borzni svet. To so postali dr. Fran Windischer, dr. Karl Triller, Avgust Tosti, dr. Ivo Tavčar, Ivan Jelačin ml., Lovro Petovar, Franc

Sirc, Rihard Schwinger in dr. Ivan Slokar. Na občnem zboru so na predlog dr. Windischerja Trgovski list razglasili za glasilo borze.²¹

16. avgusta 1924 je bila slavnostna otvoritev borze. Prvi govornik je bil predsednik borznega sveta Dragotin Hribar.²² Otvoritev borze je napovedal že članek 14. avgusta 1924. Članek je opozoril, da bo borza poslovala žal le z blagom in efekti.²³ Prvi poslovni dan je bil 18. avgusta 1924.

Po pričetku dela ljubljanske borze se je nadaljevalo prizadevanje za razširitev poslovanja tudi na valute in devize. Za to so si prizadevali tako borza sama,²⁴ kot drugi gospodarski krogi. Že pred tem je bila npr. TOI pozvana, da opozori finančnega ministra Stojadinoviča, naj Ljubljanski borzi podeli že dovoljene koncesije za trgovanje z valutami in devizami.²⁵ Različni poskusi so bili kronani z uspehom leta 1927. 19. maja 1927 je bila izdana odločba, ki je od 1. junija 1927 Ljubljanski borzi za blago in vrednote dovoljevala tudi poslovanje z devizami in valutami.²⁶

Bojan Balkovec

A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF THE LJUBLJANA STOCK-EXCHANGE FOR
GOODS AND VALUABLES

S u m m a r y

Shortly after the foundation of the first Yugoslav State, action began within Slovenian economic circles for the establishment of a stock-exchange in Ljubljana. Individuals endeavoured to achieve this, as well as various trade organisations of merchants, craftsmen and industrialists. The coordinator of the action was Dragotin Hribar. In autumn 1922, Hribar managed to obtain a license for establishing a stock-exchange from Osman Vilović, the Minister of Commerce and Industry. The permission, however, was limited to the trade of goods and effects. In this way, only the first phase of the battle had been achieved, and it was followed by efforts for the extension of the trade license to foreign exchange. The newspaper "Trgovski List" played an important part in explaining the significance and role of a stock-exchange in a modern economy. The majority of signed articles were contributed by the later Stock-Exchange Secretary Dr. Mario Dobrila and the later first president of the Stock-Exchange council, Dragotin Hribar. We can also attribute to them a number of the unsigned articles.

More than a year passed from the time when the permission was first granted to the actual establishment of the Exchange. An important day for the Slovenian economy was 6 August 1923 when the founding assembly of Ljubljana Stock-Exchange met in the Filharmonija hall. This assembly was followed by preparations for the opening of operations. Among other things, the premises had to be arranged on the second floor of the Filharmonija and telephone lines assured. Delayed preparations and hindrances meant that the opening of the Stock-Exchange was as late as 16 August 1924 and the first working meeting was held on 18 August of that year. At first, the Stock-Exchange traded with goods and effects. Efforts continued to extend the operations to foreign exchange. Approval for operation with the foreign exchange market was issued in May 1927 and such operations started on 1 June 1927.

---

²¹ TL VII, 10.6. 1924, št. 68.

²² TL VII, 19.8. 1924, št. 98.

²³ TL VII, 14.8. 1924, št. 96.

²⁴ AS, TOI, fasc. 197, dopis pooblaščenih senzalov Ljubljanske borze Zbornici TOI 27.1. 1926.

²⁵ Prav tam, TOI, 15435, 12.12. 1925.

²⁶ UL LO IX, 1926, št. 62, str. 397.

Zdenko Čepič

Podjetništvo in revolucija (Stališča o zasebni gospodarski podjetnosti v politiki narodnoosvobodilnega gibanja)

Nobenega dvoma ni, da je z revolucijo bil spremenjen družbeni red in temu prilagojen gospodarski sistem, v katerem ni bilo več prostora za delovanje podjetništva oziroma podjetnikov kot sinonimov v gospodarstvu aktivnih lastnikov kapitala. Njihovo vlogo je prevzela država, na čelu katere je bila komunistična partija, ki programsko ni imela pozitivnega odnosa do zasebne lastnine.

Kakšen je bil odnos vodstva revolucije do nastajanja socialističnega gospodarskega organizma v posameznih obdobjih revolucije, ali je šlo predvsem za zanikanje in odpravljanje zasebne lastnine in zasebne pobude v gospodarstvu? Kljub poznavanju poglobitnih značilnosti gospodarstva v socializmu pri nas, je to vprašanje, ki zahteva razčlenitev na različne faze v pogledih na zasebno lastnino in podjetnost v času izvajanja revolucije. Dejstvo, da je mogoče v gospodarski politiki po drugi svetovni vojni v Jugoslaviji videti vpliv sovjetske doktrine in prakse, postavlja vprašanje, koliko je mogoče v tem razvoju slediti znanim fazam, ki so dale sovjetskemu socializmu v družbenoekonomskem pogledu značilne poteze - od vojnega komunizma preko NEP-a do planskega gospodarstva in kolektivizacije kmetijstva. Vprašanje je, koliko so se te faze kazale v primeru jugoslovanske socialistične revolucije. Elementi vsakega so so vsekakor pojavljali, vendar nikoli v povsem čisti obliki oziroma so se med seboj mešali in dopolnjevali glede na vojaško politične okoliščine v razvoju osvobodilnega boja in revolucije. V času vojne je tako mogoče opaziti predvsem značilnosti vojnega komunizma in NEP-a.

Dejstvo je, da je bila med drugo svetovno vojno v narodnoosvobodilnem boju v Jugoslaviji izvedena revolucija, ki je zaradi značaja političnih nosilcev odpora proti okupatorjem imela značaj socialistične revolucije. V času vojne je bilo izvedeno spreminjanje pravnega reda z zamenjavo politične oblasti; vzpostavljena in izgrajena je bila tako imenovana ljudska oblast s svojimi organi, narodnoosvobodilnimi odbori. Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja (NOG) je obseg revolucije zaradi prvenstvenega boja proti okupatorju skušalo omejiti le na politično področje, zato niso v nobeni programski izjavi želeli napovedovati spreminjanja družbenega reda in ekonomskih odnosov, temelječih na zasebni lastnini. To so v načelu pustili za takrat, ko bo revolucija na oblastno-političnem področju že zagotovljena. Posegi revolucionarne oblasti v lastništvo so znani sicer že v času vojne, vendar je bil večji del spreminjanja lastniških oziroma družbenoekonomskih odnosov izveden v prvem povojnem obdobju. Takrat je bila revolucija dokončno izvedena in gospodarstvo se je začelo razvijati na socialističnih osnovah.

Za revolucijo, kakršna se je izvajala v času vojne in neposredno po njej pri nas, je značilen "najradikalnejši prelom s podedovanimi lastninskimi razmerji."¹ Ta proces odpravljanja zasebne lastnine je potekal postopoma in različno intenzivno zaradi okoliščin, v katerih se je odvijal. Namen prispevka pa ni prikazati ukrepe spreminjanja lastninskih odnosov, marveč poglede, kakršni so bili v vodstvu revolucije v različnih obdobjih revolucije do zasebne lastnine in zasebne pobude v gospodarstvu v revoluciji. V času vojne so bili pogledi in razpoloženje različni, odvisni od vojaških političnih uspehov narodnoosvobodilnega gibanja. Ti pogledi so bili predvsem izraz politične taktike, ki so jo določale vsakodnevne življenjske potrebe osvobodilne vojne, po vojni pa zlasti obnove. Odnos do podjetništva je bil predvsem prakticističen in se je spreminjal, pri čemer je prihajalo do razkoraka med deklariranimi stališči in resničnim dogajanjem. Na koncu je to privedlo do domala popolne odprave zasebne lastnine v neagrarnih gospodarskih panogah. Značaj gospodarstva je bil prilagojen značaju politične oblasti.

"Sproščamo samo toliko elementov demokratične (socialistične - op. Z.Č.) revolucije, kolikor to zahteva osvobodilna borba",² je bilo vodilo, ki so se ga skušali držati v slovenskem narodnoosvobodilnem gibanju. Izvajali so namreč le tiste ekonomske posege, ki so sodili v okvir boja proti okupatorjem, predvsem pa proti njegovim sodelavcem. Spreminjanje lastninskih odnosov je imelo značaj 'patriotične nacionalizacije', osnovni način le-te je bila zaplemba (konfiskacija), kot kazen za sodelovanje z okupatorjem. Ta pa je imela politične, idejne in razredne vzroke, zato je mogoče tudi v ukrepih "patriotične nacionalizacije" videti razredne revolucionarne posege v lastnino.

Prvi posegi v lastnino v okviru 'patriotične nacionalizacije' v Sloveniji so znani iz prve polovice leta 1942,³ ko je narodnoosvobodilno gibanje dosegalo prve vojaške uspehe (osvobojeno ozemlje), ki so se politično izražali v vzpostavljanju organov revolucionarne oblasti. Na lastninskem področju se je poseglo predvsem v zemljiško posest, s poudarkom na razlaščenju tujih veleposestnikov,⁴ z na eni strani jasnim političnim ciljem "da vežemo kmete na OF tudi z gospodarskimi vprašanji",⁵ na drugi pa s praktičnim, zagotoviti sredstva za povračilo škode, ki jo je storil Slovincem okupator. 'Agrarna revolucija', izražena v odloku o razlastitvi tujih veleposestnikov, pa je bila omejena tako ozemeljsko

¹ Karl Marx-Friedrich Engels: Manifest komunistične stranke (Komunistični manifest). Izbrana dela, II. zvezek, Ljubljana 1971, str. 611.

² Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 2, dok. št. 98, (dalje DLR 2, 98), zaključne besede B. Kidriča na partijski konferenci na Kočevskem Rogu od 5. do 8.7. 1942, str. 267.

³ V jugoslovanskem okviru je bila zaplemba kot kazen za sodelovanje z okupatorjem proti NOG "uzakonjena" prvič v t.i. Fočanskih predpisih, izdanih v začetku februarja 1942 v Foči (avtor Moša Pijade, po nalogu CK KPJ). V Sloveniji je prišlo vodstvo slovenskega NOG do ukrepa zaplembe imovine tujih veleposestnikov neodvisno od Fočanskih predpisov. Glej Zdenko Čepič: O ukrepih za spreminjanje družbeno-ekonomskih odnosov leta 1942 v Sloveniji. Borec XXXIX, 1987, št. 10, str. 643-665.

⁴ DLR 1, 150, str. 316.

⁵ DLR 1, 151, pismo E. Kardelja J. Brozu-Titu 29.3. 1942, str. 324.

kot tudi programsko, kajti z odlokom je bil poseg v zasebno lastnino omejen na zemljiško lastnino in pogojevan z narodnostjo lastnika. Kljub izraženemu namenu po spreminjanju lastninskih odnosov je to torej ostalo omejeno, zakrit pa je ostal tudi končni cilj revolucije, "ker današnji tip še ni demokratična revolucija na prvem mestu, današnji tip je osvobodilna vojna."⁶

Kljub pojavom poseganja v lastniške odnose pa se v času vojne niso v večjem obsegu reševala vprašanja spreminjanja lastnine in družbenoekonomskih odnosov. Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja je to tudi jasno izražalo; čeprav je spreminjanje oblasti, kar je že značilnost revolucije izpovedalo. V izjavi Vrhovnega štaba NOV in POJ in AVNOJ, ki je znana kot izjava Tito-Ribar (podpisnika v imenu teh dveh organov narodnoosvobodilnega gibanja), je bila zaradi očitne potrebe jasno predstaviti smotre in namere tega gibanja, od namenov revolucionarnega družbenega značaja poudarjena zamenjava oblasti na krajevnih nivojih zaradi njihovega sodelovanja z okupatorjem. Posebej pa je bila izražena nedotakljivost privatne lastnine ter zagotovljena polna "možnost zasebne pobude v industriji, trgovini in poljedelstvu".⁷ Ko je Kardelj to izjavo komentiral nekaj mesecev kasneje, maja 1943, je sicer zagotovil, da "globljih sprememb v socialnem oziru, a zlasti v lastninskem pogledu NOG ne izvaja in tudi niso v njegovem programu", hkrati pa je zapisal, da "to ne pomeni, da se komunisti odrekajo svojemu končnemu cilju."⁸ To je slej kot prej veljalo tudi za spremembe v lastninskih odnosih.

Zagotovitev nedotakljivosti zasebne lastnine in pobude v izjavi Tito-Ribar je mogoče razumeti kot izraz taktike v izvajanju revolucije v pogojih osvobodilne vojne, saj je takrat, ko je bila napisana (8. februar 1943) to doživljalo težke vojaške in politične trenutke z izgubo osvobojenega ozemlja t.i. Bihaške republike. Ko je bila objavljena in komentirana v Sloveniji (maja 1943), je slovensko NOG z zborovanjem aktivistov OF na Pugledu konec aprila sprejelo enotnost vodstva, ki si ga je z Dolomitsko izjavo zagotovila KPS: To je bil verjetno vzrok, da je izjavo Tito-Ribar Kardelj tedaj pokomentiral, čeprav je bila objavljena že prej.⁹

Poleg izjave Tito-Ribar pa je vodstvo jugoslovanskega NOG v času vojne še nekajkrat deklarativno zagotovilo zasebno lastnino in pobudo. V drugem sporazumu med Titom in Šubašičem, podpisanim v začetku novembra 1944 v Beogradu, je bilo zagotovilo, da bo do sprejetja ustave "posebej poudarjena in zagotovljena pravica lastnine in zasebne pobude."¹⁰ V izjavi začasne vlade DFJ, ustanovljene v začetku marca na osnovi dogovora iz beograjskega sporazuma, je

⁶ Glej opombo 2.

⁷ Ljudska pravica VII, maj 1943, št. 5-6. Izjava je bila objavljena že v Slovenskem poročevalcu IV, 17.2. 1943, št. .

⁸ Prav tam; Edvard Kardelj: Zbrana dela, VII. knjiga, dok. 73 (rokopis, Knjižnica INZ, elaborati).

⁹ Julija 1943, ko se je pričakoval padec fašizma v Italiji in konec okupacije, so Izjavo Tito-Ribar lepili po Ljubljani, kar bi lahko pomenilo, da je vodstvo NOG želelo z njenimi stališči seznaniti širši krog prebivalstva. Makso Šnuderl: Dnevnik 1941-1945, 1, V okupirani Ljubljani. Maribor 1993, str. 529 (zapis 22.7. 1943).

¹⁰ Slobodan Nešović: Stvaranje nove Jugoslavije. Beograd 1981, str. 556.

vlada zagotavljala popolno svobodo in pomoč zasebni pobudi v gospodarstvu, "brez katere si ni mogoče zamisliti obnovo države." Po drugi strani pa je prav zaradi obnove postavila za brezpogojno plansko poseganje države v organizacijo in vodenje gospodarstva.¹¹ Slednje je imelo predvsem praktičen namen glede organiziranja obnove od lokalne ravni preko federalnih enot do celotne države iz enega centra, torej je šlo za centralizacijo kot način vodenja in v tem smislu za poseganje države v lastninske odnose. Izjava o sodelovanju med zasebno pobudo in državo je imela praktični, pa tudi politični vzrok.

O načrtnem gospodarstvu kot najustreznejšem načinu vodenja v tistem trenutku v Sloveniji in o položaju zasebne lastnine in podjetnosti je bil govor že na Zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju v začetku oktobra 1943. To je bila potreba zaradi vsiljene avtarkije, v kateri se je osvobojeno ozemlje znašlo jeseni 1943. Osnovna zahteva je bila v strnitvi vseh gospodarskih sil za potrebe NOG po geslom "Vse za vojsko, vse za zmago". V ta namen je IOOF izdal odlok o omejitvi prometa z nepremičninami, gospodarskimi podjetji in imovinskimi pravicami,¹² z namenom preprečevati špekulacije oziroma skrivanja in "odtekanja kapitala" s partizanskega ozemlja in zagotoviti potrebno preskrbo. S tem so bile pravice razpolagati z zasebno lastnino omejene,¹³ dopustne samo z dovoljenjem organa oblasti (upravne komisije). V odloku je bila predvidel tudi možnost, da "gori naznačena podjetja se za vojni čas po potrebi postavljajo pod nadzorstvo."

Gospodarsko dejavnost, kakršna se je razvijala jeseni 1943 na osvobojenem ozemlju, je mogoče označiti kot vojno gospodarstvo in po besedah dr. Marijana Breclja¹⁴ "vojno gospodarstvo ne more dopuščati tistih oblik gospodarjenja, ki so sicer dopustne v normalnih časih. Ne zato, da bi se poseglo v zasebno lastnino in v zasebno dejavnost; zaradi vojne so nujno potrebne nekatere omejitve dosedanjega načina gospodarjenja."¹⁵ Takšno poseganje v zasebno gospodarsko pobudo brez

¹¹ Prav tam.

¹² Makso Šnuderl: Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji. Ljubljana 1949, dok. 93 (dalje Šnuderl, Dokumenti, 93), str. 114. Po Šnuderlovem mnenju so bila v tem odloku izražena prva načela gospodarske zakonodaje. Temu ukrepu je verjetno botroval tudi dr. L. Vavpetič, ki je imel na seji IOOF, na kateri so ga sprejeli (18.10. 1943), referat o gospodarskih vprašanjih in potrebnih ukrepih za delovanje gospodarstva.

Edvard Kardelj je v Ljudski pravici (VII, 8.10. 1943, št. 8) ta ukrep pojasnil: "V teh dneh je treba mobilizirati vse sile slovenskega ljudstva. To mora biti odgovor na sovražnikove poskuse, zlomiti odpor slovenskega naroda. V tem smislu je treba razumeti vse odloke Osvobodilne fronte in vodstva naše Narodnoosvobodilne vojske o splošni vojaški in civilni mobilizaciji na osvobojenem slovenskem ozemlju."

¹³ Pod začasno zaporo so bile postavljene tudi vloge in tekoči računi pri vseh denarnih zavodih, za kontrolo tega pa so bili predvideni komisariji, imenovani od okrožnih odborov OF; odlok o tem je 17.9. 1943 izdala Upravna komisija za osvobojeno slovensko ozemlje, oz. njen odsek za finance. Glej Šnuderl, Dokumenti, 78, str. 89.

¹⁴ O gospodarstvu in finančah je na Kočevskem zboru govoril dr. M. Breclj, vendar je pri pripravi tega referata v veliki meri sodeloval dr. L. Vavpetič. Njegovi pogledi na zasebno lastnino in podjetnost so se kazali v tem referatu. Makso Šnuderl: Dnevnik, III. del (zapis 5.10. 1943), rokopis pri avtorju.

¹⁵ Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota II, fasc. 459, mapa I (dalje AS II, 459/I); v knjigi Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, dokumenti, Ljubljana 1953 (dalje Kočevski zbor), navedenega dela ni.

spreminjanja lastništva je bilo označeno za načrtno gospodarstvo. Po besedah dr. Marijana Breclja namen tega ni bil, "da postavi gospodarstvo kar čez noč na temelje kakega novega družbenega sistema." Osnovni namen je bil v reševanju vprašanj gospodarstva in prehrane v kar največjo korist skupnosti, "zato ti gospodarski ukrepi nikakor ne posegajo v vprašanje zasebne lastnine, pač pa se dotikajo prostega razpolaganja z zasebno lastnino le toliko, kolikor to zahteva vojni čas."¹⁶

Svobodno razpolaganje z zasebno lastnino je bilo torej omejeno in vsa gmotna sredstva so bila vključena - mobilizirana¹⁷ za osvobodilni boj. Breclj je to imenoval tudi 'vojni komunizem', kar je v resnici pomenilo moralno in materialno dolžnost vsakega Slovenca, da prispeva vso svojo lastnino za narodnoosvobodilni boj. 'Vojni komunizem' je bil bolj moralnopolitično načelo kot pa način prave gospodarske politike z značilnimi ukrepi kot nacionalizacija in centralizacija, čeprav je v sebi nosil vse druge značilnosti, saj je v resnici šlo za militarizacijo gospodarskega življenja.¹⁸

O zasebni lastnini in njenem takratnem pomenu je na Kočevskem zboru spregovoril tudi Edvard Kardelj. Dejal je: "V vojnem času smo in v vojnem času je treba marsikatero **privatno lastnino okrepiti** (podčrtal Z.Č.), marsikatero mero podvzeti, ki bi jo v mirni dobi ne bilo potrebno."¹⁹ V teh besedah se skriva taktični odnos do zasebne lastnine v revoluciji. Kažejo pa tudi, da so tedaj poleg izjavljanega 'vojnega komunizma' bili prisotni tudi elementi nepovstva.

Poseganje v zasebno lastnino in omejevanje svobodnega razpolaganja z njo brez spreminjanja lastninskih odnosov, z namenom varovati jo za svoje potrebe in jo že usmerjati, je bilo izraženo v odlokih sprejetih na prvem zasedanju SNOS v Črnomlju februarja 1944. Takrat je SNOS kot parlament sprejel tudi odloke, s katerimi je želel zaščititi nekatere panoge in jih pripraviti za čas po koncu vojne. V odloku o obvezni obdelavi plodne zemlje in o zaščiti semen ter plemenske živine je bilo zapisano, da je pravica in dolžnost organov oblasti dajati za to

¹⁶ Kočevski zbor, str. 126-127.

¹⁷ Šnuderl, Dokumenti, 84, str. 99; sklep Zbora odposlancev o splošni mobilizaciji vse ljudske sile in vseh gmotnih sredstev slovenskega naroda.

¹⁸ Odsek za industrijo pri Upravni komisiji se je 9.10. 1943 sestal z zastopniki industrijskih podjetij, ki so bila na takratnem osvobojenem ozemlju (to so bili predvsem tekstilni in usnjarski obrati), in ugotovili njihove zaloge surovin ter koliko izdelkov lahko pričakujejo iz njih. Na sestanku je bilo dogovorjeno, da izdelovalci cen ne smejo dvigati, sklenili pa so tudi, da zaslužek zaposlenih delavcev ne sme pasti pod eksistenčni minimum. Partizanska oblast je ta sestanek razumela kot prostovoljno vključitev industrialcev v vojno gospodarstvo. AS II, 440/IV; glej še Metod Mikuž: Slovensko partizansko gospodarstvo. Ljubljana 1969, str. 51-52; Miroslav Stepančič: Partizansko gospodarstvo in oskrba partizanske vojske na Dolenjskem in Notranjskem 1941-1945. Ljubljana 1989, str. 124-125.

¹⁹ AS II, 459/I. Govor E. Kardelja natisnjen v knjigi Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, se v navedenem citatu bistveno razlikuje od navedbe v arhivu in je vsebinsko povsem nasproten; namesto "privatno iniciativo okrepiti" je v knjigi objavljeno "privatni interes potisniti ob stran" (podčrtal Z.Č.). str. 90. Kardelj se je verjetno v resnici zavzel za okrepitev zasebne lastnine, vendar pa je kasneje, ob objavi spremenil tako, da je ustrezalo pogledom na lastnino iz leta 1953.

pobude, nuditi pomoč, po potrebi pa izdajati primerne ukrepe.²⁰ V tem so bile pojavne oblike 'vojnega komunizma'. Oblast je vzela pod zaščito tudi vse gozdove na slovenskem ozemlju, napovedala ustanovitev Komisije za zaščito gozdov z nalogo proučevanja gozdnega bogastva in možnosti smotrnega in načrtnega izkoriščanja gozdov.²¹ S tem je partizanska oblast dala gozdu značaj skupnega slovenskega narodnega bogastva ne glede na njegovo lastništvo.

Od kočevskega zbora do črnomeljskega zasedanja SNOS se odnos do zasebne lastnine in pobude ni bistveni spremenil. Prosto delovanje zasebne lastnine je bilo omejevano iz praktičnih razlogov, v čemer je mogoče videti značilnosti 'vojnega komunizma'. SNOS je potrdil odlok o omejitvi prometa z nepremičninami, kar je začasnosti tega ukrepa jeseni 1943 na takratnem osvobojenem ozemlju dajalo že večjo trajnost oziroma je bil namenjen že za čas po vojni. Breclj je njegov namen pojasnil z načelom pravne države, "da se bomo mogli v prihodnosti v danem primeru sklicevati na odloke, ki so bili izdani od slovenske narodne (ljudske - op. Z.Č.) oblasti."²² V lastninske odnose je partizanska oblast torej posegla posredno, neposredno pa glede zaplenjene imovine na osnovi 'patriotične nacionalizacije'. Ta imovina je predstavljala zasnovo nove, državne lastnine, za njeno izkoriščanje pa je bila ustanovljena Komisija za upravo razlaščne imovine na slovenskem ozemlju.²³

Pomladi 1944 je stališče do gospodarskih vprašanj, vključno z odnosom do zasebne lastnine in pobude izpovedal tudi Centralni komite KPS. V okrožnici partijskim organizacijam je zapisal: "Razviti moramo tudi na gospodarskem poprišču iniciativo ljudskih množic samih. Dejansko stanje 'vojnega komunizma', ki je bilo uvedeno ponekod zaradi mehaničnega poenostavljanja poslov in nalog s strani naših aktivistov je treba energično prelomiti in ga nadomestiti po eni strani z vzbujanjem privatne iniciative (podčrtano v originalu), z organiziranim izkoriščanjem **privatne iniciative** zaledja in vojske, z organiziranimi in dobro zasnovanimi gospodarskimi kampanjami, po drugi strani pa z organizirano in načrtno oskrbo naše vojske."²⁴ Partija je torej pojavom 'vojnega komunizma' nasprotovala slej kot prej iz taktičnih oziroma praktičnih in ne idejno političnih razlogov.²⁵ Praktični razlogi so verjetno prisilili vodstvo NOG v popuščanje odnosa

²⁰ Šnuderl, Dokumenti, 119, str. 146-147.

²¹ Šnuderl, Dokumenti, 121, str. 148-149.

²² Dr. Marijan Breclj: O gospodarskih, finančnih in zdravstvenih problemih, nalogah in ukrepih, Referat na I. zasedanju SNOS. 1944, str. 15.

²³ Šnuderl, Dokumenti, 120, str. 147-148. Komisijo je imenovalo Predsedstvo SNOS 19.4. 1944 kot Komisijo za upravo narodne imovine, torej je bilo spremenjeno ime, "ker nam to lahko v političnem pogledu brez potreb povzroča težave" (AS II, 449/II; dopis P SNOS odseku za gospodarstvo 17.5. 1944, števil. 175/44-K), razširila pa se je tudi njena pristojnost; upravljala je tudi s predvojno državno imovino in z zapuščeno imovino, torej je izvajala sekvester.

²⁴ AS II, 10/I.

²⁵ Morda je takšna usmeritev CK KPS nastala tudi pod vtisom predavanja E. Kardelja v partijski šoli marca 1944 "Strategija in taktika osvobodilne borbe", v katerem se je med drugim skliceval na Lenina, češ da za vse države ni nujen 'vojni komunizem', je pa nujen NEP, vendar samo po ekonomski, ne pa po politični plati. AS II, partizanski tisk, sign. 1055.

do zasebne lastnine in pobude. Namesto ukrepov omejevanja zasebne lastnine naj bi ta pridobila na pomenu v gospodarstvu in zaživela ter pritegnila na gospodarskih osnovah tiste, ki so imeli v rokah potrebne gospodarske, predvsem preskrbne vire za vojsko, pa tudi civilno prebivalstvo. V tem zasuku, ko je zasebna pobuda bila postavljena proti 'vojnemu komunizmu', ki kot izgleda, ni dajal pravih rezultatov, dogajale pa so se tudi nepravilnosti pri rekvizicijah in zaplembah, kar je imelo slabe politične posledice za NOG, je mogoče videti pojav nekakšnega NEP-a.

To je bilo nasploh obdobje v narodnoosvobodilnem boju, ko je Partija nastopala v lastnih vrstah proti 'levim' odklonom in sektaškim pojavom. Na konferenci partijskih organizacij 'Ljubljanske pokrajine' konec maja 1944, je Miha Marinko ugotovil, da pojavi 'vojnega komunizma'²⁶ paralizirajo zasebno pobudo ter da se je potrebno zavedati, da se še ne ustvarjajo cilji iz maksimalnega programa Partije, zato je priporočil dajanje večjega poudarka zasebni pobudi, "ki bo dala zaupanje privatni posesti in dala vzpodbudo k občemu dvigu proizvodnje ... Nujno je, da organiziramo proizvodnjo, ki bo prispevala k občemu dvigu narodnega gospodarstva." Pri tem je menil, da je naloga oblasti na osvobojenem ozemlju, "da se doseže izmenjava blaga na čisto trgovski način."²⁷

To je dobilo odmev tudi v praktičnem ravnanju organov oblasti. Tako so se v juniju 1944 člani oddelka za trgovino, odseka za gospodarstvo, Predsedstva SNOS srečevali s trgovci po Beli Krajini in razpravljali o organizaciji in delovanju zasebne trgovine. Zaradi pomanjkanja blaga so se sklenili združiti v nabavno-prodajne zadruge in tako organizirati blago iz nabavnih centrov, iz Ljubljane, Novega mesta, Karlovca, Rijeke, Zagreba pa tudi iz Trsta. Na ta način so želeli preprečevati tudi tihotapstvo in črnborzijanstvo.²⁸ Za poživitev trga na zasebni osnovi je Denarni zavod Slovenije dal na razpolago kredit v višini petih milijonov lir, iz odloka o maksimiranih cenah pa je bila izločena vrsta predmetov, ki so se začeli prosto prodajati.²⁹

Konec poletja 1944 so se zaradi pričakovanja hitrega konca vojne začele priprave za prevzem oblasti na vsem slovenskem ozemlju. Glede gospodarstva je bilo stališče vodstva KPS, da je potrebna "srednja pot razvoja". V preskrbi naj bi delovala dva sistema; eden na osnovi svobodno oblikovanih tržnih cen, torej zasebna pobuda, drugi pa pod vodstvom oblastnih organov oziroma gospodarskih komisij po maksimiranih cenah. Kardelj je opozoril na eni strani na pričakovan pojav špekulantov, ki bodo razmere ob "zlomu" skušali izrabiti za bogatenje in nastopanje proti oblasti, na drugi pa nujnost odpravljanja pojavov 'vojnega

²⁶ Kot pojav 'vojnega komunizma', ki je dušil gospodarsko pobudo, je Dušan Bravničar, na konferenci je zastopal Odsek za notranje zadeve, navedel primer, ko so v Črnomlju mobilizirali vse obrtnike, jim dali skupno hrano in prenočišče ter prepovedali, da bi za svoje delo prejeli plačilo.

²⁷ AS II, 506/V.

²⁸ AS II, 473/I; poročilo odseka za gospodarstvo, oddelka za trgovino, št. 646-T, 24.6. 1944.

²⁹ AS II, 477/III.

komunizma', ki bi lahko dušili potrebno zasebno pobudo v gospodarstvu.³⁰ Glede ukrepov za prevzem gospodarskega življenja so pripravili podrobna navodila, kako zavarovati tovarne in kako zagotavljati njihovo nadaljnje nemoteno obratovanje. V navodilih, izdal jih je oddelek za obrt in industrijo odseka za gospodarstvo pri Predsedstvu SNOS, je bilo poudarjeno, da sta zasebna lastnina in pobuda zajamčeni, vendar pa da bodo obrati in podjetja pod kontrolo revolucionarne oblasti ter da bodo vodena s ciljem "skupnih interesov in koristi". Za kontrolo so bili predvideni upravitelji in komisariji, prvi za zaplenjena podjetja, drugi pa za tista, katerih lastniki niso bili povsem naklonjeni narodnoosvobodilnemu gibanju. Ta naj bi imel v resnici nalogo v imenu oblasti kontrolirati upravljanje podjetja ali ga kar voditi s ciljem "skupnih interesov in koristi".³¹ Formalno zasebna lastnina še ne bi bila odpravljena, v resnici pa bi bilo omejeno njeno svobodno poslovanje. S tem bi bila nad podjetjem, katerega lastnik ne bi bil povsem politično zanesljiv po mnenju revolucionarne oblasti, izvajana v resnici neka oblika sekvestra.

Sekvester kot začasno upravljanje imovine od države pa je bil vsebovan tudi v temeljnem ukrepu za poddržavitev lastnine na osnovi zaplembe v vsedravnem merilu, v odloku Predsedstva AVNOJ-a z dne 21.11. 1944.³² Pod sekvester je prišla lastnina odsotnih oseb in tista, ki so jo okupatorske oblasti lastnikom prisilno odtujile, pa tudi lastnina zavezniških ali v vojni nevtralnih držav. Kljub temu, da sprememba lastništva s tem sicer ni bila izvedena, pa je materialni učinek sekvestra bil v resnici takšen, kot če bi bila izvedena nacionalizacija, kajti država kot "začasni upravitelj" je razpolagala z vso ustvarjeno akumulacijo.

V pogledih revolucionarne oblasti na prevzem oblasti in povojni gospodarski ustroj je bil obstoj zasebne lastnine zagotovljen, vendar so bile v nekaterih točkah za njeno delovanje predvidene omejitve. Na osnovah, postavljenih v začetku jeseni 1944 za prevzem oblasti v gospodarstvu, je bilo prevzemanje in nadaljnje vodenje gospodarskih podjetij v Sloveniji tudi izvedeno ob koncu vojne maja 1945.

O pripravah za delovanje gospodarstva po koncu vojne, še bolj pa o njegovem ustroju so razpravljali tudi sodelavci v okviru strokovnih in znanstvenih teles slovenskega osvobodilnega gibanja. Tovrstna dela v obliki napisanih elaboratov za Znanstveni inštitut pa tudi kot razprave v Študijski komisiji pri Predsedstvu SNOS,³³ sicer niso imela neke posebne politične teže in tudi niso bila povsem v sozvočju s pogledi Partije, kajti večina piscev je izhajala iz vrst t.i. delovne

³⁰ Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota I (dalje AS I), fond CK KPS, zapisek s seje CK KPS, 1.9. 1944.

³¹ Arhiv Republike Slovenije, fond Ministrstvo za industrijo in rudarstvo (dalje AS, MIR), fasc. 1, mapa 2.

³² Uradni list DFJ, 2, odlok št. 25, 6.2. 1945, Odlok o prehodu sovražnikovega imetja v državno lastnino, o državnem upravljanju imetja odsotnih oseb in o zasegi (sekvestru - op. Z.Č.) imetja, ki so ga okupatorske oblasti prisilno odtujile. Več o tem glej Z. Čepič: Prispevek k proučevanju ekonomskih vidikov revolucije v obdobju NOB. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, 1-2, str. 133-163.

³³ Z. Čepič: Obravnava ključnih vprašanj povojnega gospodarskega ustroja v delu znanstveno-strokovnih ustanov predsedstva SNOS. Prispevki za novejšo zgodovino (dalje PNZ) XXVI, 1986, 1-2, str. 113-150.

inteligence in niso bili člani Partije; bili so tudi zadržani do hitrega in splošnega spreminjanja obstoječih družbenoekonomskih odnosov in so težili predvsem k boljši organiziranosti gospodarskega življenja. Ta naj bi bila prilagojena spremembam na političnem področju, pri čemer so bili za spoštovanje zasebne lastnine in podjetnosti v povojnem gospodarsko političnem sistemu. Ta naj bi deloval na načelih načrtnega gospodarstva, temelječega na "sodelovanju vseh v dobrobit vseh."³⁴ Nejasnosti so bile prav okoli načrtnega gospodarstva oziroma glede tega, ali to zahteva že tudi spremembo lastninskih in družbeno ekonomskih odnosov. Menili so da to sicer ni nujno, da pa bo moralo biti vse gospodarstvo pod kontrolo države, vključno podjetja v lasti tujega kapitala, država pa mora imeti prevlado glede lastnine proizvodnih sredstev. To je predvidevalo krepitev državne lastnine na osnovi 'patriotične nacionalizacije' in njeno sožitje z zasebnim sektorjem v gospodarstvu, nad katerim pa bi država izvajala kontrolo. Država naj bi vodila gospodarsko življenje od proizvodnje do razdeljevanja po najracionalnejši poti ob dopuščanju zasebne pobude.³⁵ Načrtno gospodarstvo (ali gospodarstvo po načrtu) bo moralo biti takšno, v katerem "ne sme vladati slučaj in interes posameznika, ampak za vse obvezen red in interes skupnosti ... ob polnem dopuščanju in celo pospeševanju privatne iniciative posameznikov," zajeti pa bo moralo vse lastninske gospodarske sektorje. Ti naj bi po mnenju Lojzeta Dularja bili državni, združeni in zasebni. Za slednjega je pridvidel, da bo obsegal kmetijstvo in gozdarstvo, razen veleposestev,³⁶ trgovino, denarne zavode in zavarovalnice. Industijo in rudarstvo je Dular namenil državi, v kateri je videl organizatorja in voditelja gospodarstva po načrtu, kajti "liberalizem v gospodarstvu bi nas vrgel na tla," je menil. To kar je predlagal Dular, je imelo značilnosti državnega kapitalizma. Dular torej ni pogojeval načrtnega gospodarstva s pretiranimi posegi v lastninsko stanje, razen na osnovi 'patriotične nacionalizacije', medtem ko je dr. Milan Lemež videl možnost tako vodene gospodarstva samo v socialističnem družbenem redu, "kjer je delovno ljudstvo lastnik in gospodar nad produkcijskimi sredstvi." Dr. Lado Vavpetič se je zavzel za zasebno lastnino, če ta ni pomenila sredstva izkoriščanja oziroma je bil za to, da se ji omogoči svobodno delovanje in razvoj, dokler njeni interesi ne pridejo v nasprotje z državo in njenim političnim sistemom.

V razpravah v Študijski komisiji so izrazili zahtevo po sodelovanju zasebne trgovine v povojnem gospodarskem življenju. O tem je govoril načelnik odseka za trgovino France Novak in navedel vzroke, zakaj je to potrebno: zaradi njenih materialnih sredstev, organizacijskih sposobnosti in vzpostavljenih poslovnih zvez doma in v tujini.³⁷ To je bil prakticističen pogled na nujnost udeležbe zasebne trgovine, katerega so podprli tudi drugi udeleženci razprav o povojni problematiki.

³⁴ AS II, 458/VIII, Lojze Dular: Potrebni ukrepi ob zlomu. Elaborat napisan pomladi leta 1944.

³⁵ Prav tam.

³⁶ Veleposestva so bila tedaj že razlaščena oz. zaplenjena na osnovi odloka IOOF iz začetka aprila 1942; glej op. 4.

³⁷ AS II, 458/I; Zapisnik diskusijskega sestanka Študijske komisije 13.12., 14.12. in 20.12. 1944.

Pobude in razmišljanja strokovnjakov v okviru ustanov slovenskega narodno-osvobodilnega gibanja o bodočem ustroju gospodarstva kažejo predvsem na realno problematiko, ki se je v zaključnem obdobju vojne postavljala za povojni čas. Neposrednega vpliva na politiko niso imela, morda pa so stališča učinkovala na Borisa Kidriča, da je govoril o možnosti mirnega razvoja v socializem, "čisto evolucijskim potom s forsiranjem državnega gospodarskega sektorja preko državnega kapitalizma v socializem."³⁸ To je pomenilo sicer krepitev gospodarskega položaja in vloge države, ni pa bilo še govora o radikalnem poseganju v zasebno lastnino v gospodarstvu.

Za povojni razvoj celotnega gospodarskega sistema je bilo ključnega pomena predavanje (po radiu Beograd) Edvarda Kardelja 13. februarja 1945, ki je imelo političnoprogramski značaj za ustroj povojnega gospodarstva.³⁹ Kardelj je izhajal iz ugotovitve, da gospodarstvo še "ni stopilo iz splošnih okvirov kapitalizma", ki bo zato deloval po treh lastniških sektorjih: državnem, združenem, zasebnem. To naj bi po njegovem mnenju ustrezalo socialni strukturi nove državne oblasti. Favoriziral je državni sektor, kajti "bistveno je, v čigavem interesu je in se razvija državni gospodarski sektor", združenemu je namenil vlogo "branika proti izkoriščevalskim težnjam", za privatnega pa je predvidel načeloma svoboden razvoj. Država naj bi sicer imela nadzor in izvajala ukrepe proti pojavom špekulantstva,⁴⁰ najvažnejše sredstvo intervencije države v zasebnem sektorju pa naj bi bilo preko kreditne politike. V trgovini pa naj bi država posegala tudi preko zadrug.⁴¹ Zadruga naj bi postale sredstvo za izrinjanje zasebnega sektorja zlasti v trgovini preko nabavno-prodajnih zadrug.

Gospodarski pomen zasebnega sektorja kljub krepitvi državnega na osnovi zaplemb še vedno ni občutno upadel in ga ni bilo mogoče brez nevarnosti političnih posledic enostavno odpraviti, kar je revolucionarno oblast dejansko prisiljevalo v stanje podobno NEP-u. Trenutek, ko bi se zasebni sektor in zasebna podjetnost lahko odpravila brez posledic za gospodarsko in tudi politično življenje, še ni nastopil.

Na osnovi Kardeljevih smernic je dr. Lado Vavpetič pomladi 1945 napisal elaborat O smotrenem gospodarstvu pri nas, v katerem je skušal postaviti načela in organizacijo povojnega slovenskega gospodarstva. Poleg državnega in združ-

³⁸ Pravna fakulteta, Inštitut za javno upravo, arhiv Lada Vavpetiča, zapisnik 12. seje Študijske komisije in IO OF, 10.1. 1945.

³⁹ AS II, 432/III. IO OF je v okrožnici pokrajinskim in okrožnim odborom OF Kardeljevo predavanje označil kot "pomemben in važen govor, ki ga moramo smatrati za direktive naše sedanje in bodoče politike."

⁴⁰ O nekaterih načinih špekulacije v Beogradu in Srbiji pomladi leta 1945 (iz teh izkušenj je izhajal tudi Kardelj) glej Branko Petranović: Političke i pravne prilike za vreme privremene vlade DFJ. Beograd 1964, str. 34-37. Konec aprila 1945 je Predsedstvo AVNOJ sprejelo po hitrem postopku Zakon o pobijanju nedopustne špekulacije in gospodarske sabotaže. Glej Z. Čepič: Načini zaostrovanja razrednega v zaključnem obdobju NOB (v luči zakonskih ukrepov). PNZ, XXX, 1990, 1-2, str. 126-129.

⁴¹ Edvard Kardelj: Pot nove Jugoslavije. DZS, Ljubljana, 1945, str. 101.

nega sektorja je zagovarjal obstoj zasebne lastnine in pobude, nad katerima pa naj bi imela država kontrolo. Določala naj bi cene in kontrolirala dobiček, v katerem je videl osnovni izraz gospodarske dejavnosti in emparativ delovanja v zasebnem sektorju. Da pa bi bila kontrola sploh mogoča, je zahteval odpravo anonimnosti kapitala v delniških družbah. Poseganje države v gospodarstvo po njegovem mnenju ne bi smelo biti v obliki prisile, razen če bi interesi zasebnega sektorja prišli v popolno nasprotje z interesi politične oblasti. Odnosi znotraj zasebnega sektorja pa naj bi temeljili na načelu konkurenčnosti, v kar naj se država ne bi vmešavala. Za tiste, ki bi v tem ekonomskem boju znotraj zasebnega sektorja propadli, pa je predvidel, da bodo rešitev zase našli v zaposlitvi v državnem sektorju. Tekmovalnost in konkurenčnost pa bi morala v celoti vladati tudi med državnim in zasebnim sektorjem, pri čemer naj bi tekmovalnost vzpodbujala državni sektor, da bi z ekonomskimi mehanizmi in ne oblastno političnimi ukrepi slabil in izrinjal zasebnega. Predlagal je vodenja državnih podjetij na povsem ekonomsko komercialni način, tako kot v zasebnem sektorju, in ne administrativnega. V resnici so mu idealen model za organizacijo in poslovanje državnega sektorja bile izkušnje zasebnega, najboljšo organizacijsko obliko pa mu je predstavljala delniška družba. Večina delnic naj bi bila v rokah države, država pa bi zaradi odprave anonimnosti kapitala lahko kontrolirala tudi druge. Delnice bi do višine, ko bi še imela prevlado država, tudi prodajala zasebnemu kapitalu, s čimer bi po Vavpetičevem mnenju bila mogoča slabitev zasebnega sektorja na ekonomskih temeljih. Na ta način naj bi se zasebni kapital na ekonomskih osnovah prostovoljno podrejal večinskemu deležu države v delniških družbah.⁴²

Vavpetičevi predlogi so bili "samo pobuda" in poskus iskanja oblik in metod za sožitje državnega in zasebnega sektorja oziroma nadvlado prvega nad drugim na ekonomskih in ne političnih zakonih, kar pa pri političnem vrhu ni bilo dovolj upoštevano.

Pomladi 1945 se je odnos do zasebne lastnine pokazal tudi v pripravah na agrarno reformo. Sprva naj bi bila to le nacionalizacija zemlje, ki je postala državna z zaplembami na osnovi avnojskega odloka o prehodu nemške imovine v roke države. Ta zemlja naj bi bila dajana v uživanje oziroma v trajen najem.⁴³ Temu je nasprotoval Kardelj, ki je zavzel stališče o razdelitvi zemlje v popolno in trajno zasebno last.⁴⁴ Za to je imel sicer politično računico, takšna je bila za oblast celotna agrarna reforma, s katero pa je bila v kmetijstvu zasebna lastnina ohranjena. Bila je omejena in drugače razdeljena, spremenila se je posestna struktura, vendar se načelo zasebne lastnine zemlje ni spremenilo. S kasnejšimi ukrepi kmetijske politike pa se je omejevala zasebna podjetnost.

⁴² AS II, 458/VIII.

⁴³ O dajanju v uživanje je bilo zapisano v Deklaraciji Začasne vlade DFJ, o trajnem najemu pa je razmišljal Moša Pijade. Borba X, 21.3. 1945, št. 71.

⁴⁴ Edvard Kardelj: Pot nove Jugoslavije. DZS, Ljubljana, 1946, str. 118-119.

S koncem vojne so se začela stališča do zasebne pobude počasi spreminjati. Vodilo je bilo: "Močan državni sektor je predpogoj za politični razvoj v bodočnosti." Življenje pa je vseeno zahtevalo močno udeležbo zasebnega sektorja in to zlasti v menjavi, zato je Kardelj menil, da je potrebno svobodno trgovino podpirati, da pa mora imeti država kontrolo. Kardelj je bil mnenja, da je razvijanje privatne iniciative potrebno, pri čemer se ni treba bati, "da bi kapitalistični elementi lahko ogrozili režim. Oni bodo bogateli, ampak v tej fazi, ko gre za oživljanje, jih je treba pustiti."⁴⁵

Takšno 'nepovsko' stališče je bilo opaziti tudi v 10. temeljni točki OF, sprejeti na prvem kongresu OF. V tej je bilo poudarjeno pospeševanje zasebne gospodarske pobude, vendar pod pogojem, da koristi skupnosti.

Takšen pogoj je v govoru na posvetovanju s trgovci in gostilničarji postavil tudi Boris Kidrič. Povedal pa je, da bo oblast podpirala proti zasebnim trgovcem nabavno-prodajne zadruga, NAPROZE. Trgovce je razdelil na patriotične, ki sodelujejo z oblastjo in špekulante, katerim je napovedal boj "kot proti izdajalcem", vključno s smrtno kaznijo.⁴⁶

Konec leta 1945, po volitvah v konstituanto, se je delovanje oblasti proti tako imenovanim špekulantom, kar pa je v resnici bila politična akcija proti vsej zasebni trgovini, še krepilo.⁴⁷ Decembra 1945 je v Narodni vladi Slovenije prišlo do zamenjave ministra za trgovino in preskrbo dr. Lada Vavpetiča⁴⁸ zaradi, po mnenju v vodilnih političnih krogih, nepravilnega oziroma preveč popustljivega odnosa do zasebne trgovine. Njegov odnos je bil očitno v skladu z njegovimi pogledi, predstavljenimi pomladi 1945, torej da se privatni sektor ohrani.⁴⁹ Tudi v tem primeru je šlo za način nastopanja proti zasebnemu sektorju v trgovini oziroma zasebnemu sektorju nasploh.

Pred sprejemom ustave nove Jugoslavije se je pogled na zasebno lastnino in pobudo torej spremenil in dobil v praksi revolucionarno ostrino. Ni bilo potrebno več posebno taktiziranje. Razlaščenje na osnovi 'patriotične nacionalizacije' kot zaplemba je po koncu vojne množično potekalo,⁵⁰ akcija proti špekulantom pa je bil dodaten način ukinjanja zasebne lastnine, kajti 'patriotične nacionalizacije' v primeru vse zasebne trgovine ni bilo mogoče uveljaviti. Upoštevati velja, da je zakon o pobijanju špekulacije iz aprila 1945 predvidel tudi zaplembo imovine. S tem se je odpravljala predvsem mala zasebna lastnina.

⁴⁵ Edvard Kardelj, referat na seji IOOF 20.6. 1945; celoten govor je stenografiral dr. Makso Šnuderl in ga vložil v svoj dnevnik. Dnevnik, IV del (zapis 21.6. 1945), rokopis pri avtorju.

⁴⁶ Boris Kidrič: Zbrano delo, 2. knjiga. Ljubljana 1978, str. 387.

⁴⁷ Za preganjanje špekulantov, saboterjev in črnoborzijancev so bili po sklepu CK KPJ 26. 12. 1945 ustanovljeni pri vrhovnih sodiščih v federalnih enotah posebni senati oz. posebna sodišča. Z delom so začela v začetku leta 1946. Glej Jera Vodušek Starič: Ozadje sodnih procesov v Sloveniji v prvem povojnem letu. PNZ, XXXII, 1992, 1-2, str. 151.

⁴⁸ UL SNOS in NVS, 61 - 395, 15.12. 1945.

⁴⁹ O napakah, zaradi katerih je moral minister Vavpetič odstopiti glej J. Vodušek Starič: Prevzem oblasti 1944-1946. Ljubljana 1992, str. 402-406.

⁵⁰ Do konca leta 1945 je bilo v Sloveniji izrečenih 25.476 zaplemb premoženja. Milko Mikola: Zaplemba premoženja v Sloveniji v letih 1945-1946. PNZ, XXII, 1992, 1-2, str. 168.

Kljub odločnemu nastopanju proti zasebnemu sektorju, zlasti v trgovini na malo, potrebni za preskrbo prebivalstva, pa je oblast v izvajanju obnove vseeno potrebovala sodelovanje zasebnega sektorja,⁵¹ zato je v ustavi FLRJ, sprejeti 31.1. 1946 obveljalo mešan gospodarski ustroj glede na lastnino proizvodnih sredstev: občeljudsko premoženje v rokah države, premoženje ljudskih združnih organizacij in premoženje fizičnih ali pravnih oseb (14. člen). Zasebna lastnina in zasebna podjetnost v gospodarstvu sta bili z ustavo zajamčeni, vendar pa je bilo dopuščena intervencija države v primeru, ko bi šlo za njene koristi oziroma splošne koristi (18. člen). Ti razlogi naj bi dajali državi pravico kontrole nad zasebnim sektorjem (15. člen), kar pomeni, da se ja lahko ta razvijal v okvirih, ki jih je določala država. Ustava je razlikovala razlastitev (ekspropriacijo) in nacionalizacijo, ki je bila v ustavi sicer omenjena, ne pa še uzakonjena. V razpravi ob pripravi ustave se je o njej sicer govorilo, vendar je Kardelj menil, da bi s tem "popolnoma brez potrebe nastalo neko vznemirjenje v gospodarstvu".⁵² Vseeno je torej še prevladal pragmatičen pogled na potrebnost obstoja zasebnega sektorja.

Zasebna lastnina in pobuda v gospodarstvu sta bili z ustavo zagotovljeni torej iz predvsem praktičnih življenjskih potreb, vendar je bil svoboden razvoj pogojen z njunim delovanjem za "splošno korist". V tem pa je mogoče videti tako elemente 'vojnega komunizma' kot NEP-a, pa tudi že načrtnega državnega gospodarstva z zasnovami kolektivizma. Vse je moralo biti podrejeno interesom in koristim države oziroma njeni politični oblasti.

Zaradi potreb gospodarskega življenja je do leta 1946 obstajal tudi mešan lastniški ustroj podjetij, v katerih je imela država 51 %, zasebni sektor pa 49 %. V letu 1946 pa je bil sprejet tudi sklep o nacionalizaciji,⁵³ konec leta je bila uzakonjena in izvedena in država je prevzela večji del proizvodnih sredstev v industriji. V zasebni lasti je ostala še trgovina na drobno, gostinstvo, manjši industrijski in obrtni obrati, torej tisto kar je bilo potrebno za funkcioniranje življenja in preskrbe, česar država še ni mogla v celoti prevzeti in organizirati. To je bilo nacionalizirano aprila 1948. Zasebna lastnina (ne pa tudi njen svobodni razvoj) je ostala v večini le še v kmetijstvu. V Sloveniji je bilo leta 1949, ko se je kolektivizacija kmetijstva začela, ki pa zasebne lastnine ni zakonsko odpravljala,

⁵¹ Preko zasebne trgovine je šla večina preskrbe. V Jugoslaviji (posebej za Slovenijo ni podatkov) je bilo leta 1945 40.624 prodajaln, od tega 36.216 zasebnih, 3.761 združnih, 692 državnih. Statistički godišnjak FNRJ 1954, str. 235, tab. 187.

⁵² Zasedanje ustavodajne skupščine. Komunist, Ljubljana, 1977, str. 151. Nacionalizacijo v ustavi je Kardelj zavrnil iz praktičnih razlogov, ker "bi morda naše gospodarstvo dezorganizirali, če bi izvedli nacionalizacijo prej, kot bi razmere za to dozorele."

⁵³ Sklep o nacionalizaciji je sprejel politbiro CK KPJ 22.9. 1946 z oceno, da nacionalizacija zaradi podraževanja tujega kapitala ne bo izzvala težav. Da se je odlašalo z nacionalizacijo je bil vzrok v političnih pa tudi gospodarskih razmerjih do t.i. zahodnih zaveznikov. Odločitev za nacionalizacijo je bila sprejeta predvsem zaradi tujih podjetij, ki so bila pod sekvestrom, oz. so svobodno delovala v Jugoslaviji (angleški, francoski, ipd.) "Če ne izvedemo nacionalizacije, bodo oni nas," je bilo izrečeno stališče na seji Politbiroja. Arhiv Jugoslavije, fond CK SKJ, politbiro CK KPJ III/21.

v zasebni lasti 231.134 gospodarstev oziroma 98,8 % vseh kmečkih gospodarstev.⁵⁴

Kljub temu, da je bila revolucija izvedena v času in pogojih osvobodilne vojne in je na političnem področju bila njena potrditev razglašena z ustavo, je bil socializem v resnici razglašen šele z odpravo večjega dela zasebne lastnine, kar je bil tudi pogoj za popolno prevlado države v gospodarstvu in uvedbo planskega gospodarstva po vzorcu iz Sovjetske zveze. Takrat je zaživel tudi nov družbeni red - socialistični. Oblast ni potrebovala več sprenevedanja v odnosu do zasebne lastnine in pobude v gospodarstvu, kakršno je imela od začetkov spreminjanja lastniških odnosov v času osvobodilne vojne, čeprav je bilo že tedaj jasno kakšen je "maksimalni program" revolucije. Ta je bil udejanjen v spreminjanju lastninskih odnosov in celotnega gospodarskega sistema v prvih letih po vojni.

---

⁵⁴ Popis živine, perutnine in čebelnih panjev po stanju na dan 1.2. 1949. Statistični urad LRS, kmetijska statistika, zvezek 7, str. 1, tab. 1.

Zdenko Čepič

ENTERPRISE AND REVOLUTION

Views of the National Liberation Movement on private economic enterprise

---

S u m m a r y

Following the revolution during the Liberation War, a new social order and with it a new economic system were introduced in Yugoslavia which thoroughly eliminated any possibility for private property based enterprise. During the revolutionary process between the years 1941 to 1945, the priority task was to change the legal order and political leadership rather than the economic system and private ownership. Dispossession of private property was indeed carried out during the war, however, it was limited to the confiscation of property owned by the occupiers' collaborators and was known as "patriotic nationalisation". As expressed in several declarations, the National Liberation Movement leadership was reluctant to alter the ownership position either hastily or excessively. This policy was a political manoeuvre dictated by a specific stage in the war and the political circumstances. Views on private property and enterprise were changing during the National Liberation War. From these it is possible to distinguish phases typical of the Soviet revolutionary economic system: wartime communism, New Economic Policy (NEP), planned economy and collective farming. Elements of each of these, especially wartime communism and NEP, occurred during the Liberation War and revolution.

Some typical wartime communist elements, such as the limitation of the free management of private property (enterprise limitation) could be found on the liberated Slovenian territory after the capitulation of Italy. All economic activity, including private, had to serve community interests and especially those of the partisan army, thereby becoming militarised. The characteristics of wartime communism were present until Spring 1944 when, due to the counter-productive effects of such an economy, the revolutionary leadership shifted towards the strengthening of private initiative. This introduced the NEP elements to the economy. In Autumn 1944, when the end of the War was imminent, demands for the suppression of wartime communist phenomena were expressed. Accordingly, after the National Liberation Movement had taken power in Slovenia, private property was not supposed to be eliminated but merely limited in operation. In February 1945, Edvard Kardelj, one of the most influential Yugoslav revolutionary leaders, proposed relatively free economic activity of the private sector because of its practical advantages. Such an orientation was modelled on the NEP which had been introduced in Soviet Russia in 1921. Between 1944 and 1945 the free development of private economy and enterprise was advocated by various economic and legal experts from scientific institutions of the Slovenian National Liberation Movement (such as the Study Commission of the SNOS presidency). After the war the attitude and policy towards enterprise changed. The emphasis was placed on the state sector, while still partly tolerating the private. This was above all the case with retail commerce, in which the new government endeavoured to suppress the black market and similar phenomena. Private property and the enterprise economy were also guaranteed by the Constitution of the Federal People's Republic of Yugoslavia of 1946. However, it was stipulated that they had to operate for the benefit of the state and government. Elements of wartime communism were combined with those of NEP and the state-run planned economy. By means of the nationalisation, introduced at the end of 1946 and in 1948, private property was almost entirely eliminated, except in agriculture, whereby enterprise was already limited through the agricultural policy measures and collective farming.

Jože Prinčič

Nadomestitev individualnega podjetništva z državnim v industriji, trgovini, gostinstvu in obrti (1945-1948)

V skladu s komunistično doktrino, ki je pripisovala večji pomen gospodarski načrtnosti in enotnosti kot pa svobodnemu gospodarstvu, so se jugoslovanski komunisti po koncu druge svetovne vojne in osvojitvi politične oblasti začeli pripravljati za nadomestitev individualnega podjetništva z kolektivnim oziroma državnim ter zasebne pobude z načrtovanjem. Po tej teoriji je bil namreč cilj državnega podjetništva zasledovanje splošnih družbenih ciljev, to je povečanje proizvodnje z namenom, da se država okrepi in razvije na gospodarskem, obrambnem, kulturnem in na drugih področjih ter da se bistveno izboljšajo življenjski pogoji delovnega človeka. Nasproti temu si je - po tej teoriji - zasebni delodajalec prizadeval le za čimvečjo donosnost svojega proizvodnega procesa oziroma dejavnosti, pri čemer se je največkrat posluževal nezakonitih sredstev in metod. Zato so komunisti v zasebnem podjetniku videli parazita, izkoriščevalca, špekulanta, navijalca cen in nepotrebne posrednika med producentom in porabnikom.

Na likvidacijo zasebnega in vzpostavitev državnega podjetništva jugoslovansko partijsko vodstvo ni gledalo kot na poseben problem ali proces, temveč ga je vedno obravnavalo v povezavi z odnosi, ki so se med posameznimi oblikami lastnine oziroma med državnim, zadružnim in privatnim gospodarskim sektorjem lahko oblikovali v času prehoda od kapitalizma k socializmu. Vodstvo KPJ se je ob koncu vojne, potem ko je proučilo notranje in zunanje razmere in sovjetske izkušnje, odločilo za taktiko preudarne krepitve državnega gospodarskega sektorja na eni strani ter postopne "dušitve" privatnega in prikrito likvidacijo kapitalističnih "elementov" na drugi strani. V skladu s to taktiko naj bi zasebno podjetništvo v prehodnem obdobju še opravljalo vrsto pomembnejših gospodarskih nalog - zlasti na področju trgovine, preskrbe, gostinstva in obrti - ter v smislu zakona o prvobitni akumulaciji¹ zbiralo in odvajalo v državni proračun potrebna finančna sredstva. Ko pa bi se državni gospodarski sektor dovolj okrepil in ko bi bila nova državna uprava sposobna prevzeti vodenje in organizacijo celotnega gospodarskega življenja v državi, bi privatno podjetništvo postopoma likvidirali ter nadomestili z državnim.

---

¹ V marksistični teoriji predstavlja zakon o prvobitni socialistični akumulaciji skupek ukrepov, ki jih morajo komunisti uporabiti, potem ko pridejo na oblast v zaostali agrarni državi, da bi prišli do prepotrebni materialnih in denarnih sredstev ter najprej spremeniti, nato pa ukiniti zakone kapitalistične blagovne proizvodnje. - Podrobneje glej E. A. Preobraženski: Nova ekonomika. Zagreb 1983.

Nova oblast je pripravila ekonomske in represivne predpise in ukrepe, s pomočjo katerih je lahko nadzorovala zasebno proizvodnjo in onemogočala večji razmah zasebne pobude ali pa jo je nadomeščala z državno. Med ukrepe, katerih namen je bil omejevanje zasebnega podjetništva, so spadali predpisi o dohodnini in prometnem davku, o cenah, načrtnem razdeljevanju in porabi blaga, ureditvi notranjega prometa z blagom ter trgovanju s kmetijskimi pridelki, o računovodstvu, reviziji in kreditih, o proizvodnih planih, delnicah, odkupih, nepremičninah, zaposlovanju delovne sile. Med ukrepi, s katerimi je takratna oblast postopno likvidirala zasebno podjetništvo, pa so izstopali: konfiskacija, sekvester in nacionalizacija, predpisi o odvzemu koncesij in dovolil za izvrševanje obrti, predpisi o špekulaciji, sabotaži in nedovoljeni trgovini.

Izvajanje ekonomskih in represivnih ukrepov, s pomočjo katerih je bilo v LR Sloveniji do konca leta 1948 likvidirano zasebno podjetništvo, je spremeljala obsežna politična in propagandna dejavnost. Takoj po koncu vojne so najvišji politični funkcionarji v svojih javnih nastopih in člankih pojasnjevali, da bi bil v času gospodarske obnove "greh" odreči se zasebnemu podjetništvu, saj je razpolagalo s precejšnjimi materialnimi in denarnimi sredstvi, izurjenim osebjem, znanjem in poslovnimi zvezami. Razglašali so, da je zasebna pobuda ne samo zaželena, temveč tudi nujna ter, obljubljali zasebnikom podporo, primeren zaslužek in vključitev v načrtno gospodarstvo, v kolikor bodo lojalni do oblasti in se bodo odrekli "vsakemu izkoriščanju".² Navidezno naklonjen odnos države do zasebnega podjetništva je odražala tudi ustava Federativne ljudske republike Jugoslavije iz februarja 1946, saj je v 18. členu zajamčila zasebno lastnino in podjetnost v gospodarstvu.³

Jeseni 1946 se je začelo obdobje, ko je nova oblast začela napadati zasebno velepodjetništvo. V številnih kritikah, namenjenih javnosti, so bili zasebniki - lastniki tovarn, veletrgovin, bank in drugih večjih gospodarskih podjetij - obtoženi špekulantstva, saboterstva, parazitstva, izkoriščanja in drugih negativnih "kapitalističnih" lastnosti, za katere ni bilo prostora v komunistični teoriji in praksi. Nasprotno pa je takratna uradna propaganda pozitivno ocenjevala t.i. delovni ali produktivni del zasebnega podjetništva, to je gospodarsko dejavnost lastnikov malih in srednjih industrijskih, trgovskih in obrtnih podjetij ter kmetij. Vzrok za ugodno ocenjevanje delovnega dela podjetništva niso bile samo takratne razmere, v katerih brez njegovega sodelovanja (še) ni bilo mogoče zadovoljiti vrste potreb, zlasti tistih, ki so bile povezane s prehrano in preskrbo prebivalstva, temveč je bila tudi v takratnem odnosu komunistične partije do tega sektorja. Glede na njegovo socialno in razredno strukturo je namreč v njem (še) videla

² Slovenski poročevalec (dalje SP) VI, 2.6. 1945, št. 35, Sprejem industrijcev pri ministru za industrijo in rudarstvo Leskošku; 6.6. 1945, št. 39, Kako se bo razvijalo naše gospodarstvo; 28.2. 1946, št. 46, Gospodarski načrt za industrijo in njegovo izvajanje; Boris Kidrič: Sabrana dela, 4. knjiga, Beograd 1985 (dalje Kidrič, SD), str. 98-99; Edvard Kardelj: Problemi socialistične graditve. 1. knjiga. Ljubljana 1956, str. 17.

³ Uradni list (dalje UL) FLRJ, št.10/54, 1.2. 1946.

“naravnega zaveznika” in “pomočnika”, ki bo, v nasprotju z izkoriščevalskim delom, dejavno podprl vzpostavljanje novega gospodarskega reda.⁴ Takšen odnos je bil del taktike, po kateri ne bi naenkrat prišli v “afront” s celotnim zasebnim sektorjem, temveč bi postopno likvidirali njegove posamezne dele.⁵ Obdobje pritiska republiških partijskih in državnih organov na zasebno velepodjetništvo je trajalo do začetku decembra 1946, ko so bila s prvo nacionalizacijo podržavljena vsa velika in pomembnejša gospodarska podjetja v državi.

S prehodom na plansko gospodarstvo v letu 1947 se je v Sloveniji začelo zadnje obdobje v procesu likvidacije zasebnega podjetništva. V vsedržavnem in republiškem petletnem načrtu je bil zasebni gospodarski sektor opredeljen kot nezaželen in nepotreben dejavnik, zato ni bilo več pogojev za zasebno iniciativo oziroma ta ni bila več smiselna. Po “preizkušeni metodi” se je postopek za odstranitev delovnega ali produktivnega dela zasebnega podjetništva začel z obsežno propagandno akcijo, v kateri so ga - tako kot leto poprej kapitalistični ali izkoriščevalski del - obtoževali prevarantstva, parazitstva in špekulantstva, se pravi lastnosti in dejavnosti, za katere ni bilo prostora v socialistični družbi.⁶ Izvzeti so bili le tisti mali, individualni podjetniki v obrti, gostinstvu (in seveda kmetijstvu), katerih proizvodna sredstva niso služila za “eksploatacijo drugih ljudi” in je bila njihova gospodarska dejavnost zaradi težav, ki sta jih državni in združni sektor imela pri vzpostavljanju nove trgovinske in preskrbovalne organizacije ter pri zadovoljevanju uslužnostnih potreb prebivalstva, še nujno potrebna. Obdobje, v katerem so se partijski in oblastni “mlini” lotili srednjega in precejšnjega dela malega podjetništva, se je zaključilo sredi leta 1948 z drugo ali dopolnilno nacionalizacijo ter z zaplembami trgovskih obratov.

Proces likvidacije zasebnega podjetništva se je torej končal prav v času, ko se je spor med Informacijskim birojem in KPJ bližal vrhuncu. Ker se je eden izmed očitkov, ki jih je sovjetska komunistična partija naslovila na jugoslovansko, nanašal na počasnost in neučinkovitost KPJ pri “dušenju” kapitalističnih elementov drobnoblagovne proizvodnje, lahko utemeljeno sklepamo, da je jugoslovansko partijsko vodstvo pohitelo z likvidacijo zasebnega podjetništva tudi in predvsem zato, da bi komunističnemu svetu znova dokazalo svojo pravovernost.

Zaradi komunističnega razumevanja gospodarskega ustroja in razvoja, ki je favoriziral industrijsko proizvodnjo in jo ločeval od distribucije, ter glede na to, da ni bilo niti potrebno niti smotrno odpraviti vsega podjetništva naenkrat in takoj po prevzemu politične oblasti, se je likvidacija podjetništva v posameznih gospodarskih področjih razlikovala tako v hitrosti kot po ukrepih, s katerimi je bilo podržavljeno, ter končno po obsegu. Industrija, gradbeništvo, bančništvo,

⁴ Kidrič, SD, 4. knjiga, str. 324-325, 336, 344-345.

⁵ Arhiv Slovenije (dalje AS), fond Socialistična zveza delovnega ljudstva (dalje SZDL), šk. 24, zapisnik seje IO OF, 15.11. 1946; AS, fond Vlada LR Slovenije, Zapisnik 12. seje, 22.6. 1946.

⁶ Miha Marinko: Izbrana dela, 2. knjiga, Ljubljana 1982, str. 63-64, 163; AS, fond Javni tožilec LR Slovenije (dalje JT), fasc. 9, Trimesečno poročilo oddelka za splošni nadzor, 18.1. 1948.

zavarovalništvo in promet so bile panoge, v katerih je bilo zasebno podjetništvo podvrženo večjim pritiskom in se je zato umikalo državnemu sektorju in podjetništvu hitreje kot v trgovini, gostinstvu in obrti.

Od konca druge svetovne vojne do decembra 1946 so državni organi proces podržavljanja in odpravljanja zasebnega podjetništva v industriji, gradbeništvu, bančništvu, zavarovalništvu in prometu izvajali z naslednjimi ukrepi:

1. zaplembe (konfiskacije), to je prisilni odvzem (celotnega ali dela) premoženja, ki so jo posebne komisije in sodišča izvajali kot obliko kazni zaradi sodelovanja z okupatorjem oziroma narodnega izdajstva, kot tudi zaradi nekaterih dejanj, ki so bila v novi zakonodaji označena za protinarodna in protirevolucionarna. Do konca 1946 so bila v Sloveniji zaplenjena vsa zavarovalna in avtobusna podjetja, velik obseg pa je konfiskacija dosegla v industriji,⁷ bančništvu⁸ in gradbeništvu.⁹

2. začasna državna uprava (sekvester) nad celotnim ali delom premoženja, kar je "praktično v vsakem pogledu pomenilo isto kot nacionalizacija",¹⁰ saj je država s pomočjo tega ukrepa "zaščitila premoženje, do katerega bo prej ali slej prišla", hkrati pa je lastniku tega premoženja na ta način "preprečila, da bi s svojo lastnino razpolagal in tako zaplembo otežkočal".¹¹ Največji obseg je sekvester dosegel v industriji.¹²

3. Nekateri podjetniki so se sami odrekli svoji lastnini in dejavnosti in so svoja podjetja z darilnimi, izročilnimi ali najemnimi pogodbami odstopili državi.¹³

Prva nacionalizacija je zajela skoraj vsa prometna in gradbena podjetja, velik del industrijskih in lesnopredelovalnih podjetij.¹⁴

⁷ Od 57 večjih slovenskih industrijskih podjetij, to je podjetij zveznega ali splošnodržavnega pomena, je bilo do decembra 1946 47 v celoti, 8 pa delno zaplenjenih. Od 168 podjetij, ki so bila proglašena za podjetja republiškega pomena, je bilo do tega časa v celoti zaplenjenih 108, delno pa 12 podjetij.

⁸ Na sodnih procesih, ki so bili julija in avgusta 1945 v Ljubljani, so bili člani uprav večjih denarnih zavodov v Sloveniji obsojeni na zaplembo premoženja. Z zaplembo premoženja denarnih zavodov je prišel v državno last tudi znaten del združnega premoženja, industrijska podjetja, hoteli in še drugi objekti, v katerih so imeli denarni zavodi večinski delež.

⁹ Do julija 1946 je bilo zaplenjenih 33 gradbenih podjetij. Med njimi so bila vsa podjetja, ki so pred in med drugo svetovno vojno prevzemala velika dela in imela največ delavcev in strojev.

¹⁰ Kidrič, SD, 5. knjiga, str. 178.

¹¹ M. Cigoj: O zaplembi. Ljudski pravnik, 1949, str. 113.

¹² Do novembra 1945 je bilo 43 industrijskih podjetij pod začasno državno upravo. Njihovo število se je do začetka naslednjega leta povečalo, nato pa so bila številna med njimi zaplenjena. V začetku decembra 1946 je bilo okoli 60 podjetij republiškega pomena pod delnim ali celotnim sekvestrom.

¹³ V letu 1946 je bilo sklenjenih 20 darilnih ali izročilnih pogodb med vlado LR Slovenije in lastniki ali dediči podjetij.

¹⁴ V Sloveniji je prva nacionalizacija največji obseg dosegla na področju industrije, kjer so bila nacionalizirana vsa podjetja splošnodržavnega in republiškega pomena. Za glavnino od 59 podjetij splošnodržavnega pomena je bila nacionalizacija le formalnost, saj so bila že pred decembrom 1946 v celoti ali deloma zaplenjena, tako, da je bilo od 5.12. do 16.12. dejansko nacionaliziranih 13 (po nekaterih podatkih pa 16) podjetij. Od podjetij republiškega pomena sta bili v tem času nacionalizirani skupaj 102 podjetji. V lesnopredelovalni industriji, ki v tem času ni bila podrejena republiškemur Ministrstvu za industrijo in rudarstvo, je bilo nacionaliziranih 99 žag, v gradbeništvu pa je zakon zajel 18 zasebnih podjetij.

Dokončno je bilo zasebno podjetništvo v obravnavanih panogah odpravljeno sredi leta 1948 z drugo nacionalizacijo. Takrat so bila podržavljena vsa preostala zasebna industrijska, kreditna in zavarovalna podjetja, samostojne elektrarne, vinske kleti in skladišča s površino nad 70 m².¹⁵ S to nacionalizacijo se je končalo tudi podržavljanje gospodarskih podjetij in ustanov, ki so bile v lasti tujih državljanov.

Takoj po vojni nova oblast ni imela niti znanja, niti kadrovskih, materialnih in blagovnih zmogljivosti, da bi takoj vzpostavila učinkovito trgovsko mrežo socialističnega tipa, ki bi bila sposobna zadovoljiti potrebe prebivalstva po prehrabnih in porabnih dobrinah, ob tem pa tudi zbrala čim več denarnih sredstev. Poleg tega so bili v prvih mesecih po koncu vojne privatni trgovci na slovenskem ozemlju poslovno skoraj neaktivni, zlasti še izven Ljubljane, saj niso verjeli, da bodo lahko nadaljevali s svojo dejavnostjo. Iz teh razlogov je bilo podržavljenja zasebnega podjetništva v trgovini in preskrbi, to je na področju, kjer se je zasebna pobuda pravzaprav morala izražati, potrebno udejanjati in meriti ter izpeljati preudarnejše in previdnejše kot v ostalih, že obravnavanih gospodarskih panogah.

Zvezno Ministrstvo za trgovino in preskrbo je v letu 1945 napravilo načrt, po katerem bi bilo treba s pomočjo konfiskacije in sekvestra v vsej državi čimprej podržaviti oziroma likvidirati privatna zunanjetrgovinska in veletrgovska podjetja. Drobnost ali malo trgovino bi določen čas še "pustili" zasebni trgovini in nabavnemu združništvu. Po tem načrtu, ki je bil poleti 1946 še izpopolnjen, naj bi srednji in mali trgovci določen čas še sodelovali pri razdeljevanju racioniranih proizvodov na bone in karte, in to zlasti v krajih, kjer državna in združna trgovina še ne bi zmogli ustanoviti svojih podružnic. Prisotni naj bi bili tudi v svobodni ali prosti trgovini, to je na trgu, ki naj bi bil po planih bolj omejenega obsega in pod nadzorom državnih organov. Na njem bi se lahko pojavila le pooblaščen podjetja in zadruga, katerim bi bilo dovoljeno prodajati blago, ki ni spadalo pod načrtno razdeljevanje in ga je bilo več, kot je bilo potrebno za racionirano preskrbo. Omenjena prodaja bi lahko potekala le v dovoljenih krajih in prostorih ter v določenih omejenih količinah. Državne in združne trgovine naj bi s stalnim pošiljanjem blaga na prosti trg po nizkih cenah preprečevale rast cen in s tem omejevale pridobitniške namere zasebnega sektorja, kar naj bi bila ena izmed ekonomsko represivnih oblik "izrivanja" zasebnega podjetništva iz te panoge. Ostale oblike so bile: določanje (normiranje) in kontrola cen v administrativnem načinu preskrbe, izločitev zasebnikov iz sistema letnega kontingentiranja proizvodov, namenjenih široki porabi, ter iz obveznega sklepanja pogodb porabnikov s proizvodnimi direktijami, omejeno kreditiranje in omejen uvoz blaga, progresivno obdavčenje in obvezna pridobitev dovolil za opravljanje določene dejavnosti.

¹⁵ Z drugo nacionalizacijo je bilo v Sloveniji skupno nacionaliziranih 769 podjetij, od tega 531 industrijskih podjetij, 48 skladišč, 45 vinskih kleti, 23 prevoznih, 6 gradbenih in 3 zavarovalna podjetja.

Na ta način naj bi država omejila delovanje tržnih zakonitosti ter postavila zasebno podjetništvo v tako nemogoč in podrejen položaj v primerjavi z državnim in združenim podjetništvom, da bi vztrajanje na tem področju postalo nesmiselno in v nasprotju s pridobitniško logiko gospodarjenja.

Po določenem "scenariju" so se v Sloveniji kmalu po koncu druge svetovne vojne začele zaplembe trgovskih obratov, ki so v glavnem zajele veletrgovine v mestih in industrijskih središčih.¹⁶ Januarja 1946 so bile ukinjene mešane delniške družbe, ki so bile ustanovljene na pobudo Ministrstva za trgovino in preskrbo kot oblika, preko katere so zasebne veletrgovce učinkovito nadzorovali in izkoristili.¹⁷ Istega meseca so se pred posebnim senatom federalnega vrhovnega sodišča začele sodbe proti trgovcem, ki so bili obtoženi špekulacije in sabotaže. Dva meseca kasneje je izšla uredba Ministrstva za trgovino in preskrbo, v skladu s katero je bila za izvrševanje trgovinske obrti potrebna pridobitev dovolila.¹⁸ S tem je bilo okrožnim ljudskim odborom omogočeno, da niso izdali dovolila oziroma niso ponovno registrirali poleg veletrgovin in trgovin z lesom še več zasebnih maloprodajnih trgovskih obratov.¹⁹ Decembra 1946 je bilo z zakonom o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij nacionaliziranih 42 veletrgovin oziroma trgovin na debelo, mesec dni kasneje pa je Ministrstvo za trgovino in preskrbo opozorilo okrajne odbore, da veletrgovskih obratov, ki jih zakon ni zajel oziroma so bili po sklepu vlade LR Slovenije vrnjeni lastnikom, ne smejo registrirati.²⁰ S tem predpisom se je v LR Sloveniji zaključil proces likvidacije zasebnega podjetništva v trgovini na debelo.

Po podržavljenju zasebne veletrgovine je v začetku leta 1947 prišlo na vrsto podržavljenje trgovine na drobno. Državni organi so s pomočjo Uredbe o potrebi dovolila za izvrševanje trgovinske obrti odklonili ponovno registracijo trgovin, ki so pridobile koncesijo v času okupacije ali pa njihovo poslovanje ni ustrezalo "splošnim interesom, dejanski in krajevni potrebi, gospodarskim načrtom in še drugim okolnostim",²¹ zaradi česar se je privatna drobnotrговinska mreža začela

¹⁶ Do konca leta 1945 je bilo v Ljubljani zaplenjenih 95 trgovin, v mariborskem okrožju 277, v celjskem 215, v novomeškem 70 in v ljubljanskem okrožju 25 trgovin.

¹⁷ Od avgusta do konca leta 1945 je bilo v Sloveniji ustanovljenih sedem mešanih delniških družb (Vino, Železnina, Tkanina, Sadje, Gosad, Galanterija in Kolostroj), ki so prevzele trgovino na debelo s posameznimi proizvodi. V njih je bilo državnemu sektorju pridržan vodilni položaj, ker je imel povprečno 60 % delnic ter večino v upravnem odboru. Združni in privatni sektor sta imela približno 20 % delnic.

¹⁸ UL LRS, št. 20/91, 9.3. 1946, Uredba o potrebi dovolila za izvrševanje trgovinskega obrta.

¹⁹ Do marca 1946 je veljal zakon iz leta 1931, s katerim je bila uvedena oblika enostavne pooblastila, kar je pomenilo, da je pristojni oblastni organ le ugotavljal, če so izpolnjeni vsi zakonski pogoji za izvrševanje obrti, zlasti glede usposobljenosti. Uredba iz 9.3. 1946 pa je predvidela, da organ oblasti izda dovolilo za opravljanje obrti šele potem, ko ugotovi dejansko potrebo po takšni dejavnosti in pridobi "moralno kvalifikacijo" prosilca.

²⁰ AS, fond Ministrstva za trgovino in preskrbo (dalje MTP), fasc. 64, Registracija obrtov, 10.1. 1947.

²¹ AS, MTP, fasc. 19, Izvrševanje trgovinskih in gostinskih obratov, 3.4. 1945; fasc. 64, Registracija obrtov, 16.2. 1947.

naglo zmanjševati.²² Nadalje so bile takrat določene za glavne prevzemnike racioniranega in kontingentiranega blaga v mestih državne trgovine, na podeželju pa Naproze, zato so zasebne trgovine do jeseni ostale brez kontingentov ter so delile le racionirano blago (moko, mast, sladkor), ki so jim ga dodelili okrajni ali mestni odbori. Na ta način je zasebna trgovina dobila drugotno in dopolnilno vlogo v razdeljevanju racioniranega blaga.

Oktobra 1947 so se začele priprave za dokončno likvidacijo zasebne drobno-prodajne trgovske mreže. Na podlagi navodil zveznih organov so se v Sloveniji v zadnjih treh mesecih leta 1947 tako zaostri la merila za ponovno registracijo privatnih trgovin, da se je njihovo število zmanjšalo za več kot tisoč. Na začetku leta 1948 so uvedli načrtno razdeljevanje industrijskega blaga in blaga, uvoženega iz tujine, uvedli sistem zagotovljene (garantirane) preskrbe, vezane trgovine in omejenega trgovanja s kmetijskimi pridelki ter prepovedali zasebnim trgovcem, da bi v prosti prodaji prodajali blago po višjih oziroma komercialnih cenah, temveč le po nižjih oziroma enotnih cenah. S temi spremembami so zasebno trgovino "potisnili" v podrejen položaj, kar je imelo za posledico, da so zasebni podjetniki množično odjavljali svojo obrt in da se je do aprila njihovo število zmanjšalo za nadaljnjih 16 odstotkov.²³ Januarja 1948 so se tudi v Sloveniji začeli tečajji, v katerih so do konca aprila usposobili okoli 5.000 oseb za trgovske pomočnike, poslovodje in knjigovodje, ki so bili predvideni, da prevzamejo zasebne trgovine.

Zadnje dni aprila je zvezna ljudska skupščina sprejela zakon o drugi ali dopolnilni nacionalizaciji, na podlagi katerega so v Sloveniji nacionalizirali le 48 večjih trgovskih skladišč. Večji del preostalih zasebnih trgovin so zaplenili sredi maja v veliki akciji, ki je potekala v vsej državi. Nekaj pa so jih oblastni organi s pomočjo komisij za pobijanje špekulacije zaplenili v naslednjih mesecih. Po oceni republiških organov se je konec leta 1948 končal proces odstranjevanja zasebnega podjetništva iz trgovine in preskrbe, saj je bil njegov delež v trgovinski mreži in blagovnem prometu komaj presegel en procent.²⁴

Ugotovili smo že, da sta bila (poleg kmeta) mali individualni obrtnik in gostilničar obliki zasebnega podjetništva, na kateri je komunistična oblast pristajala in ju je bila pripravljena v določenem obsegu tudi podpirati. Vzrokov za to je bilo več. Zavedali so se, da je obrtno proizvodnjo določenih predmetov široke porabe ter velik del popravil in uslug težko nadomestiti z industrijsko proizvodnjo. Nadalje obrt ni pomenila tekmece zvezni in republiški industrijski proizvodnji, temveč dejavnik, ki bo povezoval lokalno proizvodnjo. Poleg tega pa so zasebno obrt,

²² Po podatkih Ministrstva za trgovino in preskrbo je bilo decembra 1946 v Sloveniji skupaj 6160 trgovin, od tega 4843 privatnih, 821 združnih ter 496 državnih. Konec marca 1947 pa je bilo stanje sledeče: 6050 trgovin na drobno, od tega 4673 privatnih, 838 združnih in 539 državnih. - AS, MTP, fasc. 19, Organizacija trgovske mreže v prvem tromesečju, 22.4. 1947.

²³ AS, MTP, fasc. 20, poročilo Ministrstva za trgovino in preskrbo o delu v aprilu 1948, 5.5. 1948.

²⁴ SP X, 14.6. 1949, št. 137, Krepitev socialistične trgovine značilnost naše trgovinske mreže; AS, MTP, fasc. 12, poročilo Ministrstva za trgovino in preskrbo, 24.12. 1948.

potem ko so se gospodarske razmere zaradi informbirojevskih dogodkov močno poslabšale, nujno potrebovali.

Opozoriti pa je treba, da so pozitivne ocene partijskega aparata vseskozi veljale le za t.i. produktivni in "reparaturni" del obrti. T.i. neproduktivni del obrti, v katerega so uvrščali peke, mlinarje, mesarje itn., je bilo po partijskih ocenah treba "odpraviti", ker so le špekulirali, prekupčevali in skrivali zaloge.²⁵ Večji pritisk na ta del obrti, ki se je začel v letu 1947, se je v naslednjih letih še stopnjeval, tako da se je število zasebnih obrtnikov precej zmanjšalo.²⁶

V prvih dveh letih po koncu vojne je bilo nacionaliziranih ali zaplenjenih več gostinskih in turističnih objektov, vendar je zasebno podjetništvo še ohranilo precej svoje moči. Odločilni udarec mu je država zadala šele v letu 1948, ko je v nekaj mesecih nacionalizirala ali zaplenila vse večje gostinske in turistične objekte v republiki; od aprila do oktobra 1948 je bilo podržavljenih 83 hotelov in nočišč, 304 restavracije in gostilne ter 20 kavarn in bifejev.²⁷

Zasebna podjetja, ki so bila v letih 1945 do 1948 zaplenjena, sekvestrirana, nacionalizirana ali ukinjena, so doletele različne usode. Pretežni del so jih, potem ko so jih prevzeli z dekreti imenovani delegati ali začasni upravitelji, preoblikovali v državna gospodarska podjetja. To je pomenilo, da so njihova osnovna sredstva priključili državnim gospodarskim podjetjem ali so jih združili v novo državno gospodarsko podjetje. Nekaterim so samo spremenili ime in vodstvo, precej pa so jih tudi razpustili ter njihov inventar, prostore in blago dodelili različnim podjetjem in ustanovam. Postopek preoblikovanja se je končal s tem, da so okrajna sodišča prenesla vse pravice s podržavljenega zasebnega premoženja na državo.

V letih 1945 do 1948, ko so zvezna in republiška ministrstva oblikovala državna in zadružna gospodarska podjetja, so se že pokazale nekatere značilnosti novega državnega podjetništva, ki so povsem ustrezale sovjetskim predstavam in doktrini. Med njimi je potrebno opozoriti na sledeče:

1. Vodilna mesta v gospodarski upravi in podjetjih so zasedli člani Komunistične stranke ali njeni simpatizerji, ki pogosto niso imeli potrebnega strokovnega znanja in izkušenj. Večji del "starega" strokovnega kadra ter tudi bivše lastnike podržavljenih podjetij je nova oblast prestavila na manj zahtevna delovna mesta ali pa na podlagi različnih obtožb odpustila, saj je v njih videla nevarnega političnega nasprotnika.

2. V porajajočem togem centralističnem in zapletenem planskem sistemu ni bilo pogojev za poslovno samostojnost državnih gospodarskih podjetij, saj so jim državni organi predpisovali proizvodne, finančne in druge plane, določali cene njihovim izdelkom ter plače zaposlenim, potrjevali pogodbe ali celo namesto njih sklepali pogodbe o najemu kreditov, nabavi surovin, goriva itn. Državnim

²⁵ AS, JT, fasc. 9, poročilo oddelka za javni nadzor, 18.1. 1948.

²⁶ Leta 1939 je bilo v Sloveniji 21.663 obrtnih delavnic s 45.176 zaposlenimi. Leta 1947 se je njihovo število zmanjšalo na 16.008 obratov, leta 1949 pa na 13.273. - Karel Berič: Razvoj obrti po osvoboditvi. Prikazi in študije, 1960, št. 1-2, str. 1-3.

²⁷ AS, MTP, fasc. 21, Smernice za planiranje gostinskega omrežja, 17.1. 1949.

gospodarskim podjetjem ni bilo treba upoštevati potreb in zahtev trga oziroma porabnikov, temveč so se morala truditi le, da so pravočasno izpolnila začrtane naloge. Cilj državnega podjetništva zato ni bil doseči rentabilnost investiranega kapitala, temveč zadovoljiti splošne in posebne družbene potrebe.

3. Proizvodna podjetja so bila predvidena kot vir akumulacije in vrednosti, zato so bila v prednostnem položaju, medtem ko so bila trgovska, gostinska in obrtna podjetja predvidena le kot "gola administrativna distribucija" proizvodov, dobrin in uslug po določenem razdelilniku oziroma ključu, zato so bila v podrejenem položaju in so si zato morala prizadevati le za to, da bi prišli industrijski proizvodi po čim hitrejši in cenejši poti od proizvajalca do porabnika ter da bi se vsa dobljena sredstva vrnila nazaj v proizvodnjo.

V obravnavanem obdobju se je tudi pokazalo, da je v primerjavi z zasebnim državno podjetništvom slabše organizirano in precej manj učinkovito, zlasti kadar je šlo za zadovoljevanje potreb prebivalstva s porabnimi dobrinami in živili. Državna industrijska podjetja se niso menila za zahteve trga, zato njihovi proizvodi, tako po količini kot po kakovosti, še zdaleč niso ustrezali potrebam kupcev.

Še slabše rezultate je pokazalo podjetništvo na področju trgovine. Državna trgovska podjetja so imela premalo poslovalnic, ki tudi niso bile smotrno porazdeljene po okrajih, imela so slab kader, ki je imel malomaren odnos do poslovanja, zato ta podjetja niso bila "v stanju pravilno, pravočasno in na kulturnen način postreči potrošnikom".²⁸ Zaradi birokratsko administrativnega načina trgovanja je bilo treba več mesecev, da je blago prišlo iz tovarne v trgovino,²⁹ zato je bil pretok blaga počasen ali pa so se proizvodi kopičili v skladiščih. Potreb kupcev niso upoštevali, zato se je na primer v letu 1947 zgodilo, da so slovenska podjetja poslala na beograjski trg kopalne kostime šele jeseni,³⁰ medtem ko so srbska trgovska podjetja leto poprej poslala na slovenski trg opanke, čeprav jih Slovenci niso nosili.³¹ Ker je šlo blago povprečno preko treh do petih posrednikov, ki so vsi zaračunavali maksimalno predpisan zaslužek, in ker so poleg tega trgovci pribijali na cene razne "izredne stroške", so cene, kot tudi stroški poslovanja, stalno rasle; v trgovini se je blago povprečno podražilo od 60 do 100 odstotkov.³² Kljub temu, da je življenjskih potrebščin in živil stalno primanjkovalo, se državna trgovska podjetja niso trudila, da bi jih sama nabavila, niti niso vračala proizvajalcem blaga, ki ni dosegalo predpisane kvalitete in ni bilo v skladu s sklenjenimi

²⁸ AS, MTP, fasc. 12, Problematika resorja, 24.12. 1948.

²⁹ T.i. kroženje blaga se je začelo z administrativno razdelitvijo blaga, ki se je običajno vlekla tri do štiri mesece, saj je moralo najprej zvezno ministrstvo dodeliti določeno količino blaga republiškemu ministrstvu, ta pa ga je nato razdelilo med okraje in mesta, slednja pa so jih potem razdelila še na kraje. Administrativni razdelitvi je sledila še komercialna razdelitev blaga, to je razdelitev blaga med zvezna, republiška, okrajna in mestna trgovska podjetja.

³⁰ Borba XIII, 13.1. 1948, št. 11, Z izboljšanjem trgovine se bo zagotovila boljša oskrba delovnih množic.

³¹ Naša država, 1946, št. 1, Naša notranja trgovina in vprašanje njene reorganizacije, str. 15.

³² Glej op. 31; AS, MTP, fasc. 16, Distribucija blaga, 5.4. 1946; fasc. 37, okrožnica 4.12. 1946.

pogodbami. Zato pa so državna podjetja pokazala veliko iznajdljivosti pri izigravanju predpisov³³ ter vzpostavljaju monopolov nad določenimi proizvodi.³⁴

Slovensko državno in partijsko vodstvo je priznalo, da so zaradi likvidacije zasebne trgovine nastopile velike težave ter da so rezultati nove trgovinske organizacije precej pod pričakovanji. Tolažilo pa se je, da je tako stanje le prehodnega značaja in da se bo hitro in zadovoljivo popravilo, ko bodo odpravljene pomanjkljivosti v trgovinski organizaciji, ko bodo lokalni organi tej problematiki namenili več pozornosti in ko se bo začelo kmetijstvo hitreje razvijati.

Jože Prinčič

THE SUBSTITUTION OF INDIVIDUAL WITH STATE ENTERPRISE IN INDUSTRY, TRADE,
CATERING AND CRAFT, BETWEEN THE YEARS 1945 AND 1948, IN THE PEOPLE'S
REPUBLIC OF SLOVENIA

S u m m a r y

At the end of World War II, the Yugoslav Communist Party leadership, having studied the home and foreign political situation, adopted the tactics of the gradual suppression of the private economic sector. According to these tactics, during the transitional period, private enterprise, especially in the trade, supply, catering and craft sectors, would be allowed to continue and perform certain economic tasks under strict state supervision. However, as soon as the state economic sector and administration were capable of taking over the entire economic activity of the country, private enterprise would be eliminated and substituted with that of the state.

Faithful to these tactics, in the first months after the war, the new Slovenian government was still proclaiming the need for private initiative, promising support and appropriate earnings to loyal individuals. Later, however, by means of confiscation, sequestration, nationalisation and other repressive measures, the government tackled large enterprise and liquidated it by January 1947. After adopting the planned economy, the turn came for medium and small private enterprises, all of which were eliminated by the end of 1948. The only exceptions which the communist government accepted and was to a certain extent prepared to support were individual craftsmanship and catering.

From 1945 to 1948 private enterprise was substituted by that of the state in the form of state-owned and co-operative companies. These, however, were far less organised and efficient than the private companies, particularly with regards to the public supply of consumer goods and foodstuffs.

---

³³ Tako je poslovodja Naproze v novomeškem okrožju v dogovoru s predsednikom kupil na prostem trgu govedo, ga nato na ime prodajalca - kmeta prodal podružnici Navoda po vezani ceni, za kar je prejel gotovino in bone. Bone so si med seboj razdelili vodilni v zadrugi, poleg tega pa še kupili v zadrugi tekstilno blago po vezani ceni. - AS, JT, fasc. 9, Trimesečno poročilo oddelka za javni nadzor, 22.4. 1948.

³⁴ Državna trgovska podjetja Navod, Mlekopromet, Vino in Sadje so si v letu 1947 prizadevala, da bi dobila popoln monopol nad nakupom in prodajo ne samo kontingentiranih proizvodov, temveč tudi proizvodov, ki bi morali biti v svobodni prodaji (mleko, vino, sadje in zelenjava). Tudi industrijska podjetja so si prizadevala pridobiti monopol nad zbiranjem pridelkov in sadežev, ki so jih potrebovala za svojo proizvodnjo. - AS, SZDL, fasc. 24, zapisnik seje IO OF, 25.7. 1947; AS, JT, fasc. 9, Trimesečno poročilo oddelka za splošni nadzor, 20.7. 1947.

Jurij Sinobad

Odpravljanje zasebnega podjetništva na območjih Radovljice, Bleda in Bohinja po II. svetovni vojni¹

1.1. Prva nacionalizacija zasebnih gospodarskih podjetij 1946

Zakon o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij, s katerim so bila razlašena vsa zasebna gospodarska podjetja, ki so bila do tega dne z ukazi prezidijev zvezne in republiških ljudskih skupščin razglašena za podjetja splošnega državnega pomena in za podjetja splošnega republiškega pomena, je bil sprejet 5. decembra 1946.² Do zadnjega trenutka je bil skrbno varovana državna skrivnost in ga je zvezna skupščina sprejela po kratkem postopku.

S tem zakonom so vsa najpomembnejša industrijska, gradbena, gozdarska, bančna, zavarovalna, trgovska, prometna in prevozniška podjetja tudi formalnopravno prešla v državno last in so se kot taka morala prilagoditi predpisom zakona o državnih in gospodarskih podjetjih. Podjetja, ki so bila proglašena za podjetja splošnodržavnega pomena, so prišla pod upravo zveznih organov (generalnih uprav oz. direktij); podjetja, ki so bila proglašena za podjetja republiškega pomena, pa pod upravo republiških organov (glavnih uprav oz. direktij).³

1.2. Izvajanje nacionalizacije 1946 na območju Radovljice, Bleda in Bohinja

---

Na območju, ki ga danes obsega občina Radovljica, je bila Tovarna verig v Lescah edino podjetje, ki je bilo proglašeno za podjetje splošnega državnega pomena.

1. Tovarna verig v Lescah je bila pred nacionalizacijo delniška družba z glavnico 2,500.000 din. Glavnica je bila razdeljena na 25.000 delnic. Tovarna je bila na podlagi odloka okrajne zaplembene komisije Jesenice št. 100 z dne 14.11. 1945 pod sekvestrom kot imetje nemškega rajha. Delnice so bile po večini v rokah Kranjske industrijske družbe in so bile večinoma deponirane pri Kreditnem zavodu. Tovarna verig je prešla v državno last z zaplembeno odločbo Zp. št. 103/46, ki jo je 15.9. 1946 izdalo okrajno sodišče na Jesenicah, kar pomeni, da je bila tovarna zaplenjena še pred izvedeno nacionalizacijo.⁴

---

¹ Območje, ki ga je zavzemala občina Radovljica od vzpostavitve leta 1961 do najnovejše upravne reforme. Za to ozemlje se v besedilu uporablja tudi izraz "območje današnje občine Radovljica".

² Jože Žontar: Povojni prisilni odvzemi zasebnega premoženja. Arhivi XIII, 1990, št. 1-2, str. 8, op. 42 in 43.

³ Jože Prinčič: Poglavitne značilnosti prve in druge nacionalizacije industrijskih podjetij na ozemlju FLR Jugoslavije (s posebnim ozirom na LR Slovenijo). Viri 5, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 1992, str. 6.

⁴ Arhiv Slovenije (dalje AS), fond Javni tožilec LR Slovenije, fasc. 4, poročilo javnega tožilca LRS javnemu tožilcu FLRJ o podjetjih splošnega državnega pomena v Sloveniji, 9.11. 1946.

V poročilu Ministrstva za industrijo in rudarstvo LR Slovenije Predsedstvu vlade LR Slovenije o nacionalizaciji industrijskih podjetij z dne 20.1. 1947,⁵ je navedenih 6 nacionaliziranih podjetij z območja današnje občine Radovljica, ki so bila last 8 zasebnih lastnikov. V razpredelnici so navedeni priimki in imena lastnikov, imena podjetij in podatki o višini in datumu cenitve:

2. Katarina Bohinc in Alojz Vogelnik iz Radovljice, Strojno pletilstvo v Radovljici, 726.933 din - 23.4. 1947 in 175.540 din - 5.7. 1949.⁶

3. Andrej Jeglič iz Lesc, Tovarna pletenin v Lescah, zaplemba dne 29.1. 1947; 2,634.414 din - 22.4. 1947.⁷

4. Franc Močnik iz Ljubljane in Ivan Šanca z Bleda, Izdelovalnica krede "Kreda" v Radovni, 272.244 din.⁸

5. Frančiška Novak iz Radovljice, Tovarna pletenin v Radovljici, 1,636.731 din - 23.4. 1947 in 675.027 din - 13.7. 1949.⁹

6. Minka Vrhunc z Bleda, Strojno pletilstvo na Bledu, zaplenjeno leta 1947,¹⁰ 1,095.030 din - 22.4. 1947.¹¹

7. Adolf Zavrtanik iz Lesc, Tovarna čokolade v Lescah, 783.465 din - 23.2. 1949.¹²

V poročilu ministrstva za industrijo in rudarstvo ministrstvu za finance LR Slovenije o obveznostih državnih podjetij do bivših lastnikov z dne 22.5. 1947, je bilo v seznamu odposlanih spisov navedeno podjetje "Turist Hotel" iz Bleda.¹³

8. Julijana Molnar iz Bleda, Hotelsko podjetje "Turist Hotel" na Bledu (Grand Hotel Toplice, Hotel Jadran, Vila Korotan, itd.), 18,219.656 din - 14.4. 1947 in 16,385.797 din - 17.11. 1947.¹⁴

Pod udar prvega nacionalizacijskega vala je prišla tudi Izdelovalnica slovenskih in švicarskih vezenin na Bledu, ki je bila s Tovarno čipk in vezenin Mayer na Bledu 1.9. 1947 združena v Okrajno tovarno čipk in vezenin Bled.¹⁵

9. Jadransko - podunavska banka iz Zagreba, Izdelovalnica slovenskih & švicarskih vezenin na Bledu, 531.504 din - 16.2. 1946 in 333.921 din - 23.2. 1947.¹⁶

Tajništvo OLO Jesenice je 23.9. 1948 sestavilo seznam nacionaliziranih podjetij, zgradb in premoženja okraja Jesenice, iz katerega je razvidno, da je poleg naštetih

⁵ AS, fond Ministrstvo za industrijo in rudarstvo, fasc. 162.

⁶ Arhiv Ministrstva za pravosodje in upravo Republike Slovenije, Premoženjsko-pravna služba (dalje AMPU, PPS), Cenitveni spisi okrožnih sodišč (dalje C.s.), spis R 51/49.

⁷ AMPU, PPS, C.s., R 244/47.

⁸ Viri za nacionalizacijo industrijskih podjetij v Sloveniji po 2. svetovni vojni, Viri 5, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 1992, Seznam in sodna cenitev nacionaliziranih podjetij (dalje Viri 5, Seznam), str. 132.

⁹ AMPU, PPS, C.s., R 52/49.

¹⁰ Zgodovinski arhiv Ljubljana (dalje ZAL), fond OLO Jesenice - Radovljica, RAD 14, arhivska enota (dalje ae) 673.

¹¹ AMPU, PPS, C.s., R 265/49.

¹² AMPU, PPS, C.s., R 305/48.

¹³ AS, fond Ministrstvo za finance, fasc. 5.

¹⁴ AMPU, PPS, C.s., R 175/48.

¹⁵ ZAL, RAD 14, ae 720-465.

¹⁶ AMPU, PPS, C.s., R 422/48.

9 podjetij prišlo pod udar prve nacionalizacije še 13 podjetij z območja, ki ga danes zavzema občina Radovljica.¹⁷

10. Josip Čuden iz Bohinjske Bistrice, žaga v Bohinjski Bistrici, premoženje zaplenjeno, lastnik po vojni izseljen.¹⁸

11. Nasta Golob iz Podhoma, Lesna industrija "Vintgar" v Podhomu, 563.717 din - 22.5.1947.¹⁹

12. Janez Heinrihar iz Bohinjske Bistrice, podjetje "Impeks" in žaga v Bohinjski Bistrici; "Impeks" 913.250 din in žaga 418.060 din, skupaj 1,331.310 din - 21.5.1947.²⁰

13. Janko Humerca iz Lesc, žaga na Bohinjski Beli, 1,350.809 din - 22.5.1947.²¹

14. Kovaška zadruga v Kropi je bila lastnica Podjetja "Plamen" v Kropi. Dne 22.12.1946 je bila v Kropi izredna skupščina Kovaške zadruge "Plamen", na kateri je bil sprejet v tistih časih običajen "soglasni" sklep o prehodu podjetja iz združne v državno last. V izročilni pogodbi z dne 4.8.1947 se je Vlada LRS zavezala, da bo na roko likvidacijskega odbora izplačala znesek 2,609.045 din "v svrhu vrnitve vplačanih združnih deležev in drugih vlog". V pogodbi je bilo določeno, da vsi združniki ostanejo uslužbenci podjetja, vlada pa je obvezana nakazati še 50.000 din za ureditev združnega arhiva, ki ostane v podjetju. Deleži ob likvidaciji so bili izplačani 8.10.1947, zadruga pa je bila dejansko likvidirana šele leta 1948.²²

15. Ivan Lazar iz Kamne Gorice, Izdelovalnica žičnikov v Kamni Gorici, 2,500.000 din - 1947.²³

16. Valentin Mulej z Bleda, žaga na Bledu, 1,874.950 din.²⁴

17. Ivan Plemelj z Bleda, Gradbeno podjetje na Bledu, 864.460 din - 26.4.1947 spojeno z državnim gospodarskim podjetjem republiškega značaja "Gradis" iz Ljubljane.²⁵

18. Anton Pogačnik iz Podnarta, žaga v Podnartu, pasivno.²⁶

19. Joško Vidic iz Radovljice, Strojno pletilstvo v Radovljici, zaplenjeno 9.2.1946,²⁷ vrednost inventarja v tovarni je bila 1947 ocenjena na 900.000 din.²⁸

20. Združene papirnice Goričane - Medvode, žaga "Gorjana" na Bledu, zaplenjeno.²⁹

21. Ing. Jernej Zupanc iz Lancovega, žaga na Lancovem, 329.942 din - 23.5.1947.³⁰

¹⁷ ZAL, RAD 14, ae 947.

¹⁸ ZAL, RAD 14, ae 777.

¹⁹ AMPU, PPS, C.s., R 257/49.

²⁰ AMPU, PPS, C.s., R 266/49.

²¹ AMPU, PPS, C.s., R 244/49.

²² Arhivska zbirka Kovaškega muzeja v Kropi, fond Zadruga, ae 7.

²³ Viri 5, Seznam, str. 137.

²⁴ Prav tam, str. 125.

²⁵ AMPU, PPS, C.s., R 461/48.

²⁶ Viri 5, Seznam, str. 126.

²⁷ ZAL, RAD 14, ae 1649.

²⁸ AMPU, PPS, C.s., R 95/49.

²⁹ AMPU, PPS, C.s., R 254/49.

³⁰ AMPU, PPS, C.s., R 263/49.

V prvem nacionalizacijskem valu je bilo po dosegljivih podatkih na območju današnje občine Radovljica nacionaliziranih 22 gospodarskih podjetij, ki so bila v lasti 23 lastnikov. Med nacionaliziranimi podjetji je bilo 9 lesnopredelovalnih podjetij, 6 tekstilnih podjetij, 3 kovinskopredelovalna podjetja, ena predelovalnica krede in po eno gradbeno, hotelsko in prehrabeno podjetje. Od naštetih podjetij jih je bilo 18 v lasti 19 zasebnih lastnikov, 4 podjetja pa so bila pred nacionalizacijo v lasti 4 kolektivnih lastnikov. Od omenjenih 22 podjetij jih je bilo 8 zaplenjenih že pred izvedbo nacionalizacijskega postopka. Zaplomba ali konfiskacija se kot akt razlastitve razlikuje od nacionalizacije v dveh bistvenih značilnostih. Glavni namen zaplombe je kazenski ukrep, pridobitev premoženja pa je le stranski učinek tega ukrepa. Pri nacionalizaciji gre izključno za pridobitev premoženja v korist države. Za nacionalizirano premoženje je vedno predvidena določena odškodnina, medtem ko pri zaplembi kot kazenskem ukrepu odškodnine seveda ni.

S prvo nacionalizacijo in zaplembami je bila med leti 1946 in 1948 podržavljena večina pomembnejših gospodarskih podjetij na območju današnje občine Radovljica. Od ostalih podjetij so ostala v zasebni lasti predvsem manjša podjetja, ki so imela bolj značaj obrtnih kot industrijskih podjetij, od večjih pa samo hotelska in gostinska podjetja na Bledu. Omenjena podjetja so ostala v zasebnih rokah le do aprila 1948, ko je bila izvedena druga nacionalizacija zasebnih gospodarskih podjetij, s katero je bilo zasebno podjetništvo pri nas dokončno onemogočeno in uničeno.

2.1. Druga nacionalizacija zasebnih gospodarskih podjetij 1948

Osnova za drugo nacionalizacijo zasebnih gospodarskih podjetij je bil Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij z dne 28.4. 1948.³¹ S tem zakonom so nacionalizirali "vsa tista podjetja, ki imajo po svojem značaju ali po svoji kapaciteti splošen pomen za zvezno ali republiško gospodarstvo, za varstvo ljudskega zdravja ali za kulturni razvoj ljudskih množic". Zakon je določal, da se poleg navedenih podjetij in ustanov nacionalizirajo tudi:

- vsa zasebna trgovska skladišča s kapaciteto 100 ton in več ter zasebne trgovske in industrijske kleti s kapaciteto 3 vagonov in več - skupaj z napravami, ki so bile potrebne za uporabo teh skladišč oz. kleti;

- vse nepremičnine, ki so bile last tujih državljanov, tujih ustanov ali tujih zasebnih ali javnopravnih oseb;

- nepremičnine tistih jugoslovanskih državljanov, ki so prestopili v tuje državljanstvo.³²

Čeprav so se po prvi nacionalizaciji partijski komiteji trudili prepričati zasebne lastnike do tedaj še nenacionaliziranih podjetij, da so govorce o nadaljnji nacio-

³¹ Uradni list LRS, št. 35/1948.

³² Milko Mikola: Nacionalizacija zasebnih gospodarskih podjetij na Celjskem. Celjski zbornik 1991, str. 145.

³³ J. Prinčič: Druga nacionalizacija industrijskih in rudarskih podjetij na ozemlju LR Slovenije. Prispevki za novejšo zgodovino XXXII, 1992, št. 1-2 (dalje Prinčič, Druga nacionalizacija), str. 191-192.

nalizaciji neresnične in plod sovražne propagande, ta zatrdjevanja niso delovala posebno prepričljivo. Dokaz za to je dejstvo, da so tako partijski aktivisti kot lastniki podjetij sprejeli drugo nacionalizacijo kot nekaj samoumevnega in pričakovanega.³³

Medtem, ko v Sloveniji in tudi v drugih jugoslovanskih republikah niso imeli večjih težav s prevzemom nacionaliziranih podjetij, so le-te nastopile pri ocenjevanju in določanju višine odškodnine za nacionalizirana podjetja. Prvo obdobje ocenjevanja čistih aktiv za nacionalizirana podjetja je trajalo do konca marca 1948, ko so bile že izdane cenitvene odločbe, razveljavljene na zahtevo zvezne vlade. Ta je svoje dejanje opravičevala predvsem s trditvijo, da so bile prve cenitve nacionaliziranih podjetij zastavljene previsoko. Iz navedenih razlogov se je sredi maja 1948 začelo drugo obdobje ocenjevanja nacionaliziranega premoženja, ki je trajalo vse do dočetka leta 1950, ko so bili "po internih navodilih" postopki pred sodiščem ustavljeni.³⁴

Drugo ocenjevanje je potekalo po zelo ostrem načelu, ki je zapovedovalo, da naj se nacionalizacija izvaja v duhu ekspropriacije, ne pa da se podjetja "kupujejo" od bivših lastnikov. To je v praksi pomenilo, da je morala biti dejansko ocenjena prometna vrednost podjetja pod konkretno koristno vrednostjo. Razlike med prvim in drugim obdobjem ocenjevanja nacionaliziranega premoženja oz. občutno nižje cenitve drugega obdobja so očitna posledica poostitve nacionalizacijske politike v maju 1948. Ko so bili v začetku leta 1950 vsi cenilno - odškodninski postopki ustavljeni, je postalo jasno, da so na določeno nadomestilo za odškodnino lahko računali le tisti bivši lastniki nacionaliziranih podjetij, ki so lahko dokazali, da so zaradi nacionalizacije ostali brez sredstev za preživljanje ali da so nesposobni za delo.³⁵

Na koncu je treba omeniti še težave na področju vknjiženja lastninskih pravic do nepremičnin, ki jih je država pridobila z nacionalizacijo. Te so nastajale zaradi zamujanja zveznih organov pri izdajanju zakonskih predpisov in zaradi pomanjkljivosti, nedoslednosti in napak, ki so jih zagrešile posamezne prevzemne komisije ob popisu oz. prevzemu nacionaliziranih nepremičnin. Iz tega je izhajalo mnogo primerov, ko organom, ki so prevzeli nacionalizirane nepremičnine, ni bilo jasno, kaj vse je šteti za nacionalizirano. Zaradi tega so ministrstva na podlagi razlage zveznega sveta za zakonodajo dobila pravico do naknadne nacionalizacije posameznih delov podjetij, če se za njih ugotovi, da spadajo v okvir nacionaliziranega podjetja. Vse to je pripeljalo do t.i. dodatne nacionalizacije, s katero so v letih 1950-1952 poddržavili še tiste nepremičnine, ki jih prevzemne komisije v času prve in druge nacionalizacije iz različnih vzrokov niso vnesle v nacionalizirano premoženje posameznih gospodarskih podjetij.³⁶

³⁴ Prinčič, *Druga nacionalizacija*, str. 193-194.

³⁵ Prav tam, str. 195.

³⁶ Prav tam, str. 196.

2.2. Nacionalizacija 1948 in njeno izvajanje na območju Radovljice, Bleda in Bohinja

V okviru druge nacionalizacije aprila 1948 je bilo na območju današnje občine Radovljica nacionaliziranih 38 zasebnih gospodarskih podjetij (navajam po abecednem vrstnem redu njihovih lastnikov):

1. Filip Ambrožič iz Zagoric na Bledu, Vila Ambrožič na Bledu, 1,200.000 din.³⁷
2. Ana Avguštin iz Radovljice, Gostilna in prenočišče Avguštin, zaplenjena polovica stanovanjske zgradbe, 1,000.000 din.³⁸
3. Marijan Baebler iz Radovljice, Strojno pletilstvo v Lescah, 777.740 din - 12.5. 1949.³⁹
4. Berta Benedik z Bleda, Vinska klet na Bledu, 265.594 din - 13.7. 1949.⁴⁰
5. Slavko in Ana Bole iz Zapuž, Izdelovalnica sukna v Zapužah, 1,500.000 din - 4.6. 1948.⁴¹
6. Mihael Černe iz Mlina na Bledu, Hotel "Petran" na Bledu, 381.409 din - 31.1. 1948; 126.774 din - 1.9. 1948 in 151.211 din - 1.10. 1948.⁴²
7. Francka Della Valle iz Lesc, Pension "Legat" v Lescah, 916.448 din - 1951.⁴³
8. Frančiška Finžgar z Brezij, Gostinsko podjetje "Finžgar Mirko" na Brezjah, 68.451 din - 14.7. 1949.⁴⁴
9. Jožica Hočevar z Bleda, Pension "Hočevar" na Bledu, 282.788 din.⁴⁵
10. Marica Jeraj iz Bohinja, Hotel "Bellevue" v Bohinju, 2,500.000 din⁴⁶ oziroma 1,500.000 din.⁴⁷
11. Ivan Juretič iz Zagoric na Bledu, Hotel "Union" na Bledu, 165.879 din - 25.8. 1948.⁴⁸
12. Terezija Kolman z Begunj, Tkalnica sukna in predelovalnica volne v Begunjah, 1,935.881 din - 28.5. 1948.⁴⁹
13. Leopold Korošec iz Bleda, Gostinsko podjetje "Zaka" na Bledu, 98.793 din - 14.7. 1949.⁵⁰
14. Alojz Kristan iz Zapuž, Izdelovalnica sukna v Zapužah, 3,308.000 din - 28.5. 1948.⁵¹

³⁷ Viri 5, Seznam, str. 137.

³⁸ Prav tam.

³⁹ AMPU, PPS, C.s., R 22/49.

⁴⁰ AMPU, PPS, C.s., R 45/49.

⁴¹ AMPU, PPS, C.s., R 103/49.

⁴² AMPU, PPS, C.s., R 254/48; Viri 5, Seznam, str. 127.

⁴³ AMPU, PPS, C.s., R 38/49.

⁴⁴ AMPU, PPS, C.s., R 54/49.

⁴⁵ Viri 5, Seznam, str. 127.

⁴⁶ Prav tam, str. 136.

⁴⁷ Prav tam, str. 137.

⁴⁸ AMPU, PPS, C.s., R 255/48.

⁴⁹ AMPU, PPS, C.s., R 29/49.

⁵⁰ AMPU, PPS, C.s., R 33/49.

⁵¹ AMPU, PPS, C.s., R 30/49.

15. Valentin Kristan iz Sela pri Bledu, Žaga in strojno tesarstvo na Bledu, 10.954 din - 15.4. 1949.⁵²
16. Alojz Langus iz Radovljice, Strojno pletilstvo v Radovljici, nacionalizirani le stroji, 123.910 din - 9.5. 1949.⁵³
17. Anton Legat iz Lesc, Tovarna nogavic v Lescah, 305.650 din - 9.5. 1949.⁵⁴
18. Ljubljanska škofija iz Ljubljane, Hotel "Sveti duh" v Bohinju, 64.264 din - 13.7. 1949.⁵⁵
19. Marijana Pernuš z Bleda, Hotel "Lovec" na Bledu, 238.000 din - 13.7. 1949.⁵⁶
20. Vinko Pirc iz Lipnice, Kovinsko podjetje na Lipnici, 446.978 din.⁵⁷
21. Anton Pogačnik iz Podnarta, Hotel v Podnartu, 2,500.000 din.⁵⁸
22. Anton, Ciril in Metod Pogačnik iz Podnarta, Kemični laboratorij v Podnartu, 106.996 din - 6.3. 1949.⁵⁹
23. Matevž Porenta iz Globokega, Valjčni mlin v Globokem, 1,000.000 din⁶⁰ in 194.176 din - julij 1949.⁶¹
24. Jože Resman iz Zapuž, Valjčni mlin v Zapužah, 1,000.000 din⁶² in 40.402 din - julij 1949.⁶³
25. Matija Rešek iz Kamne Gorice, Podjetje za izdelovanje pohištvenga okovja v Kamni Gorici, 69.082 din - 26.7. 1949.⁶⁴
26. Antonija Rukavina z Bleda, Vila "Nada" na Bledu, 137.709 din - 16.1. 1948 in 2,227.972 din - 5.3. 1955.⁶⁵
27. Jakob Slivnik iz Podhoma, Hotel "Hom" v Podhomu, 914.636 din - 20.5. 1949.⁶⁶
28. Ivan Šolar iz Rečice pri Bledu, "Avtoprevoznništvo" na Bledu, 100.489 din - 3.5. 1949.⁶⁷
29. Franc Šparovec iz Lipnice, Žaga na Lipnici, 136.131 din - 15.4. 1949.⁶⁸
30. Josipina Štarkl z Bleda, Hotel "Štarkl" na Bledu, polovica hotela je bila zaplenjena, 140.000 din (= 1/2) - 14.7. 1949.⁶⁹

⁵² AMPU, PPS, C.s., R 438/48.

⁵³ AMPU, PPS, C.s., R 23/49.

⁵⁴ AMPU, PPS, C.s., R 25/49.

⁵⁵ AMPU, PPS, C.s., R 21/49.

⁵⁶ AMPU, PPS, C.s., R 19/49.

⁵⁷ Viri 5, Seznam, str. 128.

⁵⁸ Prav tam, str. 137.

⁵⁹ AMPU, PPS, C.s., R 11/49.

⁶⁰ Viri 5, Seznam, str. 138.

⁶¹ AMPU, PPS, C.s., R 42/49.

⁶² Viri 5, Seznam, str. 138.

⁶³ AMPU, PPS, C.s., R 47/49.

⁶⁴ AMPU, PPS, C.s., R 48/49.

⁶⁵ AMPU, PPS, C.s., 463/A - 489/68.

⁶⁶ AMPU, PPS, C.s., R 90/49.

⁶⁷ AMPU, PPS, C.s., R 416/48.

⁶⁸ Viri 5, Seznam, str. 130; AMPU, PPS, C.s., 463/A - 58/62.

⁶⁹ AMPU, PPS, C.s., R 31/49.

31. Slavko Šušteršič iz Radovljice in Milka Šušteršič iz Lesc, Industrija pletenin v Lescah, 4,109.083 din - 9.5. 1945 in 1,558.283 din - 13.7. 1949.⁷⁰

32. Ivan Triller iz Zagoric na Bledu, Ključavničarsko podjetje na Bledu, 157.852 din - 15.7. 1949.⁷¹

33. Ivanka Trnko iz Rečice pri Bledu, Hotel "Triglav" na Bledu, 289.507 din⁷² in 46.236 din - 13.7. 1949.⁷³

34. Ivan Troha z Bleda, Hotel "Troha" na Bledu, 90.000 din - 13.7. 1949.⁷⁴

35. Jože Vester z Bleda, Hotel "Vester" (nedograjen) na Bledu, 160.000 din - 31.3. 1949.⁷⁵

36. Tila Vovk z Bleda, Pension "Mon plaisir" na Bledu, 244.400 din - 16.11. 1948.⁷⁶

37. Minka Vrhunc z Bleda, Hotel "Astoria" na Bledu, 1,500.000 din.⁷⁷

38. Župna cerkev sv. Martina na Bledu, Kino Bled, 185.000 din - 15.7. 1949.⁷⁸

V drugem nacionalizacijskem valu leta 1948 je bilo na območju današnje občine Radovljica nacionaliziranih 38 gospodarskih podjetij, ki so bila v lasti 41 lastnikov, od katerih je bilo 39 zasebnih, 2 pa sta bila kolektivna lastnika. Med nacionaliziranimi podjetji je bilo 17 hotelsko-turističnih podjetij, 7 tekstilnih podjetij, 4 gostinska podjetja, 3 kovinskopredelovalna podjetja, 2 lesnopredelovalni podjetji, 2 mlina in po eno kemično, avtoprevozniško in kino podjetje.

3.1. Posledice nacionalizacije zasebnih gospodarskih podjetij

Po razpoložljivih virih je bilo na območju današnje občine Radovljica (v obeh velikih nacionalizacijah do leta 1952) nacionaliziranih skupaj 60 gospodarskih podjetij 64 zasebnih lastnikov. Med nacionaliziranimi podjetji je bilo največ - tj. 18 hotelsko-turističnih podjetij, nato 13 tekstilnih podjetij, 11 lesnopredelovalnih podjetij, 6 kovinskopredelovalnih podjetij, 4 gostinska podjetja, 2 mlina, ena predelovalnica krede in po eno gradbeno, prehrambeno, kemično, avtoprevozniško in kino podjetje.

Od omenjenih podjetij jih je bilo pred nacionalizacijo 54 v lasti 58 zasebnikov, 6 podjetij pa je bilo v lasti 6 kolektivnih lastnikov. Od navedenih 60 podjetij jih je bilo 8 zaplenjenih še pred izvedbo nacionalizacijskega postopka.

Po nacionalizaciji so večino podjetij iste panoge združili v eno podjetje ali pa so jih priključili k večjemu podjetju. Tako so zaplenjene pletilske obrate Andreja Jegliča, Jožka Vidica in Milke Vrhunc združili z nacionaliziranimi obratoma Frančiške Novak

⁷⁰ AMPU, PPS, C.s., R 24/49.

⁷¹ AMPU, PPS, C.s., R 34/49.

⁷² Viri 5, Seznam, str. 131.

⁷³ AMPU, PPS, C.s., 26/49.

⁷⁴ AMPU, PPS, C.s., 49/49.

⁷⁵ AMPU, PPS, C.s., 14/49.

⁷⁶ AMPU, PPS, C.s., 413/49.

⁷⁷ Viri 5, Seznam, str. 137.

⁷⁸ AMPU, PPS, C.s., 32/49.

in Bohinc & Vogelnic ter jih 12.1. 1948 vpisali v register kot Tovarno pletenin v Radovljici. Iz nacionaliziranih obrátov, katerih lastniki so bili Legat in Šušteršičevi v Lescah ter Baebler in Langus v Radovljici, je OLO Jesenice 4.6. 1948 ustanovil Tovarno nogavic Lesce. Le-to so leta 1949 skupaj z novo Tovarno pletenin v Radovljici združili v podjetje Pletenine - nogavice Lesce, poznejšo "Almiro" v Radovljici.⁷⁹

Podobno se je zgodilo z nacionaliziranimi suknarskimi obrati lastnikov Kristana in Boleta v Zapužah ter Kolmana v Begunjah, ki so jih 6.1.1949 združili v Invalidsko podjetje Industrija Sukna Zapuže.

Na območju Bleda in Bohinja je bila pred vojno razširjena lesnopredelovalna industrija. Nacionalizirani obrati Lesne industrije Vintgar, lesnopredelovalni obrati Humerca in Heinrihar v Bohinju, Mulej in Gorjana na Bledu ter Pogačnik v Podnartu so postopoma prišli pod okrilje državnega podjetja LIP Bled.⁸⁰

V Lipniški dolini je železarska oziroma kovinskopredelovalna dejavnost cvetela že v srednjem veku. Nacionalizirani kovinskopredelovalni obrati Kovaške zadruge Plamen v Kropi in zasebnih kovinarskih podjetnikov (Pirc, Lazar) iz Lipniške doline so bili leta 1948 združeni v državno podjetje "Plamen" v Kropi.⁸¹

Kemični laboratorij bratov Pogačnik v Podnartu je začel leta 1948 delovati kot Kemični laboratorij Generalne direkcije kemične industrije LRS (poznejša Kemična tovarna Podnart), medtem ko so bile naprave za proizvodnjo peroksida prenešene v Belinko.

Tovarna čokolade A. Zavrtanika iz Lesc je po nacionalizaciji delovala kot državna Tovarna čokolade Lesce, ki se je leta 1958 preimenovala v Gorenjko, tovarno čokolade Lesce.⁸²

Nacionalizirana mlina V. Resmana v Zapužah in M. Porenta v Globokem sta v letih 1949-1950 spadala v Oblastno mlinsko podjetje, nato pa v republiški resor. Od leta 1952 sta oba mlina delovala v okviru Mlinskega podjetja Lesce, ki je postalo leta 1958 eden od ustanoviteljev Žita Ljubljana.⁸³

Blejski in delno tudi bohinjski konec sta že pred vojno slovela po bogati turistični in gostinski ponudbi. Deprivatizacija hotelov in gostinskih podjetij je potekala predvsem v letu 1948, izjema je le hotelsko podjetje "Turist Hotel" Julke Molnar na Bledu. Večino odvzetih hotelov je prevzela Uprava za turizem in gostinstvo pri Ministrstvu za trg in preskrbo LRS, nekaj pa tudi IO OLO Jesenice.

Gostilne so večinoma prevzemali v upravo mestni ljudski odbori. Nacionalizacija je zelo slabo vplivala na kakovost turistične ponudbe. Z velikimi izgubami so poslovale zlasti državne gostilne, pa tudi hoteli so poslovali z mnogimi težavami. Na področju gostinstva in turizma se je najprej in najizraziteje pokazalo, da je

⁷⁹ Nada Holynski - Majda Žontar: Gorenjska industrija od manufaktur do danes (dalje Holynski-Žontar). Kranj 1992, str. 32 in 37.

⁸⁰ Holynski-Žontar, str. 57-59.

⁸¹ Arhivska zbirka Kovaškega muzeja v Kropi, fond Zadruga, ae 7.

⁸² Holynski-Žontar, str. 86-89.

⁸³ Prav tam, str. 89.

bilo državno plansko gospodarstvo zelo slab nadomestek za zasebno pobudo in uničeno tržno gospodarstvo.

Negativne posledice preobrazbe nacionaliziranih zasebnih podjetij v državna podjetja socialističnega tipa so se kmalu po nacionalizaciji pokazale v vseh gospodarskih panogah. V podjetjih je začela padati delovna storilnost in kakovost izdelkov, mnogo podjetij pa je sploh prenehalo delovati. Leta 1939 je bilo v Sloveniji 785 industrijskih podjetij, medtem ko se je leta 1952 njihovo število zmanjšalo na 522 podjetij.⁸⁴

Zakon o nacionalizaciji ni bil le ekonomski, temveč predvsem politični ukrep KPJ, katerega cilj je bil gospodarsko in politično uničiti celoten družbeni razred zasebnih lastnikov kapitala. Pri tem ni bilo važno, na kateri strani je bil bivši lastnik med vojno. Edini cilj nacionalizacije je bil, da se ves zasebni kapital čim hitreje prenese v roke države oziroma partije. Kako temeljito se je država lotila izvajanja nacionalizacije, se lepo kaže iz njenega odnosa do delavskih proizvodjalnih zadrug. Delovanje delavskih proizvodjalnih zadrug ni bilo v skladu s tedanjo državno politično postavko, da lahko le do maksimuma razvit državni sektor reši delavsko vprašanje. Delavce, ki so bili kot mali lastniki člani takih zadrug, so obtožili, da jim je zadruga ljubša kot država in profit bližji kot obči ljudski interesi, za povrh pa so jim očitali, da so krivi za odliv strokovne delovne sile, ki jo je primanjkovalo državnim podjetjem.⁸⁵

Bivši lastniki so ob razlastitvi reagirali različno. Tisti, ki se niso sprijaznili z nacionalizacijo, so bili največkrat poslani na "prevzgojo" ali pa je bilo njihovo premoženje preprosto zaplenjeno. Bolj prilagodljivi so se izognili kazenskim sankcijam, nekateri od njih pa so bili v podjetjih, ki so bila včasih njihova last, zaposleni kot uslužbenci.

Zakon o nacionalizaciji ni uničil le zasebnih podjetnikov. Povzročil je tudi propadanje zasebnega trgovskega, gostinsko - turističnega, obrtniškega in poslovnega omrežja. S pojavom pojma družbene lastnine so začele propadati mnoge častitljive stare stavbe (gradovi, graščine, stare meščanske hiše), saj novonastale "lastnine" ni nihče vzdrževal.

---

⁸⁴ Prinčič, *Druga nacionalizacija*, str. 196-197.

⁸⁵ *Delavska enotnost* II, 24.5. 1946, št. 21, str. 5, Dj. Špoljarič: Ali nam delavske proizvodjalne zadruge koristijo?

Jurij Sinobad

ELIMINATION OF PRIVATE ENTERPRISE IN RADOVLJICA, BLEND AND BOHINJ REGIONS
AFTER WORLD WAR II

S u m m a r y

According to the sources available mostly from the archives of the Ministry of Justice and Administration of the Republic of Slovenia, in the two waves of nationalisation, in 1946 and 1948, 60 commercial companies under the ownership of 64 private individuals were nationalised in the Radovljica, Bled and Bohinj regions. In 1946, 9 timber, 6 textile, 3 metal and 1 chalk, building, catering and food companies were nationalised. Those remaining in private ownership were predominantly of small trade character, with the exception of Bled's hotelier and catering companies.

In April 1948, other companies were nationalised: 17 tourist hotelier, 7 textile, 4 large catering, 3 metal, 2 timber, 2 mills and 1 chemical, trucking and cinema. Before World War II, in the Bled and Bohinj regions tourist hotelier and timber companies prevailed, in the wider Radovljica region textile and mills, whereas in Lipniška dolina the metal industry.

Following the nationalisation, the majority of like companies were unified as a single company or incorporated into a larger one. A special chapter in the process of nationalisation was the estimation and establishment of the indemnity for the nationalised companies. The already issued official estimates were annulled on the Federal Government's demand in March 1948. So, in May 1948, a second estimation of nationalised property began, in which the estimated trade value of a company had to be considerably lower than its actual profit value. The consequence of such an estimating policy were obvious underestimates in the second estimation period, as the preserved documentation on the nationalised companies shows.

The negative consequences of the Nationalisation Law were firstly and the most sharply manifested in catering and tourism. The state-run planned economy proved to be an inadequate substitute for private initiative and ruined market economy. The suppression of private enterprise in turn, caused the destruction of the private commercial, catering, trade and business network.

Božo Repe

Energokemični kombinat Velenje - primer socialističnega nepodjetništva

I.

Energokemični kombinat Velenje (EKK) je bil eden od številnih ponesrečenih gospodarskih veleprojektov v socialistični Jugoslaviji. Za Slovenijo je pomenil tako hudo finančno obremenitev, da ga je med razpravo o likvidaciji eden od poslancev celo označil za "največjo nenaravno gospodarsko katastrofo Slovenije."¹

Zgodba o investiciji v EKK Velenje je dolga in zapletena, o projektu so na desetinah sestankov odločali ali razpravljali razni zvezni, republiški in občinski (oblastni in partijski) organi, banke, delovne organizacije in inštituti, odločitve pa so se večkrat spreminjale. Celovit pregled si je še danes težko ustvariti, saj je dokumentacija raztresena po raznih arhivih, del verjetno tudi v Beogradu.² Zaradi tega in zaradi prostorske omejenosti so v študiji upoštevana le najpomembnejša dejstva iz katerih je - brez pretenzij po neki končni oceni - moč v grobem izluščiti potek dogajanja od prvih zamisli do likvidacije investicije.

¹ Sejni zapiski skupščine Socialistične republike Slovenije, Ljubljana 1967, št. 30 (dalje Sejni zapiski 1967), str. 24, zapisnik 48. seje republiškega zbora skupščine SRS, 18.7. 1967 (razprava Rada Pušenjaka). O likvidaciji EKK Velenje so razpravljali in odločali vsi trije zbori, republiški, organizacijsko - politični in gospodarski.

² Mnogi dokumenti so bili zaupne narave, v zadevo so bila vpletena pomembna imena tedanje politične in gospodarske nomenklature in upravičeno lahko domnevamo, da se del dokumentacije ni ohranil, ni dostopen ali pa zanj ne vemo, najbrž pa je bila kakšna pomembna odločitev v zvezi s projektom sprejeta tudi "brez zapisnika." Pričujoči članek je napisan na osnovi naslednje dokumentacije: časopisnih in revialnih člankov, zapisnikov sej skupščine in njenih organov, objavljenih strokovnih ekspertiz, kronološko urejene dokumentacije o projektu, ki jo je vodila Splošna gospodarska banka Ljubljana (iz zasebnega arhiva sem jo dobil s posredovanjem zgodovinarja Jožeta Dežmana) in dokumentacije, ki mi jo je dal na razpolago tedanji poslanec mag. Cene Matičič.

V prispevku se nisem globlje spuščal v prikaz tedanjih splošnih gospodarskih razmer in tudi ne v zapleteno finančno plat investicije, ki bi terjala dodatno obravnavo z ekonomskega vidika, saj se številke navajajo deloma v "starih" in deloma "novih" dinarjih ("staremu" so leta 1965 ob gospodarski reformi odvzeli dve ničli, dinar pa je bil neuradno devalviran - cena mu je padla s 1250 na 750 din za dolar); pri delu investicij so cene navedene v raznih tujih valutah, predvsem funtih, konvertibilnih dolarjih in t.i. obračunskih dolarjih (pri nabavi opreme v vzhodnoevropskih državah); upoštevati bi bilo treba inflacijo, spremenjene tečaje, različne načine prikazovanja stroškov in izračunavanja končne cene izdelkov ter še vrsto drugih dejavnikov. Poleg tega je neuspeh z EKK imel tudi širše ekonomske in družbene posledice in ne le računsko prikazan vložek in izgubo (ker EKK ni bil zgrajen, pa se je Slovenija nekaterim posledicam tudi izognila - zelo pereča za Velenje in okolico bi npr. postala ekološka plat proizvodnje, na katero se tedaj niso ozirali). Za temeljitejšo analizo bi bilo poleg navedenega gradiva treba pregledati vsaj še celotno dokumentacijo izvršnega sveta v zvezi z EKK (zapisnike in magnetograme sej, gradiva raznih komisij in drugih organov itd.), kar sem sam sam zaradi preobsežnosti in raztresenosti gradiva ter dolžine obdobja storil le deloma. Upam, da bo prispevek koga spodbudil tudi k obširnejši obravnavi vprašanj v zvezi z EKK oz. slovensko investicijsko politiko v tistem času sploh.

Predlogi za graditev veleplinarne v Velenju so se pojavili že v začetnih razpravah o načrtih prve zvezne in republiške petletke, vendar zaradi pomanjkanja sredstev ambiciozna investicija kasneje ni prišla v petletko (razen v splošnih formulacijah), spor z Informbirojem pa je za nekaj časa zavrl nadaljnje pobude. Načrti o EKK so izhajali iz težnje dobiti sorazmerno stalen lastni energetski vir; iz prepričanja, da ima Šaleška dolina dovolj lignita (po tedanjih ocenah od 500 milijonov do milijarde ton, kar naj bi pri predvideni produkciji zadoščalo za sto let); iz ugotovitve, da je uplinjevanje lignita mnogo rentabilnejše kot njegova klasična uporaba, še zlasti kar zadeva transport; in iz želje, da bi v Sloveniji razvili veliko kemično industrijo, ki bi imela med vsemi industrijskimi vejami najtrdnjšo osnovo.³

Namen investicije je bil, da se s postavitvijo ustreznih objektov letno predela 1,643 milijona ton lignita v 500 milijonov kubičnih metrov plina s povprečno gorilno vrednostjo 4200 kcal na kubični meter (plin naj bi uporabljala zlasti velika industrijska podjetja), 46.000 ton uree (osnove za dušična gnojila), 131,3 milijona Kwh električne energije, 10.800 ton karbolnega olja, 25.200 ton dušičnega gnojila, 1.100 ton kisika, 5.400 ton surovega bencina, 10.200 ton žvepla in 6.000 ton amoniaka. Plin naj bi pod pritiskom tekkel po plinovodu v skupni dolžini 250 km do Kidričevega, Ljubljane, Jesenic, Raven in drugih večjih slovenskih krajev.⁴

V začetku razmišljanj o vplinjevanju premoga je bila taka usmeritev še logična, tako zaradi slabe plačilne bilance s tujino in nizke proizvodnje tekočih goriv in plina, kot zaradi negotovosti v svetu, nestalnih odnosov s socialističnimi deželami, predvsem pa zaradi drugačnega odnosa v proizvodnji in porabi primarne energije, ki je sredi petdesetih let v glavnem (78 %) temeljila na trdih gorivih, v začetku šestdesetih pa sta premog že začela izpodrivati nafta in zemeljski plin.⁵ Pomisleki proti investiciji pa so bili že tedaj v tem, da je bil velenjski lignit v primerjavi z dnevnimi kopi drugod po Jugoslaviji (Kolubara, Kosovo) sorazmerno drag in manj kvaliteten in da se je stroka po Evropi tudi sicer bolj ukvarjala z uplinjevanjem črnega premoga kot lignita.

Prve poizkuse s predelavo velenjskega lignita so rudarski strokovnjaki, kot navaja inž. Lavrenčič, opravili v Mostu na Češkem leta 1948 (pred tem so lignit osušili v briketnici v Čupriji). Poizkusi so se obnesli. Že pred tem so tudi ugotovili, da so že med vojno, leta 1943, Nemci v Inštitutu za raziskovanje rjavih premogov v Freiburgu na Saškem pod vodstvom prof. Kegla izdelali elaborat o možnostih

³ Komparativne prednosti tovrstne predelave lignita in vzporedne kemične industrije ter dotedanje poskuse je v obširnih ekspertizah z naslovoma *Perspektive kemične predelave velenjskega lignita* (Nova proizvodnja, 1951, št. 2, str. 71-113) in *Izgradnja kemične industrije Slovenije na bazi velenjskega premoga* (Nova proizvodnja, 1952, št. 3, str. 183 in dalje) razložil inženir Boris Lavrenčič.

⁴ Elaborat Narodnogospodarska rentabilnost energokemijskega kombinata (EKK) Velenje, Ekonomski institut pravne fakultete Ljubljana, avtor dr. Aleksander Bajt, drugi ponatis 15. april 1973 (dalje *Ekspertiza EI PF*), str. 5-7 (ekspertiza je bila na zahtevo Splošne gospodarske banke Ljubljana izdelana leta 1965, op. p.). Navedeni program proizvodnih izdelkov je le ena od inaic, saj so se načrti o proizvodnji (in tudi količini) sicer spreminjali.

⁵ Tomaž Černej: *Ekonomska upravičenost EKK Velenje, Teorija in praksa III*, 1966, št. 1, str. 112-123.

briketiranja velenjskega premoga. Na obisku v inštitutu pa so ugotovili, da postopek po t.i. Sommerjevi metodi ni prinesel zelenih rezultatov. Nemci so tudi sicer zgradili več velikih obratov za uplinjevanje premoga, vendar ob rudnikih z dnevним kopom in pod pritiskom potreb izoliranega vojnega gospodarstva (Kriegswirtschaft), kar je seveda dajalo drugačen ekonomski izračun.⁶

Leta 1954 sta Rudnik lignita Velenje in TE Šoštanj sklenila nadaljevati z izdelavo projektov. Šele leta 1960 pa je bil po naročilu rudnika lignita Velenje izdelan prvi investicijski elaborat.⁷ Izdelala sta ga Kemijski institut Boris Kidrič Ljubljana in Industrijski biro Ljubljana, tedanja predračunska vrednost pa je bila skupaj 48.353 milijonov dinarjev.⁸ Celotna investicija naj bi se financirala iz investicijskih posojil, predvsem iz sredstev splošnega investicijskega sklada, s predvideno štiriodstotno obrestno mero in rokom vračila dvajset let. Investitor je bil Okrajni ljudski odbor Celje.⁹ Decembra 1960 je bila med rudnikom lignita Velenje, TE Šoštanj in TE Velenje sklenjena pogodba o ustanovitvi Poslovnega združenja za izgraditev EKK Velenje in januarja 1961 pred okrožnim sodiščem v Celju tudi registrirana. Podpisniki so bili ing. Ciril Mislej, šef biroja združenja, Nestl Žgank, predsednik upravnega odbora (UO) združenja, in ing. Dušan Pipuš, član UO združenja. V skupnost združenja je pristopilo 36 velikih gospodarskih podjetij iz vse Slovenije. Cena investicije je bila že na začetku previsoka, zato je bil kmalu izdelan drugi investicijski program, ki naj bi služil kot podlaga za najetja kreditov pri bankah in za druga investitorska preddela. Predračunska vrednost je bila več kot prepolovljena (na 21.260 milijonov), pa tudi obrestna mera za posojila naj bi bila za en odstotek nižja. 54 % sredstev naj bi zbrali z bančnimi posojili, 46 % naj bi kot lastno investicijo prispevalo združenje. Sredstva za lastno investicijo naj bi dobili iz posojil, ki bi jih interesenti za plin in dobavitelji uvozne opreme dali veleplinarski, svoj delež pa naj bi prispevala tudi republika.¹⁰ 14. januarja 1961 je investicijski program odobril tudi Izvršni svet LR Slovenije, nakar je bil prijavljen pri Jugoslovanski investicijski banki (JIB), preko katere so se smela sklepati najetja posojil v tujini. JIB za projekt ni kazala pretiranega zanimanja. Zato se ni začel uresničevati, čeprav je EKK, v katerem je bilo zaposlenih 32 ljudi, izdeloval elaborate in informacije o njegovi koristnosti, ki jih je nato na raznih sestankih obravnaval tudi IS SRS ali njegovi sekretariati. IS je načrt še naprej podpiral in iskal možnosti za njegovo realizacijo. Le-te so se povečale z ustanovitvijo Splošne gospodarske banke (SGB) SRS 14.

⁶ Prav tam, str. 111.

⁷ Sejni zapiski 1967, št. 30, zapisnik 48. seje republiškega zbora skupščine SRS, 18.7. 1967, poročilo predstavnika izvršnega sveta Mirana Mejaka na skupni seji republiškega, gospodarskega in organizacijsko-političnega zbora skupščine SRS, str. 8.

⁸ Za primerjavo: od leta 1956 do leta 1962 je dolar veljal 300 din oz. 3 "nove" (kot so to računali po denominaciji leta 1965); v letih 1963/64 je bila vrednost dolarja 750 (7,50) din, med leti 1965/71 pa 12,50 (oz. 1250 "starih") din.

⁹ Kronološki pregled razvoja investicije za izgradnjo energokemičnega kombinata v Velenju od leta 1948 - 25. februarja 1966, Splošna gospodarska banka Ljubljana, Ljubljana, 8.3. 1966, str. 2, hrani pisec. (dalje Kronološki pregled I).

¹⁰ Prav tam, str. 3.

aprila 1962. Banka naj bi izdala namenske obveznice za izgradnjo EKK. Načrtovalci so predvidevali, da bo - kljub očitnemu oklevanju JIB - 50% investicije s posojili vendarle financirala federacija, če to ne bi uspelo, pa v celoti Slovenija. To so se na sestanku na Izvršnem svetu 13. oktobra 1962 dogovorili predstavniki EKK in IS.¹¹

EKK je obenem s političnimi dogovori ves čas poteka investicije skušal pridobiti tudi podporo strokovne javnosti, najprej na prvem jugoslovanskem posvetovanju o bogatenju domačih premogov na montanističnem oddelku Fakultete za naravoslovje in tehnologijo januarja 1963, kasneje pa še na drugih posvètih. V že močno spremenjenih gospodarskih in političnih razmerah v Evropi je skušal s pomočjo domače stroke dokazati smiselnost svojega početja. To je še posebej prišlo do izraza na simpoziju o tlačnem uplinjanju manjvrednih vrst premoga, posebej glede na plinarno Velenje oktobra 1964 v Portorožu. Posvet so pripravili Fakulteta za naravoslovje in tehnologijo univerze v Ljubljani, Zveza inženirjev in tehnikov SRS in Gospodarska zbornica SRS. Sklepi na simpoziju so izzveneli v podporo EKK (ki je simpozij tudi financiral - op. p.), saj so udeleženci "večinoma pridno trobili v en rog".¹² V celoti vzeto, bistvenih strokovnih (in tedaj tudi ekonomskih) pomislekov do srede petdesetih let ni bilo, po letu 1960 pa so se že pojavljali posamični resni pomisleki, za katere pa so odločujoči o investiciji vključno z IS menili, da niso dovolj utemeljeni. Med tistimi, ki so še dovolj zgodaj opozarjali na perspektive zemeljskega plina in s tem na nesmiselnost graditve EKK, so bili tudi nekateri strokovnjaki Kemijskega inštituta Boris Kidrič.¹³

Banka, ki bi morala nositi glavno breme investicije, pa je še pred portoroškim posvetom zbirala informacije tudi drugod. Od EKK je zahtevala podatke z mednarodnega simpozija o uplinjevanju in kemiji lignita, ki je bil septembra 1963 v Beogradu; v dvom glede investicije pa jo je spravila tudi informacija predstavnika rafinerije Sisak o "opuščanju karbokemije v klasičnih deželah z visokokaloričnim premogom."¹⁴

Bolj kot se je realizacija projekta zavlačevala, bolj se je stopnjeval pritisk zagovornikov investicije, obenem pa so se mnenja o upravičenosti graditve EKK Velenje začela razhajati. Javno mnenje je bilo tedaj že relativno močno in v časopisih (najprej skozi pisma bralcev) so se pričeli pojavljati dvomi v smiselnost investicije. Glede EKK se je v drugi polovici leta 1964 začel pravi javni spor, investicija je vedno bolj dobivala politični pomen, še zlasti, ko so se začeli vrstiti očitki, da so bile odločitve v zvezi z EKK sprejete po inerciji, s starim načinom odločanja in brez večjega vpliva skupščine (kar pa, kot bomo videli, ni bilo točno).

Toda sledimo naprej kronologiji. Dogovoru na IS oktobra 1962 je novembra sledil načelni pristanek JIB na sodelovanje. Vlogo za kreditiranje pa je zvezna banka nekaj mesecev kasneje zavrnila z utemeljitvijo, da je v tem letu usmerjena zgolj na

¹¹ Prav tam, str. 4.

¹² T. Černež: Ekonomska upravičenost EKK Velenje, Teorija in praksa III, 1966, št. 1, str. 123.

¹³ Sejni zapiski 1967, št. 30, zapisnik 48. seje republiškega zbora skupščine SRS 18.7. 1967 (razprava inženirja Ferda Papiča), str. 19.

¹⁴ Kronološki pregled I, str. 12.

kreditiranje bazične industrije. Je pa (brez lastne obveze) dovolila vodenje razgovorov o tehničnih in komercialnih pogojih za eventualno nabavo opreme v tujini (Češka, NDR).

V EKK niso odnehali, čeprav so se tudi veliki potencialni naročniki (železarne, Cinkarna Celje, Tovarna aluminija Kidričevo) vedli obotavljivo, saj niso imeli sredstev za investicijo, nekateri pa so že prehajali na mazut kot pogonsko gorivo. Septembra 1963 so izdelali novo finančno konstrukcijo (t.i. tretji aneks). Po tem aneksu so se skupni investicijski stroški povečali za skoraj 14 milijonov, na 36.085,5 milijona dinarjev, in to kljub odločitvi, da se večina opreme nabavi v cenejših vzhodnih državah. Oktobra je EKK s podjetjem Tehnoexport Praha sklenil pogodbo o nakupu generatorjev za uplinjevanje premoga v vrednosti 2,854.763 dolarjev in večinoma (80 %) na kredit, čeprav še ni imel nobenih garancij in dovoljenj domačih institucij. Sočasno so potekala pogajanja z drugimi tujimi dobavitelji v obeh tedanjih Nemčijah, na Japonskem, v Italiji in v Angliji. Začeli so tudi s pripravljalnimi zemeljskimi deli. Iz številnih razgovorov, ki so jih imeli predstavniki EKK z vladnimi organi in banko, se da razbrati ugotovitev, da samo uplinjevanje kot osnovna dejavnost zaradi predvidene previsoke cene plina (kljub umetno zniževani cene, lignita v kalkulacijah) ne bo rentabilna, pač pa naj bi bila rentabilna vzporedna proizvodnja kemičnih izdelkov. V tem času so bili v soseščini že zgrajeni ali so se še gradili naftovodi. INA je gradila rafinerije, v razpravi na raznih organih (npr. svet za energetiko pri Gospodarski zbornici) so bile že obravnavane možnosti plinovodnih povezav z vzhodom in Alžirijo, nekaj kasneje pa tudi možnosti dobave plina iz Hrvaške po polovico nižji ceni, kot je bila predvidena za velenjski plin. Posledice zanemarjanja vlaganj v energetiko so postajale očitne, načrtovalci pa se niso mogli odločiti, kakšni viri bi bili za Slovenijo najprimernejši. Še pred odločilnimi podpisi pogodb naj bi tudi trije tuji eksperti (en angleški in dva francoska) odsvetovali investicijo, negativen odgovor glede njene perspektivnosti pa naj bi na obisku v Velenju (konec avgusta 1963 op.p.) Kardelju dal celo sam Nikita Hruščov.¹⁵ Močni "velenjski lobby" (za katerim je stal Franc Leskošek - Luka), pa je očitno pridobil podporo dovolj vplivnih politikov, ki so pri SGB dosegli, da je decembra 1963 odobrila kredit, katerega višina naj bi ob drugih predvidenih virih financiranja zadostovala za pokritje investicije. Vendar je bil kredit odobren pogojno: če JIB da garancijo za tuje kredite za uvoz opreme in če tudi sama kreditira projekt. Obenem je banka dala preveriti tehnološki del elaborata EKK Fakulteti za naravoslovje in tehnologijo.

Marca 1964 je JIB končno odobrila izgradnjo veleplinarne, pri čemer je ostala zgolj pri garancijah za tuje kredite in kredite za nabavo uvožene opreme (ob zagotovitvi dinarske protivrednosti), ni pa pristala na neposredno lastno kreditiranje. Sodelovanje z JIB se je zatikalo tudi kasneje, tako pri dajanju soglasij za posamezne posle v tujini kot pri določanju finančnih obveznosti (JIB si je med drugim za svoje garancije pri nakupu opreme v tujini hotela zagotoviti visoke penale od celotne

¹⁵ Pismo Jožeta Jana Cenetu Matičiču, Ljubljana 10.8. 1969, hrani Cene Matičič.

cene investicije, če ta ne bi bila končana do predvidenega začetka obratovanja, to je do 1. aprila 1967).

Pri tedanjem predsedniku slovenskega IS Viktorju Avblju, močnem podporniku EKK (ki je sredi leta 1962 zamenjal Borisa Kraigherja) je bila nato imenovana komisija za izgradnjo objekta (predstavniki banke, sekretariata za industrijo, rudnika, EKK, TE Šoštanj, občinske skupščine Velenje in projektivnega biroja Velenje), ki je morala poskrbeti za pripravo novega elaborata, ker se je prejšnji pri naročenem preverjanju izkazal za pomanjkljivega. 26. junija 1964 je izvršni svet na 38. seji prevzel poroštvo za investicijsko posojilo v višini 31.288,890.000 din za osnovna in 768,765.000 din za obratna sredstva, ki naj bi ga Poslovno združenje EKK Velenje najelo iz sredstev SGB za izgradnjo objektov uplinjevanja. Svoje poroštvo je dala tudi občinska skupščina Velenje. SGB je pri tem opozarjala vlado, da velja garancija le za odplačevanje kredita EKK, ne zagotavlja pa sredstev za kreditiranje ali z drugimi besedami: banka nima dovolj dinarskih sredstev za kredit, kar bo povečalo njen deficit).¹⁶

Po dobljeni garanciji so se začele sklepati tudi druge pogodbe v tujini. Julija 1964 je bila sklenjena pogodba s podjetjem Humpreys and Glasgow iz Londona v višini nekaj več kot 5,6 milijona funtov. Naročilo je bilo tudi za britanske razmere veliko, tako da so o njem (kot projektu, ki bo močno povečal izvoz Britanije v Jugoslavijo) poročali tudi večji britanski časopisi, dolgoročen kredit za nakup pa je prispeval konzorcij britanskih bank in zavarovalnic, ki jih je zastopala banka Lazard Brothers.

Medtem so se razmere med SGB in vlado zaostriale. Direktor banke Niko Kavčič je javno opozoril, da se na banko izvaja pritisk, naj zagotovi več milijard dinarjev za financiranje bazične industrije, viri za to pa niso zajamčeni. (Investicijska sredstva republike, ki jih je banka že dobila, je namreč morala usmeriti v kmetijstvo, turizem, promet in negospodarstvo - op. p.). Kavčič je tudi opozoril na neenakopraven odnos med JIB in SGB in na razlike v kreditih (gospodarstvo banki posoja denar na dve leti s 6 % obrestno mero, od nje pa se zahteva, da s temi sredstvi kreditira investicije na 20 do 25 let z 2 % obrestno mero).¹⁷ Kavčičeva stališča so bila napoved nekaterih ostrih ukrepov banke. Ti so bili predvsem posledica spremenjene vloge bank ob napovedani gospodarski reformi za leto 1965. Leta 1963 so bile nekatere obveznosti investicijskega sklada prenešene na banke, SGB je postala centralna investicijska banka za vso Slovenijo, za prej širokopotezno začete (politično dogovorjene) investicije, pa ni bilo pokritja. Že v začetku šestdesetih let (neuspela prva reforma leta 1961) je postalo jasno, da Jugoslavija takega investicijskega pritiska ne bo zdržala.

¹⁶ Kronološki pregled I, str. 38.

¹⁷ Borba XXIX, 22.8. 1964, št. 231, Banka izmedju čekića i nakovnja, (intervju Jova Pjevića z Nikom Kavčičem).

¹⁸ Delo V, 1.10. 1964, št. 268, Sklepi splošne gospodarske banke SRS o odpovedi kreditov za investicije.

28. septembra 1964 je SGB odpovedala kredite za investicije devetim podjetjem, med njimi tudi EKK. Banka je izjavila, da bo dajala prednost elektroenergetskim objektom in investicijam, ki so usmerjene izvozno.¹⁸ Kot možnost za rešitev EKK je SGB predlagala, naj ga JIB uvrsti med energetske objekte, kar bi mu omogočilo druge vire financiranja. Zvezna banka pa je zaradi že sklenjenih poslov v tujini, za katere je dala garancijo, sedaj imela drugačen interes in s predlogom SGB ni soglašala.¹⁹

V časopisju so se v zvezi z EKK začele pojavljati polemike, članki za in proti, stopnjeval se je strokovni (simpozij v Portorožu) in politični pritisk.²⁰ Nekateri pisci so "centralno slovensko plinarno" prikazovali kot žrtev spora med ljubljanskimi in beograjskimi bankami. Rudarski sindikat v Velenju je podprl svoje vodstvo, zahteval tožbo proti SGB, javno obsodbo ravnanja banke in grozil, da "v kolikor se zadeva ne bo drugače uredila je o tem obvestiti tudi maršala Tita."²¹ EKK je pred Višjim gospodarskim sodiščem v Ljubljani tudi vložil tožbo proti SGB, ki pa jo je kasneje umaknil.

Opisani pritiski in delno upravičeni očitki o enostranskem ravnanju banke pri prekinitvi pogodbe, za katerega ni bilo jasno, kako se bo pravno izteklo, zahteve tujih partnerjev preko JIB in drugih zveznih organov, da se pogodbe spoštujejo oz. dogovorjeni sporazumi podpišejo, so spodbudili ponovno dogovarjanje banke z izvršnim svetom. SGB je predlagala reaktiviranje kreditiranja EKK pod pogojem, da bi vir kreditiranja postala usmerjena sredstva republike, za začetno premostitev pa naj bi dobila sredstva iz posojil gospodarskih organizacij za kritje obveznosti bivšega republiškega investicijskega fonda, nato pa naj bi republika razpisala posebna obvezna posojila za energetiko. IS je SGB v teh razgovorih (na sestanku 7.12. 1964) obvestil, da "tretira EKK kot pomembno investicijo v celotnem programu reševanja deficita v energetske bilanci SRS in predvideva tudi sredstva za izgradnjo EKK."²² Investicijo v EKK je podprla tudi skupščina: Franc Testovnik, poslanec gospodarskega zbora, je IS zastavil poslansko vprašanje, zakaj je dopustil enostransko odpoved kreditne pogodbe. V svojem nastopu je izčrpno utemeljeval upravičenost investicije. Predstavniki IS Drago Dolinšek mu je na 16. seji zbora 16. decembra 1964 odgovoril, da IS meni, da je investicija upravičena in v njen prid prav tako navajal vrsto razlogov. Obenem pa je tudi branil upravni odbor SGB, češ da je pri odpovedi kredita ravnal v skladu s svojimi pristojnostmi in odgovornostmi. Povedal je, da so republiški upravni organi že izdelali študijo o načinu financiranja ključnih energetske objekto, kamor sodi tudi EKK. To naj bi SGB odprlo perspektivo pri financiranju, zaradi česar naj bi njen upravni odbor sklep spremenil. Deset poslancev je nato

¹⁹ Delo V, 3.10. 1964, št. 270, Investicijska banka ne soglašala.

²⁰ Ljubljanski dnevnik XIV, 22.10. 1964, št. 289, Od kod naj dobimo kalorije?; Delo V, 24.10. 1964, št. 291, Tehnica se že nagiblje v prid uplinjavanja velenjskega lignita; Delo V, 25.10. 1964, št. 292, EKK Velenje potreben in koristen, in drugi članki.

²¹ Kronološki pregled I, str. 66. Zahteva je bila objavljena v sindikalnem glasilu velenjskih rudarjev (Rudar 1964, št. 13).

²² Kronološki pregled I, str. 68-70.

predlagalo, da - če SGB svoje odločitve ne bi preklicala - gospodarski zbor o gradnji EKK Velenje razpravlja še enkrat, pod posebno točko dnevnega reda.²³

Mnenje skupščine je spodbudilo IS, da je 19. decembra 1964 banki dal poročilo za primer, če le-ta investicije ne bi bila zmožna kreditirati. EKK je znova začel dobivati posojila, zaradi povišanja investicijskih stroškov pa je bil izdelan nov aneks k pogodbi. Igra s predračunskimi vsotami, seštevanjem kreditov in dolgoročnih obveznosti, prerazporejanjem tranš in računanjem realizacije proizvodnje se je ponovila. V delno kreditiranje (objektov za proizvodnjo umetnih gnojil) pa se je bila pripravljena vključiti tudi JIB pod pogojem, da to oddobri zvezna skupščina.

Perspektiva investicije pa je bila kljub temu negotova. Nekateri poslanci v skupščini so nekaj mesecev zatem začeli opozarjati, da bo imela opredelitev za tovrstno (predrago) energijo dolgoročne posledice za vso Slovenijo. V razpravi o družbenem planu SRS za leto 1965 18. februarja 1965 (dva meseca preden je vodstvo IS prevzel dotedanji podpredsednik Janko Smole, op. p.) je bilo pred republiškim zborom postavljeno vprašanje utemeljenosti graditve EKK in nato k 27. točki sprejet amandma, po katerem bi moralo po smiselni interpretaciji uplinjanje lignita izpasti iz družbenega načrta, česar pa IS ni upošteval.²⁴

Financiranje izgradnje je od konca leta 1964 do srede leta 1965 potekalo "normalno" (to je iz sredstev SGB in proračuna ter s prelivanjem sredstev in vsakovrstnimi kreditnim aranžmaji, v katerih so sodelovale razne delovne organizacije). Julija 1965 je SGB zaradi pomanjkanja sredstev ustavila financiranje gradbenih del, znova so se pojavljali dvomi, ali bo EKK sploh kdaj zmožen odplačevati kredite, še zlasti devizne, pri tujih dobaviteljnih in sorodnih jugoslovanskih podjetjih (zlasti na Kosovu) so se začela prva previdna poizvedovanja, ali bi bilo mogoče naročeno opremo replasirati. Oktobra 1965 je Ekonomski inštitut pravne fakultete dobil podatke o EKK in dr. Aleksander Bajt je po naročilu banke začel izdelovati ekspertizo, ki je bila končana v začetku leta 1966. Novembra je IS imenoval novo komisijo, ki naj bi se ukvarjala z EKK. Predračunska vrednost se je znova povečevala (po pisanju Večera s 45 "starih" milijard dinarjev, izračunanih po prvi prekinitvi, na 77 milijard). Povečala se je tudi predvidena cena velenjskega plina: s 15 na 25 din. Bodoči porabniki so menili, da je taka cena v primerjavi z mazutom nesprejemljiva. V Velenje je prispelo 2800 ton opreme, ki je niso imeli kje montirati.²⁵ V časopisih so znova oživele kritike projekta, opozarjanje na velikost investicije, majhno vrednost proizvodnje in s tem nizko rentabilnost.

Petega januarja 1966 sta po pooblastilu predsednika IS Janka Smoleta dva člana IS obvestila EKK Velenje, da Izvršni svet skupščine SRS ne more zagotoviti sredstev

²³ Sejni zapiski 1964, zapisnik 16. seje Gospodarskega zbora skupščine SRS, 16.12. 1964, str. 12-16 in priloge (vprašanja poslancev), str. 224-226.

²⁴ Tomaž Černež: Ekonomska upravičenost EKK Velenje, Teorija in praksa III, 1966, št. 1, str. 120.

²⁵ Večer XXI, 8.12. 1965, št. 283, Kako financirati gradnjo energokemičnega kombinata Velenje?

v smislu garancije, ki jo je dal 19.12. 1964. SGB se je že dogovarjala o odkupu opreme, ki je rjavela v Velenju ali pa so jo v tujini še izdelovali.²⁶

Informacije o zakulisnem dogovarjanju med banko in vlado o ukinitvi investicije so začele curljati v javnost. Nastajal je vtis, da je projekt "klinično mrtev", ni pa bilo jasno, kdaj bo to tudi "zares", kdaj ga bodo pokopali in kdo bo plačal pogrebne stroške.

II.

Drugega februarja 1966 je v Delu izšla informacija, da je predstavnik SGB na seji odbora republiškega zbora za proizvodnjo in promet povedal, da banka ne bo več kreditirala EKK, ker je investicija nerentabilna. Zato se že dogovarjajo, da bi naročeno opremo prodali drugim investitorjem. To je izzvalo ostro reakcijo EKK. Naslednjega dne je SGB svojo (in vladno) odločitev tudi formalizirala: velenjskim investitorjem je poslala uradno obvestilo, v katerem navaja znano dejstvo, da znaša celotna investicija za EKK 725,170.710 N din in da bi SGB poleg že danih kreditov v obdobju 1966-1968 morala zagotoviti 429,554.750 N din, česar pa ne more izpolniti. V obvestilu je bilo tudi zapisano, da svojega dela obveznosti, kot je bilo že sporočeno, ne more izpolnjevati niti IS, s katerim je banka zadnja dva meseca skupaj preučevala možnosti za odstop od tega posla, iskala interesente za kupljeno opremo in o stanju obvestila JIB.²⁷

Posledica te odločitve je bila, da je dva meseca kasneje tudi občina Velenje na predlog upravnega odbora poslovnega združenja za izgraditev EKK (po predhodnem odstopu TE Šoštanj in rudnika lignita Velenje od investicije) sklenila likvidirati EKK.²⁸

Med JIB (ki je sprva kot garant dolgov v tujini likvidaciji nasprotovala, nato pa se je s stanjem sprijaznila in hotela zadevo s čimmanj škode zase hitro zaključiti, predvsem pa izkoristiti odobreni angleški kredit za opremo v druge namene), SGB, EKK in IS SRS so se še isti mesec začeli mukotrpnimi pogovori, kako razrešiti pogodbeno razmerja s tujimi partnerji. Kombinacije z morebitnimi drugimi jugoslovanskimi partnerji (Kolubara, Kosovo, Plevlja) so se večinoma izkazale za neuresničljive. Tuji partnerji so zahtevali bodisi realizacijo (z možnimi adaptacijami, če bi se investitor spremenil) bodisi zelo visoke odškodnine ob enostranskem razdrtju pogodbe, tako da so številke v kalkulacijah o potrebnih sredstvih za zaprtje vrto glavo naraščale.

To je znova opogumilo zagovornike investicije, še zlasti, ker dokončnega odgovora na vprašanje, kaj storiti z EKK, ni dala niti analiza Ekonomskega inštituta, ki jo je nekaterim vodilnim politikom in gospodarstvenikom v republiki tedaj poslala SGB.

---

²⁶ Kronološki pregled I, str. 116.

²⁷ Prav tam, str. 124.

²⁸ Delo VII, 9.4. 1966, št. 96, Predlog za likvidacijo EKK Velenje (poročilo F. Krivca o sestanku upravnega odbora EKK).

Avtor ekspertize, dr. Aleksander Bajt, je v analizi izhajal (kar zadeva kvaliteto opreme in postopek predelave) iz tehničnih podatkov, ki jih je dobil od EKK Velenje in iz njihovega izračuna rentabilnosti lastnega zasebnega produkta; izhajal je tudi iz danega stanja (torej že izbranih objektov in plačane ali naročene opreme) in iz t.i. narodnogospodarske rentabilnosti investicije. Za narodnogospodarsko metodo je bistveno, kot je zapisal, "da ne meri učinkovitosti naložbe po velikosti enoletnega produkta, ampak po velikosti produkta v vseh prihodnjih razdobjih, v katerih bo produkt dajala." Po tej metodi "izračun narodnogospodarske rentabilnosti naložbe po družbenem produktu zahteva, da tudi zasebni produkt naložbe, lastni in tuji, opredelimo tako, da bo lahko pomenil prispevek k družbenemu produktu." "Konkretnije to pomeni, da ne štejemo za stroške naslednjih postavk iz izračunov rentabilnosti, ki jih je napravil EKK Velenje sam: obresti od kreditov za obratna sredstva, obresti za domače kredite za osnovna sredstva, odplačila tuzemskih kreditov, amortizacije, obresti od poslovnega sklada, osebne dohodke s prispevki, oblikovanje skladov (rezervnega, skupne porabe in drugih)..."²⁹ Ekspertiza opozarja na posledice morebitne ustavitve del: poleg delno izračunanega finančnega zneska tudi na izgubljeni intelektualni kapital; na izgubo možnega produkta in na to, da zaradi specifičnosti opreme morebitni novi investitor ne bo mogel stoo odstotno povrniti sredstev.

Rezultate izračuna je avtor štel za pogojne: deloma zaradi nezmožnosti preverjanja vseh podatkov, deloma pa zaradi nejasnosti perspektive energetske politike v narodnem gospodarstvu. Bajtov zaključek je bil, da investicija EKK Velenje pomeni "pomembno racionalizacijo produkcije v narodnogospodarskem merilu in ji daje obenem podlago, da se dvigne na tehnično in ekonomsko (z vidika njegove produktivnosti) višjo raven. Ta sklep še ne opravičuje predloga, da izgradimo EKK Velenje. Če so nam na voljo drugi, obilnejši in cenejši viri energije, ali če iz kakršnega koli razloga ni možnosti, da bi se poraba plina bistveno razširila (na kakršenkoli ekonomsko smiseln način), bi bila lahko odločitev proti izgradnji EKK Velenje."³⁰

Kljub rezervam in pogojnikom pa se je ekspertiza vendarle bolj nagibala v prid investiciji kot ne: po zapisanih sklepnih mislih je predelava v plin bolj racionalna investicija kot uporaba trdega goriva; orientacija na zemeljska olja naj bi bila v perspektivi energija t.i. drugega razreda - torej naj bi se olja uporabljala zgolj tam, kjer so nenadomestljiva (podobno pa velja tudi za elektriko) in taka orientacija "... najbrž zahteva, če so možnosti da se poraba plina kasneje še bistveno poveča, izgraditev EKK."³¹

Ekspertizo so kot odločitev za investicijo razumeli tako v sredstvih javnega obveščanja kot v politiki.³² Kot glavnega krivca za začeto likvidacijo EKK so

²⁹ Ekspertiza EI PF, str. 12.

³⁰ Prav tam, str. 29.

³¹ Prav tam, str. 30.

³² Npr. Večer, XXII, 23.4. 1966, št. 95, Oto Klipšteter: Balada o Velenjskem velikanu. ("Po naročilu slovenske gospodarske banke je oktobra 1965 naredil ekonomist dr. Aleksander Bajt analizo o tem, ali

časopisi navajali reformo, podražitev investicije pa naj bi zlasti povzročila nova pariteta dinarja. Po številkah, ki so jih navajali časopisi, naj bi likvidacija stala več kot dvajset milijard dinarjev. Na raznih političnih sestankih (tudi na sejah centralnega komiteja) in v javnosti se je začelo zastavljati vprašanje konkretne odgovornosti za nastalo stanje. Vse to je sprožilo ponovne težnje, da bi kombinat v manjšem obsegu vendarle obdržali. Osnovna dejavnost naj bi bila kemična predelava lignita (kaprolaktan, urea, vodikov peroksid in drugi kemični izdelki), plin pa stranski proizvod (namesto 500.000 bi proizvedli 200.000 kubičnih metrov). Tak obrat bi stal približno 35 milijard din, zanj so se zlasti ogrevali v Velenju, še posebej v likvidacijskem odboru. Poleg premoga naj bi predelovali nekaj deset tisoč ton nafte (že prej pa so se pojavljale tudi možne kalkulacije z združevanjem lignitnega in naravnega plina pri uporabi).³³ Zaradi težav pri likvidaciji, zlasti pri dogovorih s tujimi partnerji, se je za zamisel ob podpori skupščine znova začel ogrevati tudi izvršni svet. 14. aprila 1967 je ustanovil začasno komisijo, ki naj bi urejala vprašanje EKK Velenje in preučila tudi možnost nadaljevanja gradnje energokemičnega kombinata po spremenjenem proizvodnem programu.³⁴ Spremenjeni program naj bi celo vzpodbudil k povezavi slovenske kemične industrije, EKK pa naj bi postal njeno integracijsko jedro. Del proizvodnega programa naj bi prevzela tudi druga podjetja, zlasti Cinkarna Celje. Kemijski inštitut Boris Kidrič je začel na osnovi spremenjenih načrtov izdelovati nove ekspertize.³⁵

Razprave o oživitvi projekta pa so bile kratkotrajne. Izvršnemu svetu se je iztekal mandat, komisija pa je na koncu vendarle ugotovila, da bi bilo vplinjavanje velenjskega lignita nerentabilno, podprla pa je alternativni proizvodni program celjske Cinkarne (izdelava amoniaka, amonsulfata, uree oz. kompleksnih granularnih gnojil). Cinkarna naj bi iz naročene opreme v Londonu prevzela ustrezne dele, drug del pa naj bi prevzela Železarna Jesenice. Tak predlog je že na 1. seji 19. maja 1967 sprejel novi izvršni svet pod vodstvom reformno usmerjenega Staneta Kavčiča in o njem

je investicija EKK gospodarna ali ne. Dr. Bajt reče: Da." Podobno analizo opredeljuje Informacija o vprašanih odgovornosti pri projektiranju, izgradnji in prenehanju izgradnje EKK Velenje (ugotovitve iz dokumentacijskih materialov), ki jo je 31.3. 1969 pripravila komisija za družbeno nadzorstvo: "Iz razprave Narodno-gospodarska rentabilnost energo-kemičnega kombinata Velenje, ki jo je izdelal prof. A. Bajt, izhaja, da bi bila izgradnja energo-kemičnega kombinata z narodno-gospodarskega stališča povsem rentabilna." (Informacija str. 16, hrani pisec.) Sam avtor ekspertize je po skoraj treh desetletjih o svojem delu zapisal: "Naredil sem teoretično imenitno študijo, pri tem sem uporabil pri nas docela neznano metodo, in kljub temu, da sem bil načeloma proti - tudi ves narod je bil - s študijo ugotovil, da bi se plin izplačal. Kavčič (Stane, op. p.) je to izvedel in me izločil iz komisije, ki bi se naj formirala in odločila o EKK Velenje." (Razgledi, 4.3. 1994, št. 5, Intervju z dr. Aleksandrom Bajtom).

³³ Večer XXIII, 6.3. 1967, št. 53, J. Volf: Hude dileme ob EKK; 13.4. 1967, št. 86, Baza slovenske kemične industrije? Drugačen EKK Velenje.

³⁴ Kronika poslovnih odnosov v času priprav za izgradnjo energo-kemičnega kombinata Velenje od 11.2. 1966 do 26.12. 1968, Kreditna banka in hranilnica Ljubljana, februar 1969 (dalje Kronološki pregled II), str. 51, hrani pisec.

³⁵ Delo IX, 19.4. 1967, št. 106, F. Jeras: Bo EKK uspelo povezati naše kemike? Zanimiva ideja na seji upravnega odbora Gospodarske zbornice SRS; Gospodarski vestnik, 21.4. 1967, št. 31, Reševanje EKK ali reševanje slovenske kemične industrije?; Celjski tednik XXI, 26.4. 1967, št. 15, Energo-kombinat?, in drugi članki.

so obširno poročali tudi časopisi. Nekateri komentatorji so v tem videli dokončno preusmeritev Slovenije na petrokemijo.³⁶ V London je odpotovala skupina strokovnjakov, ki naj bi se dogovorila o novih investitorjih in spremenjeni opremi, izvršni svet pa je izdelal predlog sporazuma o ureditvi premoženjskih in pravnih razmerij v zvezi z likvidacijo EKK. Sporazum je predvideval, da bo republika prevzela materialne posledice neuspelega projekta.³⁷ V juliju so o predlogu razpravljali štirje odbori nove republiške skupščine. Novi sklic skupščine se je precej razlikoval od starega, saj so bili poslanci izvoljeni v konkurenčnem boju med več kandidati in so se zato mnogo bolj zavedali svoje odgovornosti pred javnostjo. Nekateri poslanci so bili bodisi sami odlični finančni in ekonomski strokovnjaki, ki so poznali tedanje trende razvoja v svetu, ali pa so si priskrbeli mnenje neodvisne stroke. V razpravah je poslanec Cene Matičič dokazoval, da je bila nesmiselnost investicije očitna že pred dvema letoma in zahteval ugotovitev osebne odgovornosti za njeno nadaljevanje.³⁸ Pri tem je citiral "preroško" (kot jo je označil) diskusijo Mitje Vošnjaka, ki je že leta 1965 v skupščinski razpravi med drugim dejal: "Prepričan sem, da gre za dolgoročno, morda usodno odločitev in da lahko s to odločitvijo prejudiciramo razvoj celotnega slovenskega gospodarstva. Ne samo, ker bomo angažirali letos in tudi v bodoče skozi vrsto let ogromna sredstva, ki nam bodo manjkala drugod, temveč tudi zaradi tega, ker bomo s tako orientacijo, ki se je verjetno v svetu že precej preživela, lahko obsodili celotno slovensko gospodarstvo na to, da bo v bodoče navezano na toplotno energijo, ki bo dražja od energetskih virov v drugih deželah. S tem bi zmanjšali konkurenčne možnosti našega gospodarstva pri naporih za vključevanje v mednarodno delitev dela."³⁹

Po obravnavi raznih poročil - poročila začasne komisije IS v zvezi z likvidacijo EKK, sklepov IS v zvezi s tem, poročil in predlogov skupščinskih odborov v zvezi z EKK - je skupščina predloge vlade podprla in sprejela sporazum o ureditvi premoženjsko - pravnih razmerij v zvezi z likvidacijo poslovnega združenja za izgradnjo EKK Velenje. Deloma na tej seji, deloma kasneje (12.3. 1968) so bili sprejeti tudi predpisi in zakoni, ki so za likvidacijo EKK dovoljevali uporabo sredstev iz proračuna in iz skupnih rezerv gospodarskih organizacij ter zagotavljali druga subvencijska in kreditna sredstva, potrebna za likvidacijo. Ta sredstva so bila potem precej večja od predvidenih dvanajstih milijard, saj je bilo treba opremo tehnološko zelo spremeniti. Za Cinkarno precejšen del opreme niti ni bil uporaben,

³⁶ Gospodarski vestnik XVI, 30.5. 1967, št. 41, Končno zametki petrokemije v Sloveniji.

³⁷ Delo IX, 16.6. 1967, št. 161, Sporazum o obveznostih republike. IS o materialnih obveznostih v zvezi z likvidacijo EKK Velenje.

³⁸ Matičič je med drugim iskal nasvete pri izumitelju Jožetu Janu in univerzitetnem prof. dr. Friedrichu Gerlu, pa tudi sam je pri delu v Združenih narodih in med študijskim bivanjem v Sahari leta 1964 spoznal, da bo petrokemija prevladala nad kerbokemijo in je za Slovenijo predlagal tri med seboj neodvisne vire: ruski in alžirski plin in nizozemski plin iz Severnega morja. Razgovor s C. Matičičem 26.2. 1994, hrani avtor.

³⁹ Sejni zapiski 1967, št. 30, zapisnik 48. seje republiškega zbora skupščine SRS, 18.7. 1967 (razprava Ceneta Matičiča), št. 30, str. 13.

tako da je zmanjkalo okrog dve milijardi dinarjev za adaptacijo stare in nakup nove opreme. Republika naj bi po izračunih banke zagotavljala sredstva za plačilo pogodbenih obveznosti do leta 1980, sredstva za vračilo kreditov pa celo tja do leta 2000!⁴⁰

EKK je bil na dnevnem redu skupščine in njenih organov še v naslednjem letu, ko je IS poročal, kako poteka finančna sanacija, odprodaja opreme (Cinkarna je, kot se je izkazalo, skorajda ni mogla uporabiti) in drugi posli v zvezi z likvidacijo. Poslanci (prednjačili so Avgust Majerič, Cene Matičič in Ferdo Papič) so še naprej zahtevali, da skupščina razišče osebno odgovornost in odgovornost posameznih organov. Matičič je zahteval, da se razišče, v kakšnih okoliščinah in po kakšnih razpravah je IS leta 1964 sprejel supergarancijo za EKK in na kakšni zakonski podlagi je bilo to storjeno, zahteval pa tudi odgovornost za druge vpletene. To naj bi raziskal izvršni svet. Le-ta pa je preko podpredsednika Vinka Hafnerja predlagal, naj bi to raje storila posebna komisija ali komisija skupščine za družbeni nadzor, ker IS vendarle predstavlja kontinuiteto prejšnjih vlad in zato za ugotavljanje odgovornosti ni najbolj primeren. Republiški zbor je nato to nalogo naložil komisiji za družbeni nadzor.⁴¹

Oktober 1968 je IS sklenil poseben sporazum s Kreditno banko in hranilnico Ljubljana (prejšnja SGB), s katerim je celotno likvidacijo EKK Velenje prenesel na banko, za kar je tudi moral zagotoviti potrebna sredstva iz proračuna. Skupščina se je s tako rešitvijo strinjala. S sprejetjem Poročila o poteku likvidacije poslovnega združenja EKK Velenje in o sporazumu, ki sta ga sklenila izvršni svet Skupščine SR Slovenije ter Kreditna banka in hranilnica Ljubljana in ki so ga pristojni skupščinski organi sprejeli v oktobru in novembru 1968, je bila zadeva EKK formalno končana. S saniranjem finančnega stanja, aranžmaji o dokončni izdelavi opreme in njeni preprodaji (del je bil preprodan REHK Kosovo, pogovori pa so potekali tudi o preprodaji v druge države - Italijo in Indijo, morebitni prodaji v Južno Afriko pa so v Beogradu iz političnih razlogov nasprotovali) so se banka, trgovske organizacije (zlasti Metalka kot glavni dobavitelj opreme) in razna predstavništva ukvarjali še lep čas.

Tudi politično zadeva s tem še ni bila zaključena. Razprave v naslednjih mesecih so se v glavnem vrtele okrog vprašanja, kdo je najbolj zaslužen za zaprtje. V glavnem so zasluge za to pripisovali Stanetu Kavčiču, nekateri vplivni politiki (tudi Edvard Kardelj) pa so kasneje govorili, da so bili tudi oni proti investiciji, vendar da jih niso pravi čas poslušali. Kavčič je bil kot predsednik vlade res najbolj zaslužen za presekane agonije, ne gre pa prezreti, da v že precej "zrelah" razmerah (med drugim se je npr. proti investiciji izrekel tudi CK ZKS in vsakršno izsiljevanje in zavlačevanje likvidacije označil za nedopustno).

Manj uspešno je bilo ugotavljanje konkretne odgovornosti za podaljševanje investiranja. Komisija za družbeni nadzor je sicer pripravila obsežno poročilo na

⁴⁰ Kronološki pregled II, str. 85.

⁴¹ Sejni zapiski 1968, št. 38, zapisnik 66. seje republiškega zbora 19. in 20. novembra 1968, str. 37, 44, 45 in 76-80.

43 straneh. V njem predvsem povzema kronologijo dogajanja, vzroke za neuspelo investicijo pa so člani v glavnem videli v predolgotrajnem raziskovanju in programiranju, ki ga je medtem prerasel razvoj v svetu, potem v sistemskih spremembah (gospodarski reformi) in v nepravočasnem zagotavljanju sredstev za financiranje.⁴² Osebna odgovornost v poročilu ni bila opredeljena, nanj pa so še pred končno redakcijo dali pripombe tudi nekateri najbolj vpleteni posamezniki in institucije. Poročilo je bilo že v novem sklicu skupščine decembra 1969 poslano vsem poslancem republiškega zbora. Sklep o preverjanju odgovornosti naj bi bil s tem izpolnjen.

Nekateri poslanci so že ob Matičičevem predlogu za ugotavljanje odgovornosti menili, naj bi bil smisel ugotavljanja odgovornosti predvsem v tem, da bi se v bodoče tovrstnim zgrešenim projektom čimbolj izognili. Odgovor na to, koliko smo se jim res, pa je tema za drugo, precej obširnejšo razpravo.

Božo Repe

VELENJE ELECTRO-CHEMICAL COMBINE AS AN EXAMPLE OF SOCIALIST TYPE

(NON)ENTERPRISE

S u m m a r y

The paper considers one of the greatest failed investments in Slovenia after World War II, namely the Velenje electro-chemical combine project. The plan was to build installations which were supposed to produce annually 500 million cubic metres of gas with an average combustion value of 4,200 kCal per cubic metre from 1.643 million tons of lignite. The gas would be used mainly by large industrial companies. In addition, the plant would produce 46,000 tons of urea, 131.3 million kWh of electric power, 10,800 tons of carbolic oil, 25,200 tons of nitrogen fertiliser, 1,100 tons of oxygen, 5,400 tons of crude petrol, 10,200 tons of sulphur and 6,000 tons of ammonia. A 250 km long pipeline would supply gas to Kidričevo, Ljubljana, Jesenice, Ravne and other larger Slovenian towns. In this way, some kind of "central Slovenian gasworks" would develop in Velenje which would supply energy to all Slovenia. It would also provide a basis for chemical industry which was planned to become one of the strongest Slovenian economic branches.

The first proposals for the construction of a giant gasworks were presented soon after World War II, during the introductory discussion on the first five-year plan. The first project for the ECP was drawn up in 1960, the contracts for the acquisition of equipment were made in 1963 and the project was finally approved as late as the beginning of 1964. Just a few months later the Central Slovenian Bank refused to credit it, because the investment endangered its liquidity. Under government pressure and on the basis of its guarantee, the bank proceeded with the financing, despite warnings by many experts, that the expensive gasification of the Velenje lignite would never render the investment cost. In greatly altered economic circumstances (with an attempted economic reform in Yugoslavia in the meantime), the project was cancelled in 1967. The settlement of financial obligations took several more years and demanded huge efforts from the investors, especially banks and the government. The newly convoked Slovenian parliament later investigated the political responsibility for the failure of the project. No names, however, have ever been made public.

---

⁴² Informacija o vprašanih odgovornosti pri projektiranju, izgradnji in prenehanju izgradnje EKK Velenje (ugotovitve iz dokumentacijskih materialov), Ljubljana, 31. 3. 1969, hrani avtor.

Kazalo

CONTENTS - TABLE DES MATIÈRES - INHALT

Žarko Lazarevič, Uvodne besede	3
--------------------------------------	---

RAZPRAVE - ARTICLES - ETUDES - ABHANDLUNGEN

Ferdo Gestrin, Pojav podjetij od poznega srednjega veka do manufakturnega obdobja	5
UDK 338.4(497.12)"13/17"	
Stane Granda, Viri akumulacije kapitala na Slovenskem v 19. stoletju	19
UDK 336.64(497.12)"18"	
Jasna Fischer, Odprtost slovenske industrije v letih pred I. svetovno vojno	35
UDK 338.45+658.86(497.12)"/1914"	
Žarko Lazarevič, Podjetništvo v slovenskem kmetijstvu. Razpotja med individualnim in kolektivnim podjetništvom v kmetijstvu od zemljiške odvezdo II. svetovne vojne	45
UDK 335.6:63(497.12)"/1941"	
France Kresal, Slovensko podjetništvo v industriji	57
UDK 338.98(=863)"1918/1941"	
Bojan Balkovec, Prispevek k zgodovini Ljubljanske borze za blago in vrednote	75
UDK 386.762(497.12 Ljubljana)"192"	
Zdenko Čepič, Podjetništvo in revolucija. Stališča o zasebni gospodarski podjetnosti v politiki narodnoosvobodilnega gibanja	81
UDK 330.173:339.091(497.12)"1941/1948"	
Jože Prinčič, Nadomestitev individualnega podjetništva z državnim v industriji, trgovini, gostinstvu in obrti (1945-1948)	97
UDK 330.173:339.091(497.12)"1945/1948"	
Jurij Sinobad, Odpravljanje zasebnega podjetništva na območju Radovljice, Bleda in Bohinja po II. svetovni vojni	107
UDK 338.98+330.173(497.12-16)"1946/1948"	
Božo Repe, Energokemični kombinat Velenje - primer socialističnega podjetništva	119
UDK 66.013.6 Velenje "1960/1967"	

UDK 338.4(497.12)"13/17"

Ferdo GESTRIN, dr., akademik, redni univ. profesor v pokoju, SI - 61000 Ljubljana, Gestrinova 1
Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, 1, slov., (angl., angl.)

POJAV PODJETIJ OD POZNEGA SREDNJEGA VEKA DO MANUFAKTURNEGA OBDOBJA

Avtor v pričujočem prispevku obravnava začetek, pojav in razvoj podjetništva od poznega srednjega veka do manufakturnega obdobja.

UDK 336.64(497.12)"19"

Stane GRANDA, mag., raziskovalni svetnik, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Znanstveno-raziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, SI - 61000 Ljubljana, Novi trg 4

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, 1, slov., (angl., angl.)

VIRI AKUMULACIJE KAPITALA NA SLOVENSKEM V 19. STOLETJU

Avtor opozarja na velik pomen politike in ukrepov avstrijskih vladarjev 18. stoletja, ki so se izražali v proglasitvi Trsta in Reke za svobodni pristanišči. Prav trgovske zveze s tema mestoma, bodisi da gre za prodajo deželnih pridelkov in izdelkov ali pa za posredništvo med Jadranom in Panonsko nižino, ustvarjajo male, srednje in velike kapitale. V teh procesih so aktivni številni kmečki trgovci, ki so se preselili v mesto in svojo dejavnost razvejali na številna področja. Staro plemstvo in meščanstvo je kazalo malo poslovnega duha. Tudi nekateri naglo uspeli kapitalisti so se razmeroma hitro zadovoljili z doseženim in se preselili med rentnike.

UDK 338.45+658.86(497.12)"/1914"

Jasna FISCHER, dr., znanstvena svetnica, Inštitut za novejšo zgodovino, SI - 61000, Ljubljana, Kongresni trg 1

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, 1, slov., (angl., angl.)

ODPRTOST SLOVENSKE INDUSTRIJE V LETIH PRED I. SVETOVNO VOJNO

Na podlagi ankete, opravljene februarja 1919, je bila narejena analiza prodaje izdelkov slovenske obrti in industrije na celotnem etničnem ozemlju za 333 podjetij v letih pred I. svetovno vojno. Posebej je bila analizirana prodaja v neposredni okolici obrata, v deželi, v državnem okviru Avstroogrske ter v državah na vseh šestih celinah. 54 % podjetij je prodajalo v okviru države, 40 % pa v državah po vsem svetu.

UDC 338.4(497.12)"13/17"

Ferdo GESTRIN, Ph.D., Academitian, Retired Full Professor, University of Ljubljana, SI - 61000 Ljubljana, Gestrinova 1

Prispevki za novejšo zgodovino (Contributions to the Contemporary History), XXXIV, 1994, 1, Slv., (Eng., Eng.)

THE EMERGENCE OF ENTERPRISES FROM THE LATE MIDDLE AGES TO THE MANUFACTURE PERIOD

In the present article the author deals with the emergence and development of enterprises in the Slovenian provinces from the late Middle Ages to the manufacture period.

UDC 336.64(497.12)"18"

Stane GRANDA, M.A., Research Councillor, Historical Institute Milko Kos, Centre of Scientific Research of the Slovene Academy of Sciences and Arts, SI - 61000 Ljubljana, Novi trg 4

Prispevki za novejšo zgodovino (Contributions to the Contemporary History), XXXIV, 1994, 1, Slv., (Eng., Eng.)

SOURCES FOR THE ACCUMULATION OF CAPITAL IN SLOVENIA IN THE 19TH CENTURY

In his introduction the author stresses the significance of the policy and measures of the Austrian emperors in 18th Century manifested also in the proclamation of Trieste and Rijeka as free ports. Trade links with these two ports ensured the sale of home produce and products and served as a bridge between the Adriatic and the Panonian plane, which allowed the accumulation of small, medium and large capital. The most active in these processes were numerous rural merchants, who had moved from the countryside into towns where they rapidly developed and spread their trade. The old nobility and the bourgeois, however, showed little spirit of enterprise. The same goes for a number of capitalists who, after having achieved a swift success, retired as rentiers.

UDC 338.45+658.86(497.12)"/1914"

Jasna FISCHER, Ph.D., Scientific Councillor, Institute for Contemporary History, SI - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Prispevki za novejšo zgodovino (Contributions to the Contemporary History), XXXIV, 1994, 1, Slv., (Eng., Eng.)

OPENNESS OF THE SLOVENIAN INDUSTRY IN THE YEARS PRIOR WORLD WAR I

On the basis of a survey, carried out in February 1919, an analysis was made regarding the sale of the Slovenian trade and industrial products effected by 333 companies throughout the ethnic territory in the years prior to World War I. The analysis separately considered the sale in the vicinity of the workshop or factory, in the country, in the Austro-Hungarian empire and in the countries of each of the six continents. 54% of the companies sold inside the Austro-Hungarian empire and 40% to the countries worldwide.

UDK 334.6:63(497.12)"/1941"

Žarko LAZAREVIČ, dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1.

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, 1, slov., (angl., angl.)

PODJETNIŠTVO V SLOVENSKEM KMETIJSTVU (Razpotja med individualnim in kolektivnim podjetništvom v kmetijstvu od zemljiške odveze do druge svetovne vojne)

V slovenskem kmetijstvu so prevladovale majhne kmetije, ki niso bile sposobne zadostiti zahtevam tržnega gospodarjenja. Zato se je med Slovenci utrilo prepričanje, da lahko tem kmetom omogoči preživetje in sprostitev podjetniške pobude v okvirih kapitalistične ekonomije le zadrugištvo. Vendar so se ti upi izjalovili, ker pri blagovnem združništvu niso uspeli doseči takih rezultatov kot pri kreditnem.

UDK 338.98(=863)"1918/1941"

France KRESAL, dr., znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, SI - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, 1, slov. (angl., angl.)

SLOVENSKO PODJETNIŠTVO V INDUSTRIJI

Razprava obravnava razvoj podjetništva v Sloveniji v okviru Jugoslavije 1918-1941. Na osnovi virov in lastnih dolgoletnih raziskav ugotavlja podjetniško osnovo v tem obdobju, ki je razvila močno industrijo, organizirala tržišče in spodbujala ustvarjalno podjetniško vzdušje, sodelovala pri oblikovanju take pravne ureditve, ki je omogočala zaščito slovenskega narodnega gospodarstva, akumulacijo kapitala, nacionalizacijo tujih podjetij v začetku in možnost angažiranja tujega kapitala ob ustanavljanju novih podjetij in razvoju starih.

UDK 336.762(497.12 Ljubljana)"192"

Bojan BALKOVEC, mag., asistent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI - 61000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, 1, slov., (angl., angl.)

PRISPEVEK K ZGODOVINI LJUBLJANSKE BORZE ZA BLAGO IN VREDNOTE

Slovenski gospodarski krogi so si v začetku dvajsetih let prizadevali za ustanovitev borze v Ljubljani. Leta 1922 je prišlo do prvih odločitev. Vlada v Beogradu je dovolila ustanovitev borze v Ljubljani. Ustanovni sestanek je bil 6. avgusta 1923. Po daljših pripravah je bila borza otvorjena leto kasneje, 16. avgusta 1924. Prvi borzni sestanek je sledil 18. avgusta. Najaktivnejši pri pripravah za ustanovitev borze je bil kasnejši prvi predsednik borznega sveta Dragotin Hribar.

UDC 334.6:63(497.12)"/1941"

Žarko LAZAREVIĆ, Ph.D., Research Associate, Institute of the Contemporary History, SI - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1.

Prispevki za novejšo zgodovino (Contributions to the Contemporary History), XXXIV, 1994, 1, Slv., (Eng., Eng.)

ENTERPRISE IN SLOVENIAN AGRICULTURE (Crossroads between individual and collective enterprise in agriculture from the time of the Land Release (1848) to World War II)

At this time in the Slovenian agriculture, smaller farms prevailed which were unable to meet the demands of the market economy. As a consequence, the conviction had developed among Slovenes that only co-operative farming would ensure the survival of and enterprise initiative for smaller farmers. However, these hopes failed because the produce based co-operative farming could not match the results of the credit based co-operative farming.

UDK 338.98(=863)"1918/1941"

France KRESAL, Ph.D., Scientific Counsellor, Institute for the Contemporary History, SI - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Prispevki za novejšo zgodovino (Contributions to the Contemporary History), XXXIV, 1994, 1, Slv., (Eng., Eng.)

SLOVENIAN ENTERPRISE IN INDUSTRY

The paper deals with the development of Slovenian enterprise in the framework of Yugoslavia between 1918 and 1941. On the basis of sources and many years of personal investigation, the author considers the basis of entrepreneurs of the time, who helped in the development of a strong industry, the organisation of the market, the promotion of a spirit of enterprise and participated in the establishment of a legal order which ensured the protection of the national economy, capital accumulation, the nationalisation of foreign companies and the involvement of foreign capital in the establishment of new companies and the development of existing ones.

UDC 336.762(497.12 Ljubljana)"192"

Bojan BALKOVEC, M.A., Assistant, University of Ljubljana, Faculty of Philosophy, SI - 61000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Prispevki za novejšo zgodovino (Contributions to the Contemporary History), XXXIV, 1994, 1, Slv., (Eng., Eng.)

A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF LJUBLJANA STOCK-EXCHANGE FOR GOODS AND VALUABLES

At the beginning of the Twenties Slovenian economic circles endeavoured to establish a stock exchange in Ljubljana. In 1922 the first decisions were made and the government in Belgrade granted permission for its establishment. The founding assembly of the Stock-Exchange met on 6 August 1923. Following lengthy preparations the Stock-Exchange was opened a year later, 16 August 1924. Its first gathering followed on 18 August 1924. Mr. Dragotin Hribar, the later first president of the Stock-Exchange council, was the most active individual in the activities leading to its establishment.

UDK 330.173:339.091(497.12)"1941/1948"

Zdenko ČEPIČ, dr., asistent-doktor, Inštitut za novejšo zgodovino, SI - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, 1, slov., (angl., angl.)

PODJETNIŠTVO IN REVOLUCIJA (Stališča o zasebni gospodarski pojetnosti v politiki narodnoosvobodilnega gibanja)

Avtor predstavlja poglede vodstev narodnoosvobodilnega gibanja in revolucije na zasebno lastnino in podjetništvo v v Jugoslaviji in Sloveniji v revolucionarnem spreminjanju političnih in gospodarskih odnosov. Na ekonomskem področju je imela revolucija stične točke s sovjetsko teorijo in prakso glede odnosa na zasebno lastnino in njeno delovanja v gospodarskem življenju v času vojne in neposredno po njej. V razvoju so opazni elementi vojnega komunizma, NEP in državnega načrtnega gospodarstvo. Razprava temelji na arhivskem gradivu političnih in oblastnih organov jugoslovanskega in slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja.

UDK 330.173:339.091(497.12)"1945/1948"

Jože PRINČIČ, dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, 1, slov., (angl., angl.)

NADOMESTITEV INDIVIDUALNEGA PODJETNIŠTVA Z DRŽAVNIM V INDUSTRIJI, TRGOVINI, GOSTINSTVU IN OBRTI V LETIH 1945 - 1948 V LR SLOVENIJI

V skladu s taktiko postopne ždušitve' privatnega gospodarskega sektorja je nova oblast najprej do začetka leta 1947 likvidirala zasebno velepodjetništvo, nato pa do konca naslednjega leta še srednje in malo podjetništvo. Že v letu 1948 je postalo očitno, da je državno podjetništvo, t.j. državna gospodarska in zadružna podjetja, slabše organizirano in manj učinkovito kot zasebno.

UDK 338.98+330.173(497.12-16)"1946/1948"

Jurij SINOBAD, diplomirani zgodovinar, SI - 64240 Radovljica, Cankarjeva 2.

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, 1, slov., (angl., angl.)

ODPRAVLJANJE ZASEBNEGA PODJETNIŠTVA NA OBMOČJU RADOVLJICE, BLEDA IN BOHINJA PO II. SVETOVNI VOJNI

Avtor poskuša na podlagi arhivskega gradiva osvetliti proces nacionalizacije zasebnih gospodarskih podjetij na območju Radovljice, Bleda in Bohinja v letih 1946 in 1948. Poleg nacionaliziranih podjetij in njihovih lastnikov so navedeni podatki o cenitvah nacionaliziranega premoženja pred in po maju 1948. Sledi opis procesa preobrazbe nacionaliziranih zasebnih podjetij v državna podjetja socialističnega tipa in negativnih gospodarskih posledic, ki jih je ta proces povzročil.

UDC 330.173:339.091(497.12)"1941/1948"

Zdenko ČEPIČ, Ph.D., Research Assistant, Institute of the Contemporary History, SI - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Prispevki za novejšo zgodovino (Contributions to the Contemporary History), XXXIV, 1994, 1, Slv., (Eng., Eng.)

ENTERPRISE AND REVOLUTION (Views of the National Liberation Movement policy on private economic enterprise)

The author presents the views of the National Liberation Movement leadership and the Revolution on private property and enterprise in Yugoslavia and Slovenia during the process of political and economic changes. In the economic field, the revolution mirrored Soviet theory and practice regarding private property and its role during the war and immediately after. Elements of wartime communism, the NEP and the state-run planned economy could be detected in the development process. The paper is based on the archive material belonging to government agencies of the Yugoslav and Slovenian National Liberation Movement.

UDC 330.173:330.091(497.12)"1945/1948"

Jože PRINČIČ, Ph.D., Research Associate, Institute for the Contemporary History, SI - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Prispevki za novejšo zgodovino (Contributions to the Contemporary History), XXXIV, 1994, 1, Slv., (Eng., Eng.)

THE SUBSTITUTION OF INDIVIDUAL WITH STATE ENTERPRISE IN INDUSTRY, TRADE, CATERING AND CRAFT BETWEEN THE YEARS 1945 AND 1948, IN PEOPLE'S REPUBLIC OF SLOVENIA

By the beginning of 1947, the Government, in compliance with its policy of gradual suppression of the private economic sector, first liquidated large private enterprises and then medium and small by the end of the following year. As early as 1948 it became obvious that state enterprises, in the form of state-owned and co-operative companies, were less organized and efficient than the private ones had been.

UDC 338.98+330.173(497.12-16)"1946-1948"

Jurij SINOBAD, Bachelor of History, SI - 64240 Radovljica, Cankarjeva 2.

Prispevki za novejšo zgodovino (Contributions to the Contemporary History), XXXIV, 1994, 1, Slv., (Eng., Eng.)

ELIMINATION OF PRIVATE ENTERPRISE IN RADOVLJICA, BLED AND BOHINJ REGIONS AFTER WORLD WAR II

The author endeavours, on the basis of archive material, to shed light on the process of nationalisation of private commercial companies in Radovljica, Bled and Bohinj regions in the years between 1946 and 1948. Apart from the nationalised companies and their owners, data is given on the estimation of nationalised property before and after May 1948. This is followed by a description of the process of the transformation of private companies into state companies of the socialist type, as well as the negative consequences that the mentioned process inflicted on the economy.

UDK 66.013.6 Velenje "1960/1967"

Božo REPE, dr., docent, Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta, SI - 62000 Maribor, Koroška 160
Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, 1, slov., (angl., angl.)

ENERGOKEMIČNI KOMBINAT VELENJE - PRIMER SOCIALISTIČNEGA NEPODJETNIŠTVA

Energokemični kombinat Velenje je bil eden največjih primerov socialističnega (ne)podjetništva v Sloveniji po II. svetovni vojni. O investiciji so razmišljali že takoj po vojni, dejansko pa se je začela uresničevati v začetku šestdesetih let. Njen namen je bil, da z uplinjevanjem lignita iz globinskega rudnika v Velenju zadosti energetskim potrebam slovenske industrije, poleg tega pa razvije kemično industrijo, ki naj bi postala ena najmočnejših gospodarskih panog v Sloveniji. Leta 1967, potem ko je bila zaradi investicije ogrožena tudi likvidnost glavnega kreditorja Slovenske gospodarske banke, je bila investicija ukinjena, poravnava finančnih obveznosti je trajala vrsto let in je od države terjala velike napore. Politična odgovornost za neuspeh projekt javno ni bila nikoli ugotovljena.

UDC 66.013.6 Velenje "1960/1967"

Božo REPE, PhD., Lecturer, University of Maribor, Faculty of Pedagogy, SI - 62000 Maribor, Koroška 160

Prispevki za novejšo zgodovino (Contributions to the Contemporary History), XXXIV, 1994, 1, Slv., (Eng., Eng.)

VELENJE ELECTRO-CHEMICAL COMBINE AS AN EXAMPLE OF SOCIALIST TYPE NONENTERPRISE

The Velenje electro-chemical combine is one of the most striking examples of the socialist type (non)enterprise in Slovenia after World War II. The idea of the project was born immediately after the war and its implementation began in early Sixties. Its purpose would have been the gasification of the Velenje lignite in order to meet the energy demands of Slovenian industry. It should have also provided a basis for the development of the chemical industry which was supposed to become one of the strongest branches of the national economy. In 1967, after the investment had endangered the liquidity of its main creditor the Slovenian Commercial Bank, the project was cancelled, while the settlement of financial obligations took several more years and demanded huge efforts from the state. The political responsibility for the failure of the project has never been publicly declared.
